

**AZ
ETHIKAI VILÁGREND
ÚTJELZŐI**

ÍRTA
BÁRÁNY GERŐ

1925
KIADJA A BUDAVÁRI TUDOMÁNYOS TÁRSASÁG

A világ titkainak beszédes némasága.

A csak elképzelhető legérdekesebb reláció az embernek a világhoz való viszonya. Jelentéktelen semminek, majdnem csupán amolyan matematikai pontnak látszik az ember a világgal, a mindenséggel szemben és mégis ez a semmi, ez a matematikai pont, megismeri a világot s annak végtelen útvesztőiben eligazodást keresve, értelmet, célt és értéket keres és talál is a mindenségben, meglátja és megéri, vagy legalább is megérteni véli a mindenség titkát és értelmét.

Az embert semmiesetre sem lehet teljesen kiszakítani és elszakítani a mindenségtől, a mindenség többi dolgaitól, nem lehet őt teljesen kiszakítani a fizikai világból sem. De azért mégis egészen bizonyos, hogy az emberben van még olyan valami is, amit a fizikai világ többi dolgaiban és élőlényeiben hiába keresünk, mert ezt a valamit olyan minőségben és olyan mennyiségben, mint az embernek soha és sehol sem találhatjuk meg. Ez az, amit rövid-SÄĕk szellemnek, szellem-erkölcsi életnek nevezünk. Es ennek a szellemnek, ennek a szellem-erkölcsi életünknek nem kis része van abban, hogy világunk olyan, amilyen és hogy mi emberek ebben a világban semmiesetre sem tudunk és semmiesetre sem akarunk csupán léleknélkül való mechanizmust látni, amely mechanizmusban semmi, éppen semmi egyéb nem volna, mint vak természeti erő, amely ész és értelem nélkül, szándék és cél nélkül működne.

A fizikai világ dolgai és történései egészen különös nyelven beszélnek; a fizikai világ dolgai és történései beszédes némaságba vannak burkolva. Ez a némaság rettenetes némaság marad és nem árul el semmit sem annak, akinek nincsenek gondolatai. De a gondolat hatalmas beszédessé teszi e némaságot. A gondolat csodát művel: megjelenésével értelmessé és beszédessé válik a mindenség, amelynek milliószor millió titkai a legmélyebb bölcseséget sugározzák ki, amelynek fényárjában és éltető melegében kellemesen jóleső érzés tölti el az embert. A szellem jogán ugyanis az ember birtokában van annak a megbecsülhetetlen nagy kincsnek, amely képessé teszi őt arra, hogy higgyen a világ céljában és értelmében — s a szellem nyugtalansága arra készíti is az embert, hogy értel-

met és célt keressen állandóan, szünetet nem ismerve,, mindenütt és mindenben.

Amióta csak ember az ember, kereste is és meg is találta mindenkor és mindenütt a világnak értelmét és célját. Természetesen csak olyan értelmet és csak olyan célt találhatott meg az ember a világban, amilyenek megtalálására, felfogására és megértésére éppen képes volt. Bár első hallásra különösnek tetszhetik, de azért mégis csak a világon a legtermészetesebb dolog, hogy az ember a világnak milliószor millió rejtélyeket hangosan kifejező beszédes némaságából voltaképen mindenkor azt az értelmet és azt a célt hallotta meg és értette is meg, amit maga kiáltott be a világba, amellyel az ember a világ titkaihoz, azoknak megmagyarázása és megértése céljából, közeledett. A világ tényleg az emberi szellem csodás hangjaitól visszhangzik.

Miként az emberi szellem maga, úgy e szellemnek az egész világban csodásan visszhangzó és állandóan erőteljesebbé váló hangjai is örökös változásban, erőteljes kifejlésben, valódi fejlődésben vannak. Az állati vadságból még alig kivetkőzött embernek világa is ilyen az állati vadságból még alig kivetkőzött világ lesz, mert ez a primitív ember csakis a lényének megfelelő primitív eszmék, célok s értékek megvalósítását keresi — és mert keresi, meg is találja — a világban. Viszont az értelmi és erkölcsi fejlődés magaslatári álló ember a világban szintén meg fogja találni, — éppen mivel ezt keresi, — értelmi és erkölcsi fennköltségének megfelelő nemes eszméinek és magasztos céljának a világban való megvalósulását. Ezt a gondolatot egészen szó szerint veendő értelemben olyképen is kifejezhetjük, hogy a világnak titkai beszédes némaságukban minden emberhez saját anyanyelvén szólnak; a világ minden ember szíve vágyának és értelmi fejlettségének megfelelő választ ad a kíváncsiskodó kérdezőnek és a titkokat bolygató nyugtalan szellemnek.

Általánosan ismert és elismert igazság, hogy az igazi műalkotásnak olyannak kell lennie, hogy az minden rendű és rangú és a műveltségnek a legkülönbözőbb fokain álló emberekhez is szóljon s ő hozzájuk is vigyen örvendetes üzenetet az örök szépnak világából. A világot is tekinthetni műalkotásnak és pedig teljes tökéletességű műalkotásnak. Tényleg úgy látszik is, hogy a világ minden dolga és történése egyenként és összesen is ilyen örvendetes üzenetet, ilyen evangéliumot közvetít nekünk a tökéletesség és örökkévalóság világából.

Ennek a gondolatnak továbbgondolásaként azt is mondhatjuk, hogy maga a világ befejezetten tökéletes, a világról való felfogásunk, a világról alkotott képünk

azonban nem ilyen befejezetten tökéletes ugyan, de azért a hit szárnyain szárnyalva nemcsak azt hihetjük, hogy világgépünk is állandó fejlődésben van, de hihetjük azt is, hogy, — ha talán csak végtelen progresszióban is, — elérjük ezen a téren is a tökéletességet, hogy tehát a világgép megalkotásában, azaz a világ értelmének és céljának megértésében is a fejlődő tökéletesség irányában haladunk.

Mondanom sem kell talán, hogy ez optimisztikus fel-fogás csakis a világ dolgainak szemléleténél lehet annyira-amennyire jogosult. E derűs szérűléttel szemben kirívó disszonanciában áll az embernek és pedig úgy az egész emberiségnek, valamint az egyes embernek is, szenvedésekkel, bűnökkel, bajokkal és mindennemű más tökéletlenségekkel telített élete.

Az emberiség élete minden különösebb túlzás nélkül könny- és vértengeren keresztül való gázoláshoz is hasonlítható. Az egyes ember élete rendszerint fájdalommal és bajokkal teljes küzdelem; tapogatózás a sötétben; — s úgy látszik, hogy a megtisztulás útja, csakúgy, mint az igazak útja is, szenvedéseken és mindennemű megpróbáltatásokon vezet keresztül. A legnemesebbek is könnyek közt fájdalommal telt szívvel járják meg életútjukat, hogy igézetre eljussanak a halálhoz, ahol mindent, ami* csak az életben bírnunk adatott, elveszítünk, avagy Pascallal szólva: ahol minden halott lesz számunkra.

Az életnek e lehangoló és minden emberi erőket megölő pesszimizmusából csak a hit -emelheti ki az embert s csak a hit emelheti fel az embert az optimizmus meg-ingathatlan biztosságába, oda, ahol az örökkévaló Isten van: az örök szép, az örök igaz és örök jó hónába, ahonnan falán elidegeníthetlemül örökségül kaptuk olthatatlan vágyódásainkat a tökéletességre és soha el nem múló szeretetünket a szép, igaz és jó iránt, amely olthatatlan vágyat és soha el nem múló szeretetet semmi földi hatalom és szenvedés, de még a pokloknek minden kapui sem bírnak kiölni belőlünk, s amely nagy vágy és hatalmas szeretet, különösen ha ezekhez emberbaráti szeretetben nyilvánuló tevékeny élet is társul, edzetté tesz bennünket e világ és élet minden bajainak és szenvedéseinek örömmel teljes, mert bizalomteljes elviselésére. E nagy vágnak és hatalmas szeretetnek birtokában elég erősnek és méltónak érezzük magunkat a nemes és fenséges eszméink megvalósításáért megvívandó szenvedésteljes, de azért mégis egyszersmind gyönyörrel teljes küzdelemre, mert azt hisszük, hogy ez eszmék Istenhez vezetnek, aminthogy tőle származnak is.

Ez lenne az a fejlődés, amit hő vágygal kíván az

emberi lélek: e fejlődés célja maga az istenség s a hozzá vezető út és eszköz (egy Dosztojevszkij által használt kép megfelelő alkalmazásával kifejezve) az égisz toronynak Istennel való felépítése lenne.

Vájjon ezt mondja-e a világ titkainak beszédes némasága? Erre a kérdésre természetesen kinek-kinek csak hite felelhet meg.

Quo vadis?

Két világban él az ember. Az egyik az anyagi világ, a másik a szellem-erkölcsi világ. A két világ sok tekintetben ellentétesnek látszik, sok tekintetben tényleg ellentétes is ez a két világ. Fizikai létével természetesen az anyagi világhoz tartozik az ember s fizikai létén épül fel szellem-erkölcsi világa is. Azért hát csak természetesen, hogy a fizikai lét köréből egész élete alatt nem tud teljesen elszakadni az ember. Törekvéseiben azonban igenis teljesen el tud szakadni az ember az anyagi világtól. Az anyagi világgal s annak törvényeivel és törekvéseivel nem ritkán a legélesebb ellentétbe kerül az ember. Ami annyira mehet, hogy az ember már-már mit sem törődik a testiséggel s annak követelményeivel, hanem egész valójával a szellemi és az erkölcsi felé fordul. S nem ritkán áldozatul hozza egész fizikai létét is a szellemi és az erkölcsi értékeknek.

Az emberek minden időben érzékkel bírtak a nemes és fenséges iránt. És minden időben nemesnek és fenségesnek tekintették a fizikai létnek a szellem és az erkölcs szolgálatába szegődését. És különösen erkölcsös és nemes tettek tekintették az emberiség legnemesebb és legfenségebb eszményiért való legnagyobb áldozatot: az önfeláldozást.

Felette különös az ember élete. Semmiesetre sem olyan ez az élet, mint a nagy természetből ismert többi élet. Legalább is abban az esetben nem olyan az ember élete, mint a nagy természetből ismert többi élet, ha az emberi élet mélyére tekintünk. Az emberi életnek mélyére pedig akkor tekintünk valójában, ha ezt az életet nemcsak kívülről tekintjük, hanem ha ezt az életet belülről is meg akarjuk érteni, ha ennek az életnek legbelsőbb valóját is megragadjuk. Az életnek ez a belülről való tekintése, az élet legbelsőbb valójának bensőséges megragadása lehetséges, ha önmagunkba mélyedünk. Önmagunkba mélyedve pedig azt találjuk, hogy vágyaink és törekvéseink fejlődésünk fonálán hová-tovább szellemiekké és erkölcsiekké válnak. A materialistól eltávolodnak s állandó progresszióban közelednek az ideális felé, úgy hogy az ember bizonyos fejlődési magaslaton már nem a fizikai világ körében,

hanem a szellem-erkölcsi világban érzi magát otthon. Ez is az ember igazi hazája. Ide megérkezve, érzi az ember, hogy megérkezett örök és eredeti hazájába. Itt célok és kötelességek várják az embert. Olyan célok, amiket megvalósításra érdemesnek tart az ember, olyan kötelességek várják itt az embert, amelyeknek teljesítése az embernek elérhető legnagyobb boldogságot biztosítja, még akkor is, ha e kötelességeknek teljesítése a legnagyobb áldozatot, az embernek önfeláldozását követelné is.

A szellem-erkölcsi világ kemény szolgálatot követel az ő polgáraitól. Viszont azonban itt olyan polgárok vannak, akik örömet teljesítik ezt a kemény szolgálatot s nemes versenyben főtörekvésüknek tartják, hogy egész és igaz ember módjára szolgáljanak az emberiség legfőbb eszményeinek.

Ha ezután a belső elmerülés után kívülről is kissé szemügyre vesszük az emberi életet, ha csak egy tekintetet is vetünk az emberiség állandósult intézményeire s mindarra, amit egy szóval kultúrának szoktunk nevezni, úgy e szemle is körülbelül igazolni fogja az előbbieken, a belső szemlélődés útján megtalált eredményeket. Ideális, eszményi javak azok is, amelyek az emberi kultúra célját alkotják. Az embernek és az egész emberiségnek célját eszmények alkotják, eszmények, amelyek kiragadják az egyes embert s a *z emberiséget a fizikai lét köréből s bevezetik őt a célok világába, a szellem-erkölcsi világba, ahonnan nincs visszatérés, csak előrehaladás. Előre, felfelé haladás minden nehézségeken, az emberi természettől elválaszthatatlan bajokon: tökéletlenségeken, bűnökön és szenvedéseken keresztül.

Az egyes ember élete csakúgy, mint az egész emberiség élete is örökös és állandó előre és felfelé törekvés, fejlődés az ideálok irányában, vándorlás olyan végtelennek tetsző úton, amelyre az eszmények világítanak. Ez úton előre és felfelé haladva, öröm és boldogság tölti el mind az egyes embert, mind az emberiséget, mert itt megtalálja önmagát és mert csak így érezheti otthon magát ezen a világon.

A fizikai lét körében idegen az ember ezen a világon. Hogy a fizikai lét körében otthon érezze az ember magát, ahhoz az volna szükséges, hogy az ember állattá sülyedjen le. De mivel az ember sem nem tud, sem nem akar állattá sülyedni, éppen emberi mivolta azt követeli meg tőle, hogy egész valójával szellem-erkölcsi életet éljen. E világban aztán nemcsak otthonosnak érezheti magát az ember, de talán még azt is megtudhatja: miért kell élnie és meghalnia ezen a világon.

Mit kell tudnunk?

A szó szoros értelmében csodavilágban élünk. Minden csoda ezen a világon. Csoda a világ léte és csoda az is, hogy a világ olyan, amilyen. Nem kevésbé csoda a mi létünk is és az, hogy mi olyanok vagyunk, amilyenek éppen vagyunk. Bárhová tekintsek is, csodák halmazátára akadok, valóban minden legkisebb kivétel nélkül.

Ebben a csodavilágban élünk s természetesen ebben a csodavilágban kell eligazodást is keresnünk. Ezt teszi az emberi szellem: a tapasztalható csodák legnagyobbika és legcsodálatosabbja. Voltaképen ez a szellem ismeri fel a csodákat, nélküle jelentőség nélkül való volna talán az egész világ.

A csodák felismerése a szellem műve, de a szellem a csodákat meg is akarja fejteni. Meg akarja magyarázni a világot és az embert s meg akar érteni mindenedet. A szellem e hatalmas és lendületteljes vállalkozásának egyik nagyértékű alkotása a tudomány. Nagy és magasztos dolog a tudomány, a vele való foglalkozás kiváltságos foglalkozás. Áldás a tudomány az emberre, akinek nemes érdeklődését van hivatva kielégíteni. Minden jobb érzésű ember hálás is a tudomány iránt, hálásaknak kell lennünk azokkal szemben is, akik a tudomány eredményeivel megismertetnek bennünket.

A tudomány az igazságot akarja elérni, az igazságra pedig mindnyájan természetadta nagy vággyal vágyódunk. Ha akarnánk sem tudnánk elfordulni tőle, vagy akár közönyösek lenni is vele szemben. A tudománnyal való foglalkozásnak jutalma magában ebben a nemes foglalkozásban van. Nem szorul az semmi más jutalmazásra.

A tanítás a tudomány eredményeit származtatja át a nemes kíváncsiságában tanulni és tudni vágyó ifjúságra. Ha ez az átszármaztatás helyes módon történik, akkor lehetetlen, hogy a tanulás ne legyen örömteljes. Ha meg nem örömteljes a tanulás, akkor egész bizonyossággal következtethető, hogy a tanítás helytelen módon történik. A helyes tanítás természetes következménye az örömkeltés, mert az értelem nemes kíváncsiságát szándékszik kielégíteni a tanítás, amely vállalkozás végső eredményében éppen a világnak rejtélyeit akarja megfejteni, tehát

olyasmire vállalkozik, ami senkire sem lehet közönyös, aki csak ezen a világon van s akinek szellemében visszatükröződik és megfejtést követel magának ez a csodálatos csodákkal teljes mindenség.

Az ember igazán nemes vágyódása azonban nemcsak a csodák megfejtésére irányul. Az emberi szellemnek nemcsak elméleti vágyai vannak, amiknek eredménye a tudomány s amik legvégső eredményükben a világ rejtélyeinek elméleti megoldását célozzák.

Szellemünk s mink magunk is, — aminek csak egyik előkelő része éppen szellemünk, — nemcsak tükre és rejtélymegfejtője a mindenségnek — s benne önmagunknak is, — hanem egyszersmind tevékeny részvevő alkatrésze is a mindenségnek, akiben ugyan öntudatra ébredt a mindenség, de azért ez az öntudatraébredés nem szakította ki az embert a mindenség létéből s annak életéből.

Az ember és az emberiség, az emberi szellem hordozói, nemcsak a mindenségnek rejtélyeit akarják megfejteni, hanem emellett mint cselekvő tényezők eligazodást is keresnek a létben és az életben, azaz azt is meg akarják tudni, hogy miként és mit keli cselekedniök.

Az ember és az emberiség nem szakíthatja ki magát a mindenség létéből. Bármiképp is kísérelné meg ezt a hasztalan törekvést, mindenképpen hiábavalónak bizonyulna az. De a mindenség, — e szót olyan értelemben véve, hogy az igazán mindeneket magában foglaljon, — nemcsak a fizikai, hanem a szellem-erkölcsi világrendet is jelenti. Az ember és az emberiség csakúgy nem szakíthatja ki magát a szellem-erkölcsi világrendből sem, amint nem szakíthatja ki magát a fizikai világrendből sem. A szellem-erkölcsi világrend pedig szintén éppen olyan valóságosan létező világrend, mint a fizikai világrend. Sőt az emberi tudatnak sokkal közvetlenebb tudomása van a szellem erkölcsi világrend létéről, mint az anyagi világ létéről.

Hogy a szépnek, igaznak és jónak eszménye az emberi tudatban közvetítés nélkül feltalálható s az ember kötelességének tartja ez ideálok megvalósítására törekedni, ez oly igazság, amit általában igen kevesen vesznek tagadásba. De ez a körülmény semmiesetre sem jelentheti azt, hogy ezek az ideálok csak agyrémek, amik nem léteznek s amiktől könnyűszerrel el is fordulhat az ember. Nem, — és. ha az ember el is fordul ezektől az eszményektől, nem mint nem létező semmiségektől fordul el azoktól, hanem mint olyan követést követelő imperativusoktól és érvényeségektől, amiket megsérteni lehet ugyan, de amiknek létéről mégis — e megsértés ellenére is — állandóan, szünet nélkül kezeskedik maga a gondolkozó, akaró és érző

ember s amiknek léte adhat csakis értelmet magának a fizikai világnak is, úgyszintén magának az emberi és emberiségi létnek s az emberi kéz és ész minden alkotásának s így az egész emberi kultúrának is.

Az Isten uralkodik a világ felett. Ő tőle származik minden s minden ő hozzá megyén. A csillagok útja s a földi élet bolyongójának útja egyaránt ő hozzá vezet. Ez útnak irányjelző világosságai a szépnek, igaznak és jónak eszményei. Ha a szellem-erkölcsi világrend tagjainak tudjuk magunkat, azt is tudjuk, hogy mi valamennyien az istenséghez vezető helyes úton járunk, hogy talán már benne is vagyunk Isten országában, abban az országban, amelynek csupán árnyéka lehet az egyébként gyönyörűségesnek tartott fizikai világ.

A tudásnak és a tanításnak végső célja nem lehet a csodáknak csupán elméleti megfejtése, hanem azt is kell céloznia s voltaképpen minden eszközével azt kell céloznia, hogy megismertesse az embernek helyét a szellem-erkölcsi világrendben s megtanítsa őt arra: mikép éljen és cselekedjék, hogy élete Istennek tetsző, azaz a minden lét alapját és célját tevő ethikai princípium intenciójának megfelelő legyen.

Ezt kívánjuk mindazoktól, akik bármire is tanítják az embereket s ezt kívánjuk minden embertől is, mert mindenkitől ezt akarjuk megtanulni. Ez a legfontosabb tudunk. Ez a tudás ad értelmet és jelentőséget életünknek s az egész világnak is. E tanításért hálánkat egész életünkkel s ha szükséges, önként vállalandó halálunkkal kell lerónunk. E tanulás talán örömteljessé teheti életünket és halálunkat is, mert úgy kell lennie, hogy a helyes élet és a helyes halál önmagában bírja jutalmát is.

A boldogságról.

Minden emberi vágyaknak megvalósulását jelenti ez a szó. Minden emberi törekvéseknek leghöbbsen óhajtott végcélja a boldogság. Minden emberi vágy és *minden* emberi törekvés a boldogságot keresi. De a boldogság, úgy látszik, elérhetetlen magasságban trónol, oly magasságban, hogy csakis a telhetetlen emberi törekvések és nyugtot nem ismerő valóban emberfeletti vágyak szárnyalhatnak el hozzá.

Jól ismert igazság, az emberiségnek minden időben és minden népeknél sokszor elismételt panasa: hogy a reális valóság világában sehol sem találhatjuk *meg a* boldogságot. Tény az is, hogy a valóság szemléletéből igen könnyen arra a következtetésre juthatunk, hogy ember e földön á boldogságot sohasem érheti el.

Van is némi igazság ebben a valóság szemléletéből vont következtetésben, mert a boldogság semmi esetre sem amolyan *pályadíj*, amely a törekvő buzgólkodásnak vagy.-jakár helyes és elismerésre méltó cselekedeteknek jutalmául *szolgálhatna*. Éz egészen bizonyos és olyan igazság, amit a tapasztalat folytonosan ismétél és félre nem érthető módon szüntelenül értésünkre ad. De azért mégsem fejezi ki az igazságot az az első hallásra tetszetősnek tetsző, gyakran használt s ezért jól ismert kép sem, amely szerint a boldogság embereknek elérhetetlen magasságokban trónolna s ép ezért az emberek világában sehol sem volna feltalálható.

A reális emberi boldogság igenis otthonos a reális életben, az ember reális világában és pedig csakis itt *van* otthon ez a boldogság. A képzelt boldogság természetesen nem tartozhatik a való világ dolgaihoz; a képzelt boldogság a képzelet többi csalóka álmokképeinek élén tündöklík az elérhetetlen magasságokban.

A boldogságot az emberek életében s az emberek világában rendszerint azért keressük hiába, mert nem tudjuk, hogy voltaképen mit is keresünk és mert nem tudjuk, hogy mit *is* kell keresnünk, ha meg *akarjuk találni* a boldogságot. Helytelenül: befejezett, készen található, mozdulatlan olyan állapotnak tekintjük rendszerint a boldogságot, amit ha elérhetnénk, megragadhatnánk és saját

tulajdonunkká tehetnénk. Ha meg megragadhatnák ezt a boldogságot, — úgy gondoljuk, — telhetetlen törekvéseink kielégítenének s nyugtalan és nyugtot nem hagyó vágyaink megnyugodnának.

Ilyen boldogságot hiába keresünk az emberi életben, ilyen boldogságot nem bír meg az emberi élet. Az emberi élet eleven folyamat, amelyben sehol sem található olyan *nyugvópontot*, amilyent a boldogságkeresők keresnek, amely nyugvópont kielégítené minden törekvéseinket és minden vágyainkat. Ha ez lehetséges volna, nemcsak nyugvópontra, hanem *holtpontra* jutnánk, ahol megszűnének vágyaink és törekvéseink, azaz megszűnnék maga az élet is; mindenesetre megszűnnék legalább az az élet, amit a vágyak és törekvések tartanak fenn, vágyak és törekvések töltenek be s amely élet emberi fogalmak és emberi ítélet szerint egyesegyedül érdemes arra, hogy azt végigéljük és végigküzdjük is.

A kielégíthetetlen vágyak által megálmodott képzett boldogság nem érhető el, mert az sehol sem is létezik másutt, csak a képzelet világában. De a reális boldogság, az embernek elérhető boldogság, igenis feltalálható az ember világában, csak meg kell látnunk s nem szabad félreismernünk ezt a boldogságot.

Ván ugyanis olyan emberi élei is ezen a világon, amely sajtáságos fényáradatban folyik le, amely élet joggal boldognak nevezhető, mert kiárad belőle az öntudatos boldogság derűje. Az öntudatos boldogság derűje a való világ nagy gyönyörűsége, amely gyönyörűség már-már sikerrel versenyezhetik a képzelet tündérvilágának alkotásaival is.

A világnak életörömben úszó többi élőlényei is ismerik életük teljességében az öntudatlan boldogságot, _de_, ez semmi esetre sem olyan magasfokú boldogság, mint ami némely kiváltságos embernek osztályrészül juthat. Az öntudatos boldogságnak legfőbb alkotórészei, megfelelően az ember szellem-erkölcsi lényének, természetesen szellem-erkölcsiek lesznek.

Az ember rendeltetését szellem-erkölcsi lényének lehető legtökéletesebben való kifejtésével valósítja meg. Az ember szellem-erkölcsi lényének ez impozáns kifejtése azáltal történik, hogy az ember kötelességeit teljesíti s ezáltal az ember erkölcsi ideljaival szemben fennálló tartozását állandóan törleszti. A kötelességteljesítéssel tehát az ember önmagának, mint szellem-erkölcsi lénynek, tehát valóban öncélú lénynek, célját és érdekeit, azaz rendeltetését szolgálja. így felfogva a kötelességteljesítést, az az embernek olyan méltóságot ad, amelyben ezen a világon semmi más lénynek nincsen része. Az *erkölcsi mél-*

tóságra gondolok, ami bizonyos tekintetben talán nem is egyéb, mint a kötelességteljesítésnek, a rendeltetés megvalósításának, fenséges tudata által felmagasztosult embernek önmaga s az egész világ előtt vallott igazi értéke.

A kötelességteljesítésben jut leginkább és legszebben kifejezésre az ember erkölcsi ereje. Olyan erő ez, amelynek szolgálatába szegődötteti az ember a fizikai világnak minden csak az ember hatalmába hajtható erejét, olyan erő ez, ami, az emberi nem legjobbjainak meggyőződése szerint, mindennek felett diadalmaskodik.

Minden kétséget kizáróan nem tudjuk; egészen biztosan és határozottsággal senki sohasem is tudhatja meg, hogy mi az ember rendeltetése, de úgy látszik s az emberi nem legjobbjainak is ez a mélységes, semmiféle ellentétesnek látszó reális tények által meg nem cáfolható meggyőződése, hogy *az „emberi létnek és életnek csakis erkölcsi célja lehet.* Helyesen minden emberi életnyilvánulásnak erkölcsi célt kell szolgálnia; minden törekvéseinkkel és vágyainkkal erkölcsi célokat kell szolgálnunk. A boldogság keresése semmi esetre sem lehet célja az életnek. Ha megtaláljuk is az emberi életben a reális boldogságot, ezt nem azért találjuk meg, mintha az ilyen élet a boldogságra törekedett volna. Az az élet, amely első sorban és minden áron a boldogságra törekszik, voltképpen a képzelt boldogságot hajhássza, ami az életben elérhetetlen; holtpontot keres, ami minden élet végét jelenti. Ez a boldogság megtévesztő délibáb csupán, amely nem ritkán eltéríti az embert a helyes útról.

Az élet eleven tevékenység. A boldogság pedig nem lehet egyéb, mint a helyes élettevékenységnek esetleges kísérő *tünete,* velejárója, olyanszerűen, mint Aristoteles tanítja, akinek tanítása körülbelül összevág az élet nagy igazságaival.

Úgy látszik, *embernek is elérhető a reális boldogság,* de nem azáltal, ha az életben mindenütt és minden áron a boldogságot keressük, hanem *azáltal, hogy rendeltetésünket betöltjük, kötelességeinket teljesítjük.* Az ilyen boldogságot nem jutalom gyanánt kapnók, hanem az mint a helyes élet velejárója jelentkeznek. A rendeltetését betöltő élet nem szorul jutalomra, de meg a maga nemes büszkeségében egyáltalában semmiféle jutalomra nem is tart igényt. Es ha a boldogság, vagy annak bár halvány árnyéka sem mutatkoznék az ilyen erényes, azaz kötelességeit állandóan teljesítő embernek életében, sőt még hogyha az ilyen ember az egész világnak szemében nyomorultnak és boldogtalannak tetszenék is, hát akkor is magában hordozná a világ legnagyobb értékének, az erkölcsi értéknek Öntudatát, amely mindazok között,

amelyekre a nap süt és amelyeket az emberi értelem e látható világ dolgai közül meglát, a legszebb, legnemesebb és legnagyobbszerű dolog.

Egészei bizonyos az, hogy vagy az erkölcsi öntudat maga az emberileg elérhető és kiérdemelhető legnagyobb boldogság, vagy pedig a boldogság olyasvalami, ami erkölcsi öntudat nélkül lehetetlen. Az erkölcsi öntudat, az erkölcsösség, értékben mit sem nyer azáltal, ha hozzá csatlakozik a boldogság. Az erkölcsös ember élete azonban a hozzácsatlakozó boldogság által oly egyedül való gyönyörűséggé lesz, aminél nemesen szebb dolgot a tapasztalati világ már nem is bír produkálni. Mintha ezen a ponton érintené az ég a földet.

A béke.

Mindenki a béke áldásairól beszél. Talán ez a körülmény is oka annak, hogy a béke áldásait már alig vesszük komolyan. Annyira megszoktuk már különben is a békét, hogy annak értékét épen a megszokás miatt meg sem látjuk. Mintha a béke is igazolná a pesszimizmus (Schopenhauer) ama tanítását, hogy az élet legnagyobb javait csak akkor tudjuk kellően értékelni, amikor nélkülözzük azokat. E javak mellé, — Schopenhauer a fiatalságot, egészséget és szabadságot tartja az élet legnagyobb javainak, — méltán sorozhatjuk a békét is, mint ami lehetővé teszi, hogy az emberek erőiket helyes irányban kifejtsék s ezáltal a legnemesebb ideáljaikkal szemben fennálló kötelességeiket teljesítsék.

A béke olyan állapot, aminek megszerzésére, illetőleg tartós megtartására a kultúrállamok állandóan törekednek, kezdetben mintegy homályos, aztán később mindinkább világosabb tudatában annak az igazságnak, hogy mind az egyes egyének, mind pedig a nemzetek rendeltetésüket inkább a béke, mint a háború állapotában valósíthatják meg. A békét s a béke célját szolgálja az államoknak fegyverkezése, de még maga a háború is. Ma már semmi esetre sem lehet az (kultur-) államoknak célja a háború s ma már a béke sem lehet merő eszköz, csupán készülődés a háborúra. A kulturális fejlődés kezdetén talán mindez lehetséges volt, de hovatovább oda jutottunk, — s ez is jelzi a fejlődés menetét, — hogy mindinkább a béke tekintetik az elérendő célnak és nem a háború és hogy a háború már-már csak eszköznek tekintetik az elérendő célra, a békére.

Az államok életében rendszerint akkor látjuk meg a békét, ha az államok küllelenséggel nem viselnek háborút. Pedig nemcsak a küllelenséggel való hadviselés jelenti a béke halálát, hanem minden *belviszály* is, amikor szintén kulturértékek pusztíttatnak el, csakúgy mint a küllelenséggel folytatott háborúban. Sőt még sok tekintetben nagyobb károkat és bajokat okoz a belviszály, mint a háború, mert a belviszályban jobbra erkölcsi értékek pusztíttatnak el.

Megjelent 1913 május havában.

Az államok belbékéjének egyik leghathatósabb biztosítéka a *jog uralma*, ami a társas együttélést lehetővé teszi s ezáltal előfeltételévé válik minden szociális eredményeknek és minden társadalmi fejlődésnek is. De mind az államok között fennálló tartós béke, mind pedig az egyes államok belső életében a jognak megkívánt feltétlen uralma csak külső keretét teszi az ember erői helyes irányban való kifejleszthetésének. Sőt még azt a kijelentést is meg merjük kockáztatni, hogy az egyes egyénekre nézve nem is az a béke, — az az államok között kívánatosnak tartott béke és az államok belső életében megkívánt belbéke, — a legnagyobb jelentőségű, amire pedig az államok manapság minden eszközzel, külelenséggel szemben még háború árán is törekszenek, hanem az a béke a legnagyobb jelentőségű, az tapad legfontosabb érdekeinkhez is, amit önmagunkkal *kell* kötnünk, amely békét aztán, — hacsak legfontosabb érdekeinket nem akarjuk meghazudtolni, — állandóan meg *kell* őriznünk is. Enélkül az egyéni, belső, lelki béke nélkül lényünk árnyékai szerfelett megnőnek s e félelmetes árnyékok oly sötétségbe burkolnak bennünket és egész világunkat, hogy a szó szoros értelmében a sötétben kínosan tapogatózókká, a létben s életben megbízható vezető nélkül tévelygökké válunk; — míg az igazi belső, lelki béke, lényünk igazi belső *harmóniája* fényben fűrésztli egész világunkat, íme ez a békének, az igazi belső békének igazi áldása.

Nem szabad azt hinnünk, hogy a béke megszerzése és megtartása egyjelentésű volna a tétlenséggel. Ily áron nem szerezhető meg semmiféle béke sem — és nem is tartható meg semmiféle béke sem. Tetterős küzdés a feltétele minden békének és tetterős küzdés tart is fenn minden békét. Az is egyik tagadhatatlan áldása a békének, hogy az erőkifejtést hatékonyan előmozdítja.

Ha már most azt a rendkívül érdekes és nagyjelentőségű kérdést kérdezzük: mikép szerezhetjük meg önmagunk békéjét, ezt az igazi belbékét, akkor erre a kérdésre csakis az a valóban nem csekély követelést magában foglaló felelet adható: a lélek igazi belső békéjét csak úgy szerezhetjük meg, ha mindenkor megalkuvást nem keresve és megalkuvást nem ismerve kötelességeinket teljesítjük, azaz ha *békében élünk Istennel*, minden szépségnek, igaznak és jónak ősforrásával; ez pedig csakis úgy lehetséges, ha sohasem lankadó buzgósággal, minden erőinkkel, minden érzéseinkkel, gondolatainkkal, akarásainkkal és cselekedeteinkkel legnemesebb ideáljaink szolgálatába szegődünk s e magasztos szolgálatban élünk végéig ki nem fáradunk.

Mondanom sem kell talán, hogy kötelességeink leg-

nagyobb része embertársainkkal szemben áll fenn, aminek következtében kötelességeinknek teljesítésével egyszerűen helyesen rendeztetik embertársainkhoz való relációjuk is. Az embertársainkkal szemben fennálló kötelességeink között a legelső helyet foglalja el, amiből talán minden más velük szemben fennálló kötelességeink lezármaztathatók: a kivétel nélkül minden ember irányában tanúsítandó általános jóakarata, az ember és ember között minden különbséget megszüntető *felebaráti szeretet*; aminek elismerése teszi a kereszténységnek világmegváltó tanát.

A béke minden téren harmóniát jelent: harmóniát embertársainkkal, az istenséggel, sőt talán az egész világegyetemmel is — s mindennek következtében harmóniát önmagunkkal. A harmónia pedig, ha talán nem is a legfőbb cél, amire mindnyájunknak: nemzeteknek és egyéneknek egyaránt törekednünk kell, de mindenesetre a főbb célok közül való, aminek elérése vagy talán már az erre való törekvés is nagyban megkönnyíti rendeltetésünket, vagy talán épen annak a jele, hogy rendeltetésünk megvalósítását helyes irányban kíséreljük meg. Mert minden jel arra mutat, hogy az önmagunkkal való békesség, az állandó, szünet nélkül való kötelességteljesítés, amivel a legnemesebb eszményeinkkel szemben fennálló tartozásunkat törlesztjük, nemcsak belső harmóniát jelent, de jelenti egyszerűen emberi rendeltetésünknek betöltését is, ami pedig a legszebb, legmagasztosabb s Istennek leginkább tetsző istentisztelet is.

A békéről — annak minden fajtájáról — azt hisszük, hogy az ember erőinek a helyes irányban való kifejlésére jótékony hatással van s ezért végső elemzésben előmozdítja és megkönnyíti a kulturális haladást és azt, amit ennek is szolgálnia kell: az ember erkölcsi tökéletesedését; ezért tartjuk oly felette értékesnek a békét s ezért beszélhetni joggal a békének fel nem is sorolható áldásairól.

Egy görög mondás szerint: a háború azért rossz, mert több rossz embert csinál, mint amennyi rossz embert elvesz. Mi a békéről bátran elmondhatjuk, hogy ha nem is teremt jó embereket, de mindenesetre megkönnyíti az embereknek a jóra való törekvéséit.

A filozófia és az élet.

A filozófiát rendszerint olyasvalaminek tartják, ami távoli messzeségben van az élettől. Szeretik az emberek úgy tekinteni a filozófiát, mintha igazán semmi köze sem volna, vagy csak vajmi kevés köze lehetne az élethez. Épp azért csak természetes, hogy igen sokan vannak olyanok, akik abszolúte semmiféle érdeklődést sem mutatnak a filozófia iránt, de sőt sokan vannak olyanok is, akik, épen mivel teljesen elmerülnek az életbe, a legteljesebb averzióval viseltetnek a filozófiával szemben.

Minden hosszabb bevezetés nélkül megállapíthatjuk, hogy ez a most említett, sokaknál található vélekedés a filozófiának csakis teljes félreismerésén, vagy épen a filozófiának teljes nem-ismerésén alapulhat. Ugyanis egészen bizonyos, kétségbe nem vonható tény, hogy minden tudomány és művészet között, de sőt az emberi szellem összes alkotásai között is a filozófia van a legszorosabb, valóban elválaszthatatlan, legbensőségesebb kapcsolatban az emberi étellel. Jól tudjuk, hogy minden tudomány és művészet, általában az emberi szellem minden alkotása, elválaszthatatlan kapcsolatban van az emberi étellel, de az emberi életnek egész egyetemességére, általában a létnek egyetemességére kiváltképen a filozófia vonatkozik, mert maga a filozófia az emberi szellemi életnek olyan terméke, amely e szellemi élet legmélyebb mélységeibe bocsátja minden irányba elágazó gyökereit és mert a filozófia olyan vállalkozás, amely minden csak embernek hozzáférhető eszközökkel behatol vagy legalább is behatolni törekszik a világ és élet legmélyebb rejtélyeibe. Épp azért kétségtelennek látszik, hogy ha kiszakítanék a filozófiát az ember életéből, ezzel a kiszakítással olyan sebeket ejtenénk az emberek életén, amely sebek begyógyítására elégtelen volna az emberi kéznek és észnek minden többi alkotása. Egész határozottsággal állítjuk, hogy a filozófia elvesztésével sivár kietlenségbe sülyedne az emberiség. Minő élete volna annak az emberiségnek, amely semmiféle vonatkozásban sem tudna és akarna számot adni magának a létről és az életről, s amely emberiségnek a filozófia sohasem mondaná meg, hogy mit és miként kell cselekednie?

Nem szabad ugyanis szem elől tévesztenünk, hogy a filozófia nemcsak *visszatükröződése* a létnek és az életnek, hanem emellett még az életnek *vezére* is.

A filozófia az élet és lét *visszatükröződése*, de nem a *szemben*, hanem az *értelemben*. Azáltal, hogy ez a visszatükröződés az értelemben történik, ez a visszatükröződés egészen különös fényt nyer. Olyan fényt nyer, amit csakis a szellem áraszthat a világ dolgaira s a létre általában. Megérteni akarja a filozófia a világot, a létet s az életet. Nemcsak egyszerűen *meglátni*, hanem *megérteni*. Megérteni pedig legalább is annyit jelent, mint felvilágosítást nyerni a lényegről, az okokról és a célokról. Amikor a filozófia az élet és lét lényegére, okaira és céljaira vonatkozó kérdésekre akar feleletet adni, amikor a filozófia legmélyebb értelmét keresi mindennek, tehát a világnak s benne magának az embernek is, akkor a filozófia valóban tükört tart a lét és élet elé. Ez esetben valóban olyan tükör szerepét játssza a filozófia, amely tükör rekonstruálni akarja magát a létet és életet. Amikor pedig a filozófia arra a mindnyájunkat akarva, nem-akarva rendkívüli módon érdeklő kérdésre akar megfelelni: mit és miként kell cselekednünk, akkor valóban az élet vezérének rendkívül nehéz és felelősségteljes szerepére vállalkozik.

Egészen bizonyos az, hogy a filozófiát foglalkoztató kérdések mindnyájunkat — és pedig kivétel nélkül mindnyájunkat — rendkívüli módon érdeklő kérdések, amely kérdésekkel szemben siketek és vakok semmiféle iparkodással nem lehetünk. Olyan kérdések ezek, amelyekre maga az élet sürgeti a feleleteket. Olyan kérdések ezek, amelyekre minden ember tényleg ad is ilyen vagy amolyan feleletet. Különbség az e kérdésre adott feleletek között igazán csakis az *ilyenben* vagy *amolyanban* van. S azok, akik azt mondják s akik jóhiszeműen azt hiszik is, hogy a filozófia s annak kérdései őket nem érdeklik, tényleg és valójában már meg is feleltek valamiképpen és valaminő formában a filozófia kérdéseire s azáltal, hogy elzárkóznak a filozófiától és hogy távol tartják maguktól a filozófiát, voltaképpen csak a nagy filozófiai kérdésekre tényleg már megadott feleleteiket óvják és védelmelik az e kérdéseknek más lehetséges filozófiai megoldásától.

Vannak kizárólagosan gyakorlati életet élő emberek, akiknek műveltsége teljesen nélküli a filozófiai iskolázottságot. Ezekből az emberekből kerül ki a művelt emberek nagy többsége s ez az a minden időben jelentékeny többség, amely a filozófiával szemben rendszerint a kérlelhetetlen negáció álláspontjára helyezkedik.

De azért nem szabad azt hinnünk, hogy ezek az emberek igazán teljesen nélkülöznék a filozófia nagy

kérdéseit és illetőleg az ezekre a kérdésekre adható feleleteket. Az emberek nagy többsége a nagy (elméleti) filozófiai kérdésekre a vallásoknak tanításaival, illetőleg e tanításoknak többé-kevésbé megmásítva átszűrődött feleletadásaival válaszol, a filozófiának a gyakorlati életet érdeklő kérdéseire pedig ezek az emberek a feleletadásnak leghelyesebb módját válasszák, amennyiben e kérdésekre éppen cselekedeteikkel, életükkel felelnek meg. Itten megemlíthetjük azt a különben közismert tényt, amit alig szoktak eléggé figyelemre méltatni, hogy aminő határozatlan feleletet szoktak adni az emberek — és pedig filozófusok és nem filozófusok egyaránt — a világ és élet lényegének kérdésére, ép oly határozott feleletet adnak az emberek — főképen a nem filozófálok — arra a kérdésre, hogy mit és miként kell cselekednünk. Mellékesen megjegyzem, hogy ebben a közismert tényben kell keresnünk az okát annak a sajátságos tüneménynek, hogy a gyermekneveléshez, ahol gyakorlatilag kell megoldani a filozófia ama kérdéseit: mit és miként kell cselekednünk, mindenki érteni akar s mindenki minden aggályoskodás nélkül vállalkozik is erre az egyébként rendkívül felelősségteljes feladatra.

Bizonyos, hogy a filozófiának nagy magábabizakodása és az étellel szemben nem ritkán tanúsított fölényes viselkedése is nagyban hozzájárul ama felfogás kialakulásához s a köztudatban való meggyökeresedéséhez. mintha a filozófia távol az élettől, mintegy az élet felett lebegvén s az étellel semmi kapcsolatot fenn nem tartva, fagyos, minden életet lehetetlenné tevő régiókban is kifejlődhetik s virágzásnak is indulhat, sőt hogy az igazi filozófia igazán itt van otthon s pompázó virágzásnak csakis ezekben a régiókban indulhat. E mellett a felfogás mellett szól a filozófiának minden időben büszkén vallott ama jellemzése és tulajdonsága, hogy a filozófia ment minden emberi *érdektől*. Ezzel a felfogással sok tekintetben hasonló gondolatot fejez ki Platon is, amidőn a filozófusról azt mondja, hogy az a filozófiában védett helyet keres az élet ellen, hasonlatosan ahhoz az emberhez, aki az eső elől valamely fal alá húzódik. Mindez igaz is, de csak helyesen értve és értelmezve: a filozófiának tényleg semmi vagy csak nagyon kevés köze lehet az élet apró-cseprő s kicsinyes érdekeihez, sőt minél tökéletesebb a filozófia, annál kevesebb köze van az élet *kicsinyes érdekeihez*, de az élet *nagy érdekei* igazán nem lehetnek közönyösek a filozófusra, sőt talán a filozófus legbiztosabb kritériumát éppen abban kereshetjük és találhatjuk is meg: hogy vájjon képes-e meglátni és megérteni az élet nagy érdekeit? Mert az élet nagy érdekei

azok, amelyekéi a filozófia a maga nagy kérdéseiben, mint a filozófia legfőbb problémáit fogalmaz meg. Az élei és lét nagy kérdéseire akar a filozófia megfelelni. Mikép volna lehetséges, hogy a filozófia közönyös volna az életre, vagy hogy az élet közönyös volna a filozófiára?

Lehetetlen állítás az, hogy a filozófia távol esik az élet dolgaitól. Lehetetlen hamis állítás ez. Ellenkezőleg: a filozófia beleesik az élet dolgainak kellős közepébe. Nagyhatalmú király módjára uralkodik az élet és az élet dolgai felett. Nélküle sötétség borulna a világra, magának a szellemnek fénye is csak derengés volna az áthatatlan sötétségben. A filozófia, nem ez vagy ama filozófia, hanem maga a *filozófia* elválaszthatatlan, elszakíthatatlan az emberi élettől, az ember szellemi életétől. Ez azt jelenti, hogy *ahol szellemi élet van, ott van filozófia is*. Ezt az igazságot igazán felesleges bizonyítani, mert ez olyan tény, aminek meglátására igazán csak a szemünket kell kinyitnunk. Ha nem is nevezi magát mindig filozófiának a filozófia, mégis ott van ő minden szellemi alkotásban: minden tudományban, vallásban, minden művészetben, minden litteratúrában,... de még minden mesterségben is.

Megmondattott és számtalanszor elismételtetett, hogy a világ dolgai felett való elcsodálkozás a filozófia kezdete. Hát megszűnt volna-e már, megszűnhetett-e már ez az elcsodálkozás a világ dolgai felett? Hát nem ismétlődik-e meg ez az elcsodálkozás minden egyes embernél, mihelyt csak eszmélni kezd, mihelyt csak megszületik a szellemi ember? A filozófia gyökere belenyúlik minden gondolkozó ember agyvelejébe és — ugyan ki nem gondolkozik? De a filozófia mintegy önálló, független életet is él; ez élet már majdnem teljesen független a közönséges gondolkodástól s ez életnek hordozói a nagy gondolkozók, akik lehetővé teszik a filozófiának tudományos és intenzív fejlődését. De természetesen ez a tudományos és intenzív fejlődésű filozófia is állandó hatással van a közönséges gondolkodásra is, aminthogy tökéletesen e filozófiának sem sikerült mentesíteni magát a közönséges gondolkodás hatásától.

A legfenségesebb felfogás az, amely a filozófiában nemcsak szublimált emberi életet lát, amely teljes kapcsolatban és kölcsönhatásban van a közönséges emberi étellel, hanem azt tanítja, hogy a filozófiában voltaképpen maga a világszellem ébred önmagára, úgy hogy ez esetben a filozófiának a mindenséghez való vonatkozása és elválaszthatatlan kapcsolata nemcsak nyilvánvalónak, de egyszersmind a legbensőségesebbnek is tűnik fel.

De ha nem is akarunk metafizikai föltevésekre vállalkozni, annyit akkor is egész határozottsággal megállapít-

hatunk, hogy a filozófia igazán sava-borsa az életnek és hogy a filozófia elvesztével barbár elvadultságba sülyedne az emberi szellem, bárminő hatalmas alkotásokat is volna képes egyébként produkálni. A rossz értelemben vett gyári munkások és mesteremberek színvonalára sülyedne le még az az emberiség is, amely a technikának ma még merész álmokkal sem megálmodható csodáit produkálná anélkül, hogy kérdezősködnék a világot s az ember életét leginkább érdeklő kérdésekről. Gyökerevesztett volna ez az emberiség, az emberi szellemnek rettenetes eltévelyedése volna az emberiségnek ez az élete: a szellem állandóan *idegen* világban kóborolna — s bár örökösen haza vágyódnék, mégsem tenne soha még kísérletet sem arra, hogy önmagát megértse, hogy önmagáról önmagának számat adjon. Ennek az emberiségnek egyébként bármily hatalmas szellemi élete valóban semmiféle kapcsolatban sem volna az ember legfőbb érdekeivel — s így az emberi étellel sem. A filozófia azonban valóban az ember legfőbb érdekeit szolgálja, olyan kérdésekre akarván feleletet adni, amely kérdések legközvetlenebbül, legigazibb értelemben legközelebről érdeklik az embert. Úgy-e, felesleges is bizonyítani, hogy ilyen értelemben valóban eleven kapcsolata van a filozófiának az étellel?

Egy pár szó a szellemi életről.

Az ember élete tartalmat csakis a törekvésekkel nyerhet. Törekvés nélkül való emberi élet valószínűleg nincs is, de ha lenne is, ez az élet alig lenne emberinek nevezhető. Bizonyos, hogy semmiesetre sem lenne emberhez méltó. Amolyan vegetatív élet lenne ez csupán, amely nem díszére, hanem inkább szégyenére válnék az embernek, talán általában az emberi nemnek is.

Törekvést vagy ehhez hasonló tendenciát talán már a növényvilágban is találhatunk, az állatoknál pedig határozottan állíthatjuk, hogy olyan tendenciával találkozunk, amit az emberek világában törekvésnek szoktunk nevezni s amit saját magunk életéből igen jól ismerünk, anélkül azonban, hogy igazán számot tudnánk adni magunknak róla, hacsak nem elemezzük életünket. Ha ugyanis elemezzük életünket, azt találjuk, hogy voltaképpen egész életünk belseje törekvés, aminek összes életnyilvánulása-ink voltaképpen csak külső megjelenési formája.

Minden emberi élet tekinthető testet öltött törekvésnek. Valójában minden egyes emberi élet a törekvés látható meze. Különbözők az egyes emberi életek, de különbözők is az egyes emberi törekvések. De amilyen az emberi törekvés, olyan az ő egész élete. Igen érdekes s épp azért érintjük is ezt a kérdést, hogy a törekvés minő fontos okok eredőjeként jelentkezik? Most ezt a kérdést nem elemezzük, de megfelelünk rá: az összes emberi erők eredőjeként jelentkezik az a törekvés, amely valójában minőségileg és mennyiségileg meghatározza az emberi életet.

Igen jól tudjuk, a mindennapi tapasztalás állandóan megerősíti azt a tudásunkat, hogy az emberek élete egyénileg különbözik egymástól, mint ahogyan az egyes emberek is minden tekintetben különböznek egymástól. Más-más erők lakoznak az egyes emberekben, ezért aztán az embereknek más-más törekvések is vannak, aminek következtében aztán más-más életük is lesz.

De bárha egyénileg különbözők is az emberek s bárha törekvések is egyénileg különbözők, mégis két egymástól élesen megkülönböztethető csoportra oszthatók

az emberek, illetőleg az emberi törekvés és élet. Az egyik a tisztán fizikai, a másik a szellem-erkölcsi törekvés és élet.

Általában kimutatható az ember életében és törekvésében a tendencia felfelé. Az emelkedés a fizikai lét köréből a szellem-erkölcsi létbe. De azért nagy része az emberiségnek még teljesen a fizikai lét körében leledzik; voltaképen csakis fizikai életet él, fizikai szükségletei vannak s minden törekvése oda irányul, hogy ezeket a fizikai szükségleteket kielégítse. Lehetséges, hogy az ilyen emberi életben is fel-felcsillámlik a szellem-erkölcsi szükséglet s némi homályos törekvés arra, hogy ez a szükséglet kielégíttessék, de mindez voltaképen mégis csak a fizikai lét érdekében kívántatik és követeltetik, úgy hogy valóságos szellem-erkölcsi életről ebben a stádiumban még nem beszélhetünk.

Az igazi szellem-erkölcsi életnek gyökerei nem a fizikai lét körébe nyúlnak, hanem a szellemi lét körébe s onnan táplálkoznak is. Ha tehát azt akarjuk megtudni, hogy vajjon valódi szellem-erkölcsi életet él-e valaki, avagy a szellem-erkölcsi szükségletek kielégítése voltaképen csakis a fizikai jólét célját szolgálja-e, akkor tisztába kell jönnünk azzal a kérdéssel, hogy a szellem-erkölcsi élet gyökerei hová nyúlnak le, illetőleg, hogy ez a szellem-erkölcsi élet miben gyökeredzik: magában a szellemben-e vagy csak a fizikumban?

Ha mindent, ami bennünket környez s önmagunkat is minden tekintetben őszintén és komolyan rejtélynek tartjuk s ha tiszta öntudatossággal arra törekszünk, hogy e rejtélyeket lehetőleg megértsük s tőlünk telhetőleg helyesen igazodjunk el a világban és az életben, ha úgy a mások, valamint a saját cselekedeteinket is megfigyelés és komoly bírálat tárgyává tesszük s ha különbséget téve a helyes és helytelen cselekedetek között, aggodalmaskodni kezdünk, hogy miképp cselekedjünk s miképp éljünk helyesen s ha azt vesszük észre, hogy állandóan, szünet nélkül rejtélyek vesznek körül, amelyek egyáltalában nem apadnak s hogy nyugtot nem hagyó aggodalmaskodó kérdéseink árnyékszerű kísérőinkké szegődtek, akkor biztosak lehetünk arról, hogy szellem-erkölcsi életünk szellemiségünkben s erkölcsiségünkben gyökeredzik, hogy tehát egész lényünk magasabb színvonalra emelkedett, oda, ahová a testiség soha el nem juthat, oda, ahová csak a fejlettebbek juthatnak el. Bárha azt hisszük, hogy erre a színvonalra való eljutásra mindenkinek emberi kötelessége törekedni, még azt is állítjuk, hogy azok pedig, akik ide eljutottak, az élet s az emberi nem kiváltságosai közé tartoznak.

Erről a magaslatról, ha talán nem is szebb a világ s ha talán nem is jobb az emberi élet, mint a fizikai lét völgyéből tekintve, de mind az élet, mind a világ bennünket inkább érdeklővé válik, ami által ha talán nem is válik szebbé és jobbá életünk, de mindenesetre tartalmasabbá válik, mert benne visszatükröződik az egész mindenség, vagy legalább is a mindenség rejtélyei s mert keressük az életben s a világban a helyes utat, amit ha talán nem is, vagy nem egykönnyen találhatunk is meg, de közben számtalan sok járatlan útra akadunk, amelyeken nyugtalanul eligazodást keresünk.

Aki szellemi életet él, az egészen más életet él, mint az, aki nem él szellemi életet. De a szellemi életen az igazi szellemi életet értjük, azt amelynek forrása olthatatlan vágyódás a szellemi élet után. Ez a vágyódás oly magasságokig csaphat fel, hogy már-már a fizikai létezés alig is jön tekintetbe. Legalább is a fizikai létezés minősége alig is jöhet tekintetbe. A szellem mintegy mindent absorbeál.

Aki igazán szellemi életet él, az mintegy a szellem szemével nézi is az egész mindenséget s benne önmagát is. Hogy az ilyen ember mindenben szellemit lát s hogy az ilyen gondolkodás a lét princípiumának is a szellemet teszi meg, első hallásra ugyan különösnek tetszhetik, de a világon a legtermészetesebb dolog. Hogy az ilyen embernek igazában csak szellem-erkölcsi céljai lehetnek ezen a világon, az igazán természetes.

Ezek után, ámbár a tiszta szellemi s erkölcsi életet élő embert mint nemünk legkülönb s legfejlettebb egyedeit kell tekintenünk, mégis egészen bizonyosnak látszik az is, hogy ilyen egyedek csak igen kevesen lehetnek. Ilyen magaslatra kell ugyan törekednünk, de ilyen magaslatra csakis a kiváltságosak juthatnak el. Az élet kényszerű obotja nem engedi meg, hogy az élet sok egyedekben íz emberileg elérhető legmagasabb tökélyre emelkedjék. Abból a szempontból, hogy a nagy tömegnek útjelzői legyenek, mindenesetre elegendő, ha kevesen is érik el a szellemi és erkölcsi tökéletességet. De azért minden e világra született embernek azzal az ambícióval kell mindjárt az első lépést megtennie a szellem birodalmában, hogy annak legszélső határáig s legmagasabb csúcsáig is előrehatolhat, különben nem a szellem az, amely az emberben nyugtalanul dolgozik, hanem valószínűleg valamely alantas vágy, amely nem adhat szárnyat az embernek, hanem lehúzza őt az alant levő érdekek sötét világába.

A legnagyobb fényességet ebben a jelenlevő világban a szellem világában érhetjük el. A szellem maga

vezérelhet bennünket a legnagyobb fényességre s a szellem áraszthat legnagyobb fényességet a világra is. Hogy mi lesz velünk halálunk után, azt nem tudhatjuk, erre a kérdésre csak a hit felelhet meg. Lehet, hogy halálunk után mindnyájunknak fényességben, a szellem fényét is elhomályosító fényességben, lesz részünk. De már így is érdemes már itten ezen a világon minél nagyobb és öntudatosabb fényességre törekednünk, mert ez esetben is a szellem világa mintegy az üdvözültek világából kölcsönzött előlegnek tűnhetik fel s így valóban abszolút érték tulajdonítható neki.

Úgy hogy voltaképen úgy áll a dolog, hogy, ha egyáltalában hajlandók vagyunk abszolút értékeket elismerni, alig lehetséges, ilyen abszolút értéket elvitatni a szellemi, illetőleg a szellem-erkölcsi élettől.

Hogy rejtélyek között élünk, hogy maga a világ mind a maga egészében, mind pedig a legkisebb töredékében és részletében is rejtély, hogy a mi életünk s általában az a tény, hogy élünk, rejtély, oly igazság, amit bővebben igazán nem szükséges bizonyítani. Tudja is ezt mindenki, S aki még nem tudná, mindjárt megtudja, mihelyt kissé is gondolkozására méltatja ez állításokat. Az mindenesetre szükséges, hogy az ember gondolkozására méltassa a kérdéseket, mert csakis a gondolkozás terén vannak és lehetségesek rejtélyek; mindaddig, amíg a világ és az emberi élet gondolkozás nélkül való, a gondolkozástól még nem érintett állapotban leledzik, természetesen rejtélyekről sem lehet szó.

Óvakodnunk kell azonban attól a feltevéstől, mintha a gondolkozás teremtené meg a rejtélyeket. Egészen bizonyos: gondolkozás nélkül nincsenek rejtélyek, mert nincs, ami meglássa a rejtélyeket, de azért mégsem a gondolkozás teremti meg, létesíti a rejtélyeket, jóllehet, ismétlem, a gondolkozás létfeltétele a rejtélyeknek.

Mint minden élőlény, az ember is már legkezdetlegesebb állapotában szemben találja magát a világgal, amelyben létét biztosítani vágyik s amelyben ösztönszerűleg eligazodást és boldogulását keresi. Valaminő eligazodást és boldogulást talál is az ember az életben s a világban, még mielőtt számottevő gondolkozásról beszélhetnénk nála. Viszont bizonyos az is, hogy amióta csak ember az ember, — tehát legprimitívebb emberi állapotában is, — feltételezendő nála valamelyes, ha még oly primitív gondolkozás is. Ez a feltételezendő primitív gondolkozás még nem öntudatos s épp ezért alig lehet szó arról, hogy ebben a primitív állapotban a rejtélyek az ember tudomására jutnának.

Az igazi szellemi élet ott és akkor kezdődik, ahol és

amikor az ember teljes tudatosságára ébred annak, hogy minden, de minden rejtély ezen a világon és ebben az életben. Ha egyszer idáig eljutott az ember a szellem birodalmában, akkor mihamar otthonosnak találja magát benne s meggyőződik e birodalom nagy határtalanságáról s arról, hogy ebből a birodalomból kifelé semmiféle új vagy ösvény sem vezet.

De még a tudatos és öntudatos gondolkodás állapotában sem látja meg az ember mindjárt és minden körülmények között a rejtélyek nagy jelentőségét. Általában: igazában csak igen kevés művelt kultúremler szentelheti egész életét a rejtélyek állandó szemléletének s arra a kísérletre, hogy a rejtélyeket megoldani próbálja. Még azok közül is, akik meglátják és megértik a rejtélyeket s azoknak mindent lenyűgöző,— majdnem azt mondhatni: rettenetes jelentőségüket, — igen kevesen érnek reá a a rejtélyek nyugtot nem hagyó állandó szemléletére, mert a legtöbbben egyébbel vannak elfoglalva. Mi az az egyéb, amivel a legtöbb ember el van foglalva? Az élet szükséges robotja.

A legtöbb ember élete rettenetes rabszolgaságban sínylődik, amely rettenetes rabszolgaság visszazorítja a fényt s néha, nem ritkán annyira elnyomja a gondolkodást, hogy az élet rabszolgaságában, — a mindennapi gondok és bajok közepette köznapi munkában, — tengődök már alig is érzik szolgaságukat, ami ezt az egyébként vigasztalan helyzetet szubjektíve enyhíti ugyan, de objektíve még inkább szánalomra méltóvá teszi az élet robotjának rabszolgaságában sínylődő embert.

Lehetséges, hogy a köznapi életben való eligazodást és boldogulást alig szolgálhatja az a gondolkodás, amely mindenben rejtélyeket lát, amely gondolkodás tágra nyílt szemekkel szemléli ezeket a rejtélyeket s állandó, kielégülést nem ismerő kíváncsiskodásával, nyugtot nem hagyó, jóllehet kielégülést és nyugalmat kereső kérdezősködésével ahelyett, hogy apasztaná ezeket a rejtélyeket, valójában megsokszorozza azokat. Ámde ha talán nem is szolgálja ez a gondolkodás és rejtély-kutatás elég hathatósan, vagy talán egyáltalában nem is szolgálja a köznapi életben való eligazodásnak és boldogulásnak gyakorlatilag igen fontos érdekeit, mégis bizonyos az, hogy ez a gondolkodás nagyban hozzájárul az ember felvilágosításához s ezáltal az ember igazi, azaz szellemi felszabadításához. Mellékesen megjegyezzük, hogy a szellemi szabadság az alapja minden más szabadságnak s hogy a szellemi szabadság talán éppen kezdete is és befejezője is minden más szabadságnak. Hogy pedig az a rabszolga, aki szolgaságának minden mozzanatát gondolkodás tárgyává teszi,

voltaképpen nem is rabszolga már, bárha talán szubjektíve igen-igen súlyosan érzi rabságát, — alig szorulhat bizonyításra. A rabság érzése s érzése annak, hogy a rabság kellemetlen s tudata annak, hogy a rabság lealázó, az első lépés, vagy talán több is ennél — a felszabadulás felé.

A gondolkozás, amely valójában nem is egyéb, mint a rejtélyeknek meglátása s vállalkozás arra, hogy a meglátott rejtélyeket meg is oldja, ilyen felszabeditással kecsegteti az embert. Lehet, hogy ez nem sok, lehetséges, hogy ez nem is az igazi, vagy nem a kívánt felszabadítás, de más nem állván rendelkezésünkre, ezt is igen magasra kell értékelnünk.

Nem nyugodhatunk bele az élet kényszerúségébe. Lehetetlen, hogy gondolkozásunkhoz ne forduljunk segítségül. Lehetetlen, hogy beletörődjünk, anélkül, hogy bár gondolkoznánk is felette, az élet kényszerúségébe, amely kényszerúség egyaránt szigorú kényszernek tünteti fel belépésünket az életbe, egész életünket s az életből való eltávozásunkat is. Az élet robotja kevés időt enged ugyan nekünk arra a gondolkozásra, amely nem a robot célját” szolgálja, de ha bármily kevés időnk van is, azt használjuk fel, mert ennek felhasználásával valóban legfontosabb érdekelünket szolgáljuk. Minden ilyen értelemben a gondolkozásra fordított idő valójában lényünk felszabeditására fordított iparkodás, sőt bizonyos esetben még ennél is több: előrehaladottabb állapotban voltaképpen már a felszabadtak méltó élettartalma; az emberek legelőkelőbbjeinek élettartalma, akik igazán előkelők, mert a szellem és a gondolkozás révén azok.

Az a nagy metafizikai probléma, hogy vajjon a szellem avagy az anyag előbbre való, az emberi életben mindnyájunk szemében olyan megoldást nyer, hogy az ellenkező állítást egyáltalában figyelemre is alig méltathatónak tekintjük. Az emberi életben a szellemnek, a szelleminek s mindannak, ami erre vonatkozik, olyan méltósága van, amellyel az ember testisége s mindaz, ami erre vonatkozik, szemmeláthatóan igen-igen mély inferioritásba kerül.

Annak a közismert, de egyébként egészen sajátos körülménynek, hogy az emberek, — még azok is, akikről legkevésbé feltételeznők, — általában igen-igen nagyra tartják a szellemit, a szellemiakkal való foglalkozást (az egyébként bizonyos körökben és széles rétegekben használatnak kikiáltott theoretikus tudást, a műveltséget stb.), igen-igen mélyen fekvő jelentősége van. Úgy látszik, mintha ez a tudattalan értékelés az értékek legmélyére nyúlne alá, olyan mélységekbe, ahol egyes gondolkozók a világ

lényegét vélték megjelteni, mások pedig minden értékek értékét, a legfőbb önértéket vélték megtalálni.

Ha már ilyen ez a világ, amilyen s ha már ilyen az ember élete, amilyen — s ha a megértésére törekvő gondolkozás nélkül sötétségbe s kétségbeesítő bizonytalanságba van burkolva úgy az egész mindenség, mint maga az emberi élet is, — és ha ésszel és értelemmel bárcsak derengő világosság vetíthető is a világra és az életre amely világossággal bármennyire is kiemelkedhetünk abból a rettenetes rabságból, amelyben nem utolsó sorban éppen vakságunk és tudatlanságunk tart bennünket, — hát akkor igazán érthető, ha legfőbb törekvésünknek azt tartjuk, hogy minél teljesebb és tökéletesebb szellemi életre emelkedjünk. Mindegy egyébként bármire visz is bennünket ez a szellemi élet, annyi egészen bizonyos, hogy a szellemi életben, ebben a valódi aetherikus sphaerában, mintegy megszabadulva a testiségtől, elmenekülve a sötétség princípiumától s annak rettenetes hatalmától, fényárban, a szellem fényében élhetünk s már-már mintha a nehézkedés is megszűnnék, mintha mi sem vonzaná többé lefelé, mert szellemi lényünk, eredeti ösvágyát követve, fáradságot nem ismerve, fel-fel a magasba tör.

Nem szándékszunk könnyelműen megkockáztatni olyan állításokat, amelyek bennünket a sekélyes optimisztikus áradatba sodorhatnának. Az élet értelmét és célját egyáltalában nem ismerjük. E kérdések oly sötétségbe vannak burkolva, hogy gondolkozásunk azon át nem hatolhat. Csakis sejtéseinkkel hatolhatunk be a sűrű sötétségbe. Sejtésünk azonban megkockáztathatja azt a jelen gondolat-rhapszódiaiban kellően meg nem okolt állítást, hogy: ha egyáltalában van valaminő célja és értelme életünknek, de még magának az egész világnak is, az csakis *szellemi* — illetőleg a szelleminek lényegét és tartalmát kissé explikálva, mondjuk: *szellem-erkölcsi* — lehet. Ha nem szellem-erkölcsi a világnak s életünknek értelme és célja — akkor joggal elmondhatjuk, hogy egyáltalában nincs sem értelme, sem célja éppen semminek sem. Ez esetben sötétség környezne minden oldalról, vakon teremtő és vakon pusztító erők vennének körül bennünket s e vak sötétségben csak a mi szellemünkben tükröződnék a világ khaotikus zűrzavara. Ez esetben szellemünk megérné a csak elképzelt legtragikusabb magáraeszmélést, rettenetes öntudatra ébredést. Idegennek, magára hagyottnak, bolyongónak érezné és tudná magát szellemünk, aki valóban bitangjában él ezen a világon. Szellemünk ez esetben, a maga tiszta tudatosságában, valóban egyebet sem tehetne, minthogy az ész s értelem, érzés ... nélkül szűkölködő világerőket megremegtető zoko-

gással sirassa meg a maga és a világ sorsát. De még ha így állana is a dolog — s ha csakis ilyen végső eredményre juthatna is az emberi szellem, még akkor is jobb mindennek a tudatára jutni, mint ezt sem tudva, a tudatlanság, a sötétség, a földhözkööttség altatásában sínylődni.

A nagy emberekről.

Ha az emberiség életén szemlét tartunk, azt látjuk, hogy az emberiség minden intézményén, minden életnyilvánulásain az állandó változás uralkodik. A ma ellensége a múltnak s a ma a mindenkori jelen ellen támadó jövővel terhes. A változás, — aminek egyik oldala a megsemmisülést, a mulandóságot, a másik pedig az előre és felfelé törtetést tünteti fel, — olyan kategória, amely sokkal inkább felismerhető és szembeötlő az ember-világban, abban a világban, amelyben mirőlünk van szó s amelynek mi magunk vagyunk szereplői, mint az élettelennek tartott anyaghalmaz-természetben, vagy akár az emberen kívül eső élők világában. Mintha összesített, sűrített volna a természetnek élete az ember-világban. Es az egész emberiség életét kénytelenek vagyunk a természet, a mindenség életében mérő eszköznek tekinteni. Eszköznek talált valamely célra, de mindenesetre olyan célra, amit világosan talán sohasem láthatunk meg, de még talán voltaképpen meg sem sejthetünk, de a melyet mégis mindenkor feltételezünk.

Pedig hát, ha az emberiség életét s benne a mi életünket is nézzük, amint a létben vergődve, tapogatódzva tétovázunk, vagy akár durván, vakmerően, fékevesztetten tülekedünk, ugyan ki gondolhatná, hogy valamelyes célra törekszik az emberiség?

És mégis bizonyos magasztos, egységes célra való törekvést, — bárha a legkülönbözőbb utakon és módokon történik is ez az egységes célra való törekvés, — látunk; ha talán nem is a mi életünkben, talán nem is a jelenben, de a mi előttünk élt emberek életében, a múltban, az emberiség történetében.

Az emberiség történetét olyan processzusnak szoktuk tekinteni, amely célok uralma alatt áll. Vájjon nem látjuk-e hamisan, akarva-nemakarva hamisan, vagy talán épen szükségképpen bár, de azért mégis hamisan az emberiség életét, a történetét? Hátha az a sokszor emlegetett történelmi perspektíva nem egyéb, mint a múlt köde, amelyen keresztül hamisan, ködbe burkoltan és csak körvonalozva s ezért egységesnek, illetőleg egységes célra törekvőnek látjuk az emberiség életét?!

Ezt a lehetőséget fel kellett említenünk, hacsak nem akarunk minden ajtót megnyitni a gondolkozás minden terén hamarosan elhatalmaskodó dogmatikus felfogásnak. Mint mindenütt a gondolkozás és szellem világában, úgy a történet szemlélésénél is jó adag skepszisre van szükségünk. Persze: a skepszis-szel nem igen lehet építeni. De hát építenünk kell-e mindenáron? Oly kérdés ez, amire nem akarunk határozott választ adni s talán épen a skepszis nem engedi meg, hogy erre a kérdésre határozott választ adjunk.

A kérdésre adható bárminő válasz helyett mi is a közkeletű történet-szemlélet álláspontjára helyezkedünk s az emberiség életében mi is áramlatokat, irányokat, végső elemzésben egységes célokra való törekvéseket látunk, ismétlem: talán optikai csalódás folytán, de tényleg úgy látjuk. Azt is látjuk továbbá, hogy ezeknek az áramlatoknak, irányoknak és törekvéseknek elsősorban a nagy emberek a képviselői, ők az emberiség irányítói s az emberiség ezeket az irányítókat követi, ezeknek az irányítóknak nyomdokain lépked kissé lassú tempóban. Ez a türelmetlenek szemében kissé lassú tempóban való lépkedés az, amit közönségesen *haladásnak* szoktunk nevezni.

*

A legközelebbi kérdés már most az: vajjon adva vannak-e az eszmék, ezek a mozgatói minden áramlatnak, iránynak és törekvésnek, vagy pedig a nagy emberek produkálják ezeket az eszméket? Felfogásunk szerint ezeknek az eszméknek adva kell lenniök s a nagy emberek ezeknek az eszméknek csak kifejtői, talán épen csak participálók a nagy emberek ezekben az eszmékben; mintegy az *Abszolútum* méhéből törnek elő az eszmék a nagy emberek által.

Ez a felfogás igazán nem új s ezzel a felfogással megegyeztethető minden időknek az a hite is, hogy a nagy emberek alkotják a gerincét és kristályosodási tengelyét a történetnek és hogy nem a nagy idők szülik az igazán nagy embereket, hanem az igazán nagy ember, lényét kifejtve, csinálja a történetet s szólítja létre a reá váró nagy időket. Eszerint a felfogás szerint az egész világ-hisztória, de még a kultúrhisztória is, nagy egyéniségeknek története, talán épen életeleírása.

Ezt a felfogást a legújabb korban Carlylenak s Emersonnak lelkesedéstől duzzadó, nagy elterjedésnek örvendő művei a legszélesebb körökben is népszerűvé tették, úgy-hogy Nietzsche Frigyesnek az a tana, hogy az emberiségnek célját és értelmét a nagy emberek teszik, már kellően előkészített jó talajra talált. Nietzsche nemcsak szemlélődő

filozófus, mint amilyenek sok tekintetben Emersont és még Carlytet is mondhatjuk, hanem inkább amolyan nietzschei értelemben vett filozófus, aki az emberiségnek bírója, tanítója, vezére, tenyésztője akar lenni, ezért aztán az emberiség feladatának tartja azt, hogy az emberiség nagy emberek tenyésztésére törekedjék is, a tenyésztés eszközül az emberfeletti ember eszményét állítván fel — s hogy a nagy emberek lényüket kifejthessék, megalkotta Nietzsche a minden korlátokat ledöntő emberfeletti ember etikáját is.

A Carlyle fanatizmusának, az Emerson entuzianizmusának és a Nietzsche szertelenkedő ömlengéseinek hatása alatt, amikkel a nagy embert szünetlenül istenítik s a lekicsinylő megvetésnek, mélységes lenézésnek és hatalmas kalapácsütéseknek súlya alatt, — amikkel a tömeget illetik, — már-már alig merünk a tömeg mellé állani, a tömeg mellé, amely nagyságánál fogva is az emberiségnek azt a tekintélyesebb részét teszi, amelyhez viszonyítva a nagy emberek talán még összeségükben is eltörpülnek; a tömeg mellé, amely, bizonyos felfogás szerint, nagyságán kívül csupán nyomorával hathat reánk, egyébként pedig sem eszthetikai, sem ethikai imponáló vonásokat nem tud felmutatni.

És mégis: a tömeg az, amely delejként vonz mindnyájunkat, minden nagy embert is: a tömegnek akar imponálni mindenki, sikereit a tömegben keresi a sikerekre vágyó, a tömeget keresi fel a jó lélek is, hogy neki ossza ki nagy bőkezűséggel minden *testes és testetlen javait*, sőt még a rideg erkölcsi nagyság is, ez a senkire sem szoruló, senkire sem támaszkodó, önmagában megálló, már nem is emberi, de emberfeletti nagyság, p. o. a kategorikus imperativusnak alig-alig elképzelhető megtestesülése is, ha a dolog mélyére nézünk, okvetlenül a tömeghez fordul; — legalább is talapzatát még az istenszobornak is a tömeg alkotja. Nem helyes dolog a nagy embert szembe állítani a tömeggel. A tömeg, még ha megvetjük is azt, legalább is termelője és előfeltétele minden nagyságnak, a tömeg legalább is a nagyság lehetőségét jelenti.

Az eszméknek a nagy emberek a legkülönb képviselői, csakhogy a tömeg számára, a minthogy ők voltaképen épen a tömegnek képviselői. A nagy emberek szerencsés emberpéldányok, hogy egy kisméretű hasonlatot használjunk, mondhatjuk: olyanok, mint a szép, egészséges, erővel s minden földi jóval megáldott emberek, valódi életértékek: önmaguknak s másoknak is gyönyörűségei, olyan műreemek, amikre a teremtő természet állandóan törek-

szik, de csak kivételesen, egyes ritka kiváltságosaiban tudja törekvését és célját el is érni.

Nem érdem nagy embernek lenni, de szép és gyönyörűség dolog. Gyönyörködünk is bennük, akik íme megjelentek nekünk s az emberi nemmel szemben bizakodókká tesznek, életkedvvel töltenek el bennünket s mindnyájunkat magukhoz, mint magasztos emberi lehetőségekhez emelnek fel. A nagy emberek elevenen ható értékek, jobbára elevenen ható *életénekek*, akik, — bárha nem is kivétel nélkül, — az életnek, a fölfelé, az előre törtető életnek létérdekeit szolgálják. Tanítói, mesterei, irányítói az emberiség életének s mint ilyenek méltán megérdemlik rajongásunkat is, bárha azért a tömeget nem kell feltétlenül meg is vetnünk.

Persze: a bevezetésben említett változás kategóriájának, amelynek uralma alatt látjuk az emberiség élejét is, a felfelé és előre törtetés mellett van egy másik oldala is, amelyik a megsemmisülést, a mulandóságot tünteti fel: ennek héroszai nemcsak a nagy emberek, hanem a nagy tömeg is, minden ember, talán minden élőlény, vagy épen minden létező a maga végtelenül sokféle bajaival és mérhetetlen nyomorával.

Mi a történet célja? Mi az emberiség rendeltetése? Haladni előre és felfelé. Ezt a feleletet is adhatjuk kérdésünkre. Ha ez az emberiség célja, akkor az emberiség célja leginkább az élet célját szolgáló nagy emberekben valósul meg. De hát meddig s hová halad az emberiség? Értelmetlenségekbe, végére járhatatlan, végig sem kérdezhető kérdésekbe torkollik a nagy emberek kultusza.

Lehetséges azonban az is, hogy az emberiségnek célja és rendeltetése a törekvéseknek s vágyaknak kiölésében van, az emberiség célja magától a létől való megváltás is lehet. Ez esetben nem a jóllét célját szolgáló nagy emberekben, hanem azokban a talán még nagyobb emberekben jut kifejezésre a lét tendenciája, akiknek törekvése felülemelkedik a jólléten, felülemelkedik magán a léten is, nem a boldogulást keresi, hanem nem ritkán épen,élet- és világmegvetés útján ethikai célra tör.

Élet- és világmegvető tendenciával minden kultúrában találkozunk. De csakis a kultúrában találkozhatunk ilyen tendenciával. Amíg a természet szavát meg nem hamisítja az emberi ész és értelem, addig, mint minden élőlénynek, talán minden létezőnek a természet világában, felfelé törekvés az emberiségnek is a természetes törekvése.

A nagy emberek közül a legnagyobbak, akikben az emberiségnek ethikai és metafizikai vágyódása jut leg-

tisztábban kifejezésre, nem az életben való boldogulásra nevelik önmagukat, az emberiséget sem erre a boldogságra akarják megtanítani, — hiszen ehhez a mesterséghez ők igazán nem értenek, — hanem keresik az Isten útját s az igazak ösvényére akarják terelni az emberiséget, nem örömkön s élvezetekén keresztül, hanem sokszor igazán „minden poklokon keresztül” is: ha kell a Phalaris bikájában, vagy a római cirkuszokban elhangzott jajokon és sóhajokon keresztül is. Ezek ^a nagy emberek, akik nem rjtán rongyokban élnek le szomorú-derűs életüket, nem e világról való emberek, nem is részesednek e világ örömeiben s mégis ezen a világon övék a legnagyobb hatalom és legnagyobb dicsőség. Arra tanítják ezek a nagy emberek az embereket, hogy csak annak az életnek van értéke, amely a legnemesebbnek tartott ideálok szolgálatában áll. Nem a világi javak, hanem a lélek javai értékesek s nem a boldogságra, hanem az erényre kell törekedni, még akkor is, ha emiatt minden javunktól, életünkötől is megfosztanak.

Nem a boldogság a legnagyobb jó ezen a világon, hanem az erény, aminek útja bizony nem mindenkor a boldogság felé vezet. Ezt igen jól tudják az emberiség erkölcsi vezérei. Ha nem hunyunk szemet a tények előtt, mihamar meglátjuk, hogy az emberiség erkölcsi vezérei, köztük a vallásalapítók is, mintegy elfordították az emberek törekvését a földtől, elterelték céljaikat a boldogságtól s érdekeiknek más területeket nyitottak meg.

Kis vágyak és kis örömek teszik boldoggá az emberi életet: az ember jól akarja érezni magát a földön, arra törekszik, hogy ártatlan örömei legyenek, valami nagy megerőltetés nélkül érvényesüljön az életben ... s hogy a nagy bajokat kikerülje.

A közönséges ember sem nem rossz, sem nem jó, hanem éppen közönséges, van benne egy kis adag jóság is és egy kis adag gonoszság is. A boldogság, ha egyáltalában mint valóságosan meglevő állapotról s nemcsak mint kívánságról beszélhetni róla, csupán a bonus pater familias kicsinyes körén belül található fel. Nagy emberek azonban kitörnek ebből körből: minden nagy ember eszmék harcának küzdőtere.. A nagy ember talán sohasem igazán boldog ember. Ütközőpont, örök harc és küzködés a nagy ember. Verejtékezés, eredménytelenség, csalódás, kiábrándulás — és mégis örökös törekvés — ez a nagy ember.

Vájjon mire valók a nagy emberek? Ez a kérdés összeesik azzal a másik kérdéssel: vájjon mire való az emberiség egész élete és története? A nagy ember mindenestre azt a célt szolgálja, amit a történet maga. Az

emberiség története pedig csakis azt a célt szolgálhatja, amit maga a természet, maga az egész mindenség. A nagy ember tehát nemcsak hogy a tömeghez tartozik, mint annak irányító ereje, hanem magának a természetnek is mintegy megtisztult, kiemelkedő alkotása és egyszersmind irányítója. Az Abszolútumnak legkedvesebb, talán éppen elsőszülött édes gyermeke a nagy ember, aki természetesen csakúgy, mint minden létező, az Abszolútum intencióját valósítja meg, csak hogy emberi szemnek emberfelettinek látszó erővel és hatalommal. Egy dolog bizonyos: úgy látszik, mintha a kis ember csak a saját céljait szolgálná, míg a nagy ember a történet célját szolgálná, még akkor is, ha azt hiszi, hogy csak a saját céljait szolgálja. Ez azonban valószínűleg merő látszat: talán nincs is minőségi különbség a kis és a nagy ember között; talán csakis mennyiségi különbség van köztük, aminthogy & fogalom megjelölésére használt kifejezés is erre vall.

A nagy emberek között azok a legnagyobbak, akik ethikai tendenciáktól vezérelve megértetik velünk, hogy mi valamennyien lényegileg a világ lényegével azonosak vagyunk — s elhítetik velünk, lényünk legbelsejében visszhangot keltvén-, hogy minden dolgoknak lényege nem lehet egyéb, mint oly erő, amely fényre, ethikai kifejezést használva: jóra tör.

Az emberiség történetén végigvonul az *erő*, mint az emberiség életének hatalmas mozgatója, de az emberiség hite szerint, minden *erő* a *jó*-nak szolgálatában áll, mer' az emberiség hitében él az Isten, a jóság, aminek, minden idők s minden népek hite szerint, mindenek felett diadal-maskodnia kell.

Természetesen az ethikai eszmék képviselői is emberek s ezért reájuk is alkalmazható mindaz a kétely és bizalmatlankodás, amellyel az embert minden téren több-kevesebb joggal illehetjük. De mégis: a jóság, — az erkölcsi eszmék egysége, — az a várunk, amit a legvégsőkig védelmezzünk, és pedig nemcsak az emberiség életében, hanem az egész mindenség életében is, mert ha ezt az erősséget is feladnók, akkor csak a nihil marad, ami előtt nevétséges és szárnalmas látvány minden emberi és nem-emberi nagyság s mindaz, amire mind mostanig büszke az emberiség. A nihil álláspontjából tekintve az emberekre s azok életére s minden dolgokra is, azt látjuk, hogy voltaképen sem nagyság, sem törpeség nincsen, hogy valójában minden csak az emberi rövidlátás és rosszulátás szülöttje, hogy értékek egyáltalában lehetetlenek, hogy talán az egész világ is csak merő illúzió s hogy

a *semmi* az, ami valóságosan létezik. Szemben ezzel a nagy s mindent elnyelő hatalmassággal, a Semmivel, igazán nem érdemes komolyan venni az életet s annak szomorú komolyságait és komoly léhaságait, de nem érdemes komolyan venni az egész mindenséget a maga kolosszális tömegű égítéseivel, a tér- és időbeli végtelenségben pompázó élő és élettelen természetet sem. A metafizikai és morális nihil nemcsak megsemmisít minden emberi nagyságot, hanem egyúttal hiábavalónak és semminek tüntet fel minden létet és minden életet is. De magának a morális nihilnek elfogadása is teljesen szétrombolja az egész ethikai világrendet: keserű derű, szomorú léhaság, a halálfej vigyorgása való csak abba világba, amelyből száműzzük a *Jót*, vagy akár csak a hitet is a *Jóba*.

Az emberiség csakúgy mint minden létező dolog, csak anyag, amit titkos erő formál előttünk mindenestre ismeretlen, vagy talán nem is létező célra. A nagy emberek kivétel nélkül szintén az emberiség anyagához tartoznak s eszközei ennek az ismeretlen hatalomnak. Eszközei, jóllehet nem annak tartják magukat. Az emberi élet értelmét és célját aligha a nagy emberek teszik. Ez a felfogás csak betetőzése az emberi rövidlátó, kényelemszerető gondolkodásnak. A nagy emberek gyönyörűséges emberpéldányok, az emberiség büszkeségei, akik önmagukon túl utalnak.

Intelligencia, alkotások és karakter teszik a nagy embert. De sem az intelligencia, sem az alkotások, de, még a karakter sem olyanok, amik magukban véve is kétségbevonhatatlan értékek volnának. Csupán a karakter látszik ilyennek, de közelebbi s tüzetesebb vizsgálódás után az sem bizonyul ilyennek. Minden emberi érték az emberiség, az egész mindenség értéke is.

Az emberiség élete mintegy koncentrált élete a természet életének s a nagy ember mintegy koncentrált élete az emberiségnek.

*

Az emberi életnek és az egész mindenségnek is célja és értelme, bár érthetetlen előttünk, hogy mikép, csakis eszmei lehet, mert a fizikai oldalon minden emberi törekvés szemben találkozik a megsemmisüléssel, a pusztulással. A megsemmisülés és pusztulás világából, a tökéletlenségnek és bűnnek, a csalódásoknak és szenvedéseknek világából, egy másik világba, Isten országába vágyódik az ember. Az Isten országának ára pedig, majdnem minden eddigi tanítás szerint, az élet örömeiről, — ezek-

ről az amúgy is csalárd örömökről, — való lemondás — és az ez ország bejáratához vezető út nem esik össze a boldogulás és jóllét keresésével, ez az út az ethikai megtisztulás, amelynek leghathatósabb eszközeül mind mostanig a szenvedés bizonyult. Az ethikai utak felfedezői és útjelzői a „született királyai” az emberiségnek, — a nagy emberek között, ezek a legnagyobbak, — az emberi értékelés skáláján övék a legmagasabb hely.

A világ léte maga is, mint fizikai valóság, csak álomszerű realitással bír. Talán mindaz, a mit megingathatatlannak, szilárdnak tartunk — csak illúzió, s valóság csak a szellem. S talán az egész mindenségnek csakis ethikai jelentősége lehet, jelentvén minden dolog ethikailag mérlegelendő értékeket.

A nagy mindenség élete az emberiség segítségével, az emberiség élete pedig a nagy emberek segítségével eszmei célra törekszik.

Ez persze fantasztikus felfogás, de mégis olyan felfogás, amely minden időben, minden ember gondolkozásában és hitében fel-felmerül.

Van valami, ami nagyobb, mint minden fizikai dolog, nagyobb mint az ember, s nagyobb, mint a nagy ember is, amit azonban az ember sejtéseivel is alighogy megközelíthet: — ez az, amit rövidesen Eszmének nevezünk: értelme és célja a mindenségnek s az emberiségnek minden nagy bajai és nyomorúságai között is vigasztalója és vezére. — Az Eszmének közvetlen vezérlete alatt állanak a nagy emberek, a kik az emberiséget rendeltetése útján vezetik.

Vájjon igazán igazság-e az, amit most elmondottunk, vagy pedig csak fantazma, ami a mi korlátolt emberi látóhatárunkon fel-feltűnedezik? — Erre a kérdésre semmiféle határozott feleletet sem tudunk adni, nem pedig már azért sem, mert jól tudjuk, hogy az emberiség célját és rendeltetését semmi módon sem tudjuk határozottsággal megállapítani.

Nietzsche és az optimizmus.

„Megelégedéssel hallom, hogy a nap gyors mozgással közeledik a Herkulescsillagzat felé: remélem, hogy az ember itt a földön követni fogja a nap példáját? Legelői mi, jó európaiak!”

Egy izig-vérig poéta lelkű és mély érzésű próféta élt a múlt század második felében Európában. Az emberiség életén szemlét tartván, elbűvölte őt a görög világ élete. Aztán elmélyedvén az emberi élet és lét titkaiba, azt találta, hogy a legszebb, legtermészetesebb, leghatalmasabb emberi élet, valóban pompázó emberi tenyészés a földön, eleddig a görög-római világban volt. Ezzel az élettel összehasonlítva, az emberiségnek további (európai) élete, dekadensnek tűnt fel szemében, mert a zsidóság és a kereszténység, amely úrrá lett a természetes emberen, elterelte az ember vágyódását és törekvését a természettől, a földtől, a jelenlevő élettől. Lassú halált, az életnek elszegényedését és szükös tengődését vélte látni a keresztény emberiség életében, mert az emberiség elfordult az élettől. Pedig az élet kívánatos is lehet ezen a földön, példa reá a görög-római világ élete, másik példa a renaissance, a görög-római életnek sírjából kikelése, új életre feltámadása a keresztény világban, az emberiség élettengődésének, lassú halálának közepette.

Nietzsche Frigyes a görög-római élet vonásait a végtelenig fokozta s ezekből a végtelen elemekből alkotta meg a tökéletes emberpéldány ideálját az emberfeletti emberben (Übermensch-ben), a hatalomra törekvő akarat inkarnációjában s e felé az ideál felé akarta magával ragadni az emberiséget az életben meglevő minden bajokon, szenvedéseken, tökéletlenségeken és bűnökön is keresztül — az örökkévalóságnak egy szokatlan, bár nem új formájában: minden dolgok örök visszatérésében.

Optimizmus-e ez vagy pedig pesszimizmus? A köztudatban Nietzschtét optimistának ismerik. Ám legyen optimista. Talán azt mondhatjuk: optimista Nietzsche, ámbár igen jól tudja, hogy minden ember születését

¹ Nietzsche; „Túl az erkölcs világán . . . (Jenseits von Gut und Böse)“, Vályi Bódog fordítása.

„incipit tragoedia”¹ mondással jelölhetjük. De ezt nem bánja Nietzsche s ez nem bántja őt, mert ő egész valójával szószólója és védője az életnek, talán mind mostanig legékesebben szóló védője az életnek, nem a megelégedett, csupán élvezeteket ismerő, talán épen a csömörlésig jóllakott életnek, nem is a kis örömeiből és kis bánatokból összetevődött vegetálásnak, ennek az alapjában véve esztetikai értékelésre alkalmatlan tengődésnek, amely nem képes egyébre, csak kis örömekre és kis bánatokra — és nem is érdemel meg egyebet —, hanem a nagy vágyakkal s nagy veszélyekkel, nagy szenvedélyekkel és nagy szenvedésekkel teljes — s épen ezért hatalmas — és nagy szenvedésekre és nagy örömekre képes olyan életnek, amelyet valójában nem boldognak, hanem inkább emberfelettinek nevezhetni. Olyan pesszimista ő, aki minden boldogságot s mindazt, amit kívánni érdemes, a földi életben látja s kívánja is ezt az életet minden bajaival és minden szenvedéseivel együtt, — vagy pedig olyan optimista Nietzsche, aki át van hatva a pesszimizmus igazságaitól — s mégis egész valójával vágyódva vágyik a tökéletes élet után, már valóban emberfölötti nagy vágygal vágyódik a földi tökéletes életre.

„Íme, én az emberfölötti embert hirdetem néktek! Az emberfölötti ember a föld értelme. Mondja akaratok: az emberfölötti ember *legyen* a föld értelme!

Kérve kérlek benneteket, véreim, *maradjatok hívek a földhöz*”...¹

*

A közfelfogás szerint, a világnak eleddig legnaivabb és legboldogabb népe a görög volt. Kedvező életfeltételek között élt a görög, amolyan gyermekesen naiv életet élt s csakúgy, mint a gyermek, a görög is ráért arra, hogy játsszék és kíváncsiskodjék. E két gyermek-funkcióból: a játszásból és a kíváncsiskodásból származtathatni a görög művészetet és a filozófiát.

A görögök egész életükben gyermekek maradtak s azért aztán igazán komolyan vették az életet — olyan komolyan, amint ezt csakis a gyermekek tudják venni akiket az élet kicsinyes gondjai és bajai nem térítenek le egyenes útjukról, kitérített nagy céljaikhoz vezető útjukról: a gyermekek komolyan veszik a játszást és a kíváncsiskodást is; a gyermeknél a játék az életnek fontos ügyévé lesz s a gyermeki kíváncsiskodást a kérdésre adott megkerülő felelettel vagy épen hatalmi szóval nem lehet kielégíteni: művészet és filozófia soha seholy sem fejlőd-

¹ Nietzsche: „Im-ígyen szóla Zarathustra”, dr. Wildner Ödön fordítása.

dött magasabb tőkélyre, mint a görögöknél, ezeknél a naiv, komoly gyermekeknél.

A görögök közel állottak a természethez s ettől nem távoztak el, mert végig megmaradtak gyermekeknek, a kik elcsodálkoznak a világ dolgain, játszanak és cselekesznek gyermekes komolysággal, a kik a létről s az életről azért gondolkoznak, azért játszanak s azért cselekesznek az életben, hogy életüket hasonlóvá tegyék örök mintájukhoz, a kosmos-hoz. Derűs volt a görög ég, derűs volt a görögök élete is, örök derű árad felénk művészetük-ből is, mint talán minden szellemi produktumukból, még a lét és nemlét nagy problémáit feszegető filozófiájukból is. Kivételt mintha csupán tragédiáik alkotnának.

Ismételjük: bárha derűs volt is a görögöknek egész élete is, semmiesetre sem hihetjük, hogy ez a játsszi, derűs élet és gondolkozás nélkülözte volna a komolyságot, a mi nélkül semmi sem lehet igazán nagy ezen a világon. De az élet és lét tragikus felfogása, — nem tekintve a görög tragédiákat, — mintha hiányoznék a görög (közönséges) élet- és világnézetből. Olyan gondolkozóknál, a kik nyilván messze eltávolodtak a nép gondolkozásától és érzésétől, a létnek s életnek felette komoly és komor — majdnem tragikus — felfogásával találkozhatni ugyan, de ezt a felfogást nem szokták közvetlenül a görög életből fakadónak tekinteni. Ez a felfogás semmiesetre sem fakadt abból a görög életből, amelyből Homeros derűs, költői világa származott. Ez csak abból a görög talajból nőhetett ki, a miből az orphikus misztériumok vagy a görög tragédiák származtak, ezek a komor kérdőjelek a görög derűs élet kellős közepén, a miken még egy Aristoteles is alig tud eligazodni.

A görög derűs életet, amely szép akart lenni, olyan szép, mint mintaképe, maga a mindenség, a kosmos, s amely élet fiatalos, gyermekes naiv ösztönökből táplálkozott, a világ színpadán a férfias, félelmetesen komoly és erőteljes élet, a római váltja fel. A művészet és a filozófia itt már nem öncél többé: a római nem a gyermeki vágyak kielégítését tekintette feladatának, hanem kötelességének érezte és tudta azt, hogy lábát szilárdan megvesse a világban s erőteljesen cselekedjék. A világ ura az Erő lesz. A Hatalom szolgálatába szegődik minden: a művészet és a gondolkozás is.

Az Erő és a Hatalom segítette Rómát a világ felettlő uralomra s a római egész életében: minden érzésével, minden gondolatával, minden akarásával és cselekedetével hű maradt az Erőhöz és a Hatalomhoz, amely hatalmasságoknak a rómaiaknál készségesebb szolgálai az emberiség történetében sohasem voltak. Róma még a

(görög) filozófiától is a római erényeket, a nagyság és az erő erényeit, fogadja el — s művészete Róma nagyságának imponáns kifejezőjévé válik.

A keresztény élet- és világfelfogás, amelynek gyökerei mélyen a zsidóság hit- és gondolatvilágába nyúlnak be, mindjárt kezdetben szakít a gondtalan görög és római felfogással. A kereszténység gondterhesen, az emberiség büntudatának súlyával indul világútjára, indul világokat meghódító útjára. Az ember nem azért van ezen a világon, hogy játsszék és kíváncsiságát kielégíteni törekedjék, — mint ahogyan talán a görög gondolhatta, — nem is azért, hogy hatalmas legyen e világon s a földkerekséget hatalma alá hajtsa, — amint ezt a római feladatának tekintette, — hanem azért, hogy keresse *Isten országát, amely nem e világrávaló*; — az ember bűnben fogantatott, ettől a bűntől megváltatott ugyan, de nem annyira, hogy e földi lét nyújtotta örömeit és gyönyöröket is élvezni merje volna. A földi létnek a görög-római világban eddig ismeretlen oldala domborodik ki: olyannak tekintetik a földi *léi*, amely állandó kísértésben tartja az embert, hogy megejtse őt a bűnnek; — ezért sok tekintetben a földi létnek csak negatív érték tulajdonítatik: a földi lét semmiesetre sem olyan, ami önmagában is abszolút értékkel bírna, legfeljebb is csak mintegy előkészítő iskolája az igazi realitásnak, ami a túlvilágon van, — jóllehet, a földi élet, — habár nem is a földi élet szempontjából, — igen-igen nagy jelentőséggel bír a keresztény gondolkozásban is, mert e földi létben véghezvitt cselekedeteink olyanoknak tekintetnek, amelyekről számot kell adnunk az egész örökkévalóságon keresztül. A keresztény valójában nem e világról él a világon, hanem azért az országért, amely nem e világról való: s már földi életében is annak a másik, annak a túlvilágnak érdekeit szolgálja s a jelenlevő élet és világ létérdekeit negligálja, sőt sok tekintetben egyenesen szembe helyezkedik velük. Valójában tehát a keresztény gondolkozás és élet, — a keresztény hit, amibe beleolvad az egész keresztény élet és gondolkozás, — elterelte az ember tekintetét a földtől s a világtól s az *égre* s a túlvilágra irányította. Aminek egyenes konzekvenciája az, hogy ezzel a keresztény gondolkozással és érzéssel nem is élhetni valóban világi életet.

A kereszténység megjelenésével mintha egészen megváltozott volna az emberiség élete. Az emberiség naiv kora megszűnt, megszűnt örök időkre. Az életnek gondtalan leélése helyébe, amely élet csak a maga érdekével törődik, az életnek gondokkal és aggályokkal terhes végig-

küzdése lépett, végigküzdeése ennek az alapján véve tragikus, szomorú életnek — nem a jelenlevő, hanem az eljövendő másik világ érdekében. Az ember elfordul a földi létől már e küzködés közepette s minden vágyakozásával és törekvésével a másik világ felé fordul. Mindaz, ami eddig nagy volt a világon, a keresztény szemében (azaz már a zsidóság értékelése szerint is, mert hiszen Nietzsche szerint ő velük kezdődik voltaképpen „*a rabszolgázadás az erkölcs terén*”¹), aki e világ dolgaiban nem tudta kedvét lelteni, hiábavalóságnak, hiúságnak, bűnnek tűnik fel.

A klasszikus világ felfogása és törekvése az volt, hogy a természetes embert természetes ösztöneinek s vágyainak kielégítésével, tehát természetes eszközökkel, tegye e világra valóvá s boldoggá, tehát olyanná, aki tudja élni az életet. Életvágy és életöröm a megteremtője a klasszikus világ kultúrájának.

Az emberiség kultúráját a keresztény-hit alakítja át keresztény kultúrává. Az, ami a kereszténység világ uralma idejében Hitnek neveztetik: az a világokat átformáló hatalma annak az országnak, amely nem e világról való, mintegy riválisává, győztes riválisává válik a klasszikus világ életének s annak, ami ezt a világot örök derűvel vonta be: az életváagnak s életörömnek.

Az emberiség elfordulván e világ dolgaitól, a jelenlevő élettől, amellyel szemben a legnagyobb bizalmatlansággal viseltetett, a hitben talált kárpótlást minden dolgokért s a hit mindenek fölé került, — ösztönök, vágyak, értelem, mind, mind eltörpülnek a hittel szemben s jobbara a hit szolgálatába szegődnek.

A renaissance látszólag békés egymásmellettségét mutatja a klasszikus és keresztény felfogásnak, de az antik élet halvány emlékei mihamar önmagára ébresztik a gondolkozást s ezáltal az önmagára ébredés, önmagát megtalálás által önállóvá, függetlenné válik ez a gondolkozás, aminek folytán megszületik az újkori filozófia. A gondolkozásnak ez önállóvá és függetlenné válására

¹ „A zsidók — ez a „rabszolgaságra termett nép”, ahogy Tacitus s az egész antik világ mondja, a „kiválasztott nép minden népek között”, ahogy ők maguk mondják, — a zsidók eszközölték az értékek ama csodás megfordítását, mely a földi életnek néhány ezredévre új és veszélyes varázst adott. Prófétáik egybegyömösöltek mindent, ami „gazdag”, „istentelen”, „gonosz”, „erőszakos”, „érzéki”, s legelőször tették a gyalázat kifejezésévé a „világ” szót. Az értékek e megfordításában (melyhez hozzátartozik, hogy a „szegény” szó rokonértelművé lett a „szent” és a „barát” kifejezéseivel) rejlik a zsidó nép jelentősége. Ezzel a néppel kezdődik *a rabszolgázadás az erkölcs terén.* — Nietzsche: „Túl az erkölcs világán” c. művének már idézett magyar fordításából.

s ennek következményeire alkalmazható Nietzschének találó mondása az újkori filozófia egyik megalapítójáról, Descartesról, hogy ő a racionalizmus atyja s így a forradalom nagyatyja. Az újkori filozófia hasonlatos ugyan a görög gondolkozáshoz, — a filozofálásnak ez örök mintaképhez, — de azért mégsem annyira vonatkozás nélkül való, mert az újkori gondolkozásnak tisztázni kell helyzetét a kereszténységgel, a hittelt szemben, amely az életvagyra s életörömökre épült élet mellé, ezzel sok tekintetben ellentétben, mintegy másik világot alkotta meg az embereknek, amely másik világ egyáltalában nem hasonlítható a görög- és Iramai, hitvilághoz, amellyel szemben az antik gondolkozásnak kellett tisztázni helyzetét, — mert a görög-római hitvilág is voltaképpen e világról való ország volt, olyan valami, ami a jelenlevő élet érdekeit szolgálta.

*

Az optimizmus és pesszimizmus fogalmainak egészen más jelentősége van a klasszikus világra alkalmazva, mint a keresztény élet- és világfelfogásban. Hogy szenvedés, bűn és bajok vannak ezen a világon s az ember életében, azt a klasszikus világ- és életbölcselet is igen jól tudta, tudja is ezt minden tisztán látó s elfogulatlanul gondolkozó ember is, mert ennek meglátására s felismerésére igazán semmiféle mélyebb látásra és elvontabb, nehezebben megközelíthető bölcseletre nincs szükség. Csak-hogy a görög-római életfelfogás úgy vette az életet, amint azt a természettel közvetlen viszonyban levő ember vehette, aki, mint minden élőlény, természetes ösztönének megfelelően, élni akarta az életet, — azon igyekezett, hogy boldoguljon az életben, hogy életét széppé, boldoggá, olyanná tegye, amit igenis érdemes végigélni, s ami más szemében is kívánatos, ami által a köznek, az államnak is derék polgárává válik, aki használ hazájának s aki részt követel magának a közboldogság megvalósításából. Az életnek nyomorát, bajait, tökéletlenségeit nem kereste, sőt inkább kerülte, de ha el nem kerülhette, hanem életcélja megvalósításának útján szemben találkozott velük, harcot, néha valóban olyan harcot harcolt ellenük, amely az emberek szemében minden időben szép és felemelő látvány.

A keresztény gondolkozás e világ dolgait egyáltalában nem tartja sokra, a földi boldogulást céljának nem tekinti s a világban s az ember életében tényleg meglévő bajokat, bűnöket és tökéletlenségeket éles szemmel meglátja, ami mind csak megerősíti abban az intenciójában, hogy a világtól, amelynek dolgai alapján véve amúgy is hiábavalóságoknak ismertetnek el, elterelje az emberi

vágyakat és törekvéseket. A klasszikus világnak életet kívánó, az élet örömei s gyönyörei után sóvárgó vágyai vannak, — a keresztény élet pedig menekül a világi élettől s vágyaival és törekvéseivel állandóan e világ kijárata felé tekint.

Az újkori filozofálás többé-kevésbé szembe helyezkedik ezzel a kereszténységgel, még azoknál a gondolkozóknál is, akik végeredményben el is ismerik a keresztény igazságokat, de nem a hit révén jutnak ezekhez az igazságokhoz, hanem a hittől emancipált gondolkozás útján. Az emberi ész emancipációja a hittől, a filozófiának többé-kevésbé szembe helyezkedése a vallással nem vezetett teljes szakadásra, mert a kereszténység maga is eltávolodott az eredeti keresztény életfelfogástól, hogy úgy mondjuk: maga a kereszténység is elvilágiasodott.

Ha kategorizálni akarnók az újkori filozófiát, kérdezzék: vajjon optimisztikus-e az, vagy pedig len pesszimiztikus? azt kell mondanunk, hogy bíz az alapján, akarva nem akarva, amolyan optimisztikus. S mivel a kereszténység maga is hova-tovább mind több és több koncessziói tett az életnek, a világi életnek s mivel az egyház, — a keresztény világ- és életfelfogás őrizője és fenntartója, — nemcsak az emberiség leggrandiózusabb intézménye lett, hanem olyan hatalomra tett szert az emberek, a lelkek felett, amelyhez képest még az eleddig legnagyobb katonai és politikai hatalom — a római — is valami egészen kezdetlegesnek, durvának s az emberek felett csak úgyszólván külső hatalmat gyakorló erőnek tűnik föl, — íme előáll az a sajátságos jelenség, hogy maga az egész keresztény élet és gondolkozás is — gondoljunk csak a renaissance-pápákra s az azutáni józanabb derűt árasztó pápaságra és az étellel megalkuvó s annak érdekeit inkább szolgáló protestantizmusra — optimisztikussá válik, vagy legalább is az ártatlan s józan életörömök tolerálásának álláspontjára helyezkedik.

*

A hit és gondolkozás optimisztikus eszmeáradatát előretörtetésében Schopenhauer zordon *megállj* szava tartóztatta fel. Ő az, aki reá mutat a világ tökéletlenségeire, bajaira és bűneire, helyesebben: aki ismét ezekre a tényekre tereli az ember figyelmét s aki minden optimisztikus felfogásban csak léhaságot látat, léhaságot, amely egyképpen elsőkélyesíti mind a hitet, mind pedig a gondolkozást, innen ellenszenv a protestantizmus iránt szemben a rigorózus katholicizmussal. S kimondja azt az addig a keresztény világban ismeretlen igazságot, hogy az egész kereszténység (dicséretére legyen mondva, gondolja Scho-

penhauer), szemben a zsidó világnézettel és hitvilággal, — amelyet ő alapjában optimisztikusnak, felületesnek, az igazságtól messze eltávolodottnak tart, — pesszimisztikus ép úgy, mint az emberiség másik nagy vallása, amelyik szerinte talán legközelebb áll az igazsághoz: a buddhaizmus.....

Schopenhauer azt hiszi, hogy ő megint meglátta az igazságot, azt az igazságot, amit előtte Jézus is és még inkább Buddha is meglátott. Valóban nem újság a pesszimisztikus felfogás a világon, habár a *korszerűtlen* Schopenhauer fellépésének idejében úgy tűnt is fel.

Schopenhauer-nél a világ lényege az akarat; a világ léte pedig egyjelentőségű a szenvedéssel, talán épen a bűnhődés szenvedésével. Minden szenved ezen a világon s a legtökéletesebben szenved a legtökéletesebb s azért aztán legszerencsétlenebb lény, az ember — s az emberek közül legfogékonyabbak a szenvedés iránt a legtökéletesebb, legintelligensebb emberek. Schopenhauer igen jól tudja, hogy az ember és minden élőlény élni akar, — hiszen minden dolog lényege épen az élni, létezni akarás, — de azt hiszi, hogy az intellektus, — amit ugyan az akarat gyűjt magának világító szövétnekül, azért, hogy érdekeit szolgálja, — beláthatja azt is, hogy minden létezés és élet, tehát maga az élni, létezni akarás is, hiábavaló és szenvedést fakasztó, — és azt hiszi Schopenhauer, hogy az intellektus arra kényszerítheti az akaratot, hogy ne akarjon létezni s élni, hogy negálja a létet, kívánja a nemlétet, s hogy az ember ilyen belátás hatása alatt szembe helyezkedhetik létének gyökerével s ez a létellenes viselkedés eljuttathatja az egyedi léteket, talán minden dolgokat valamikor a minden ismert és elképzelhető dolgok negációjába, amit a buddhaisták nirvánának neveznek.

Schopenhauer nem fogy ki azoknak a példáknak felsorolásából, amelyek azt bizonyítanák, hogy a buddhaista (illetőleg brahman) és keresztény szentek létellenes viselkedése az ő igazságának intuitív felismerésére vezethető vissza, hogy testet gyötrő, világot megvető aszkézisük ezt az igazságot bizonyítja. A pesszimisztikus, életet s világot megvető s a megváltást szomjúzó, létellenes tendencia teszi Schopenhauer szemében rokonszenvéssé a kereszténységet — szemben a zsidósággal — és a kereszténység formái közül a megalkuvást a legkevésbé ismerő, az életnek legkevesebb engedményeket tevő katholicizmust, amellyel szemben a protestantizmust csak olyan kereszténységnek tartja, amelynek éle letőretett.

Schopenhauer elsősorban művészlélek volt s filozófiája leginkább termékenyítőleg művészellekre hatott,

akik közül kimagaslik két hatalmas művész-génie: Wagner Richard és Nietzsche Frigyes. Wagner mintegy átteszi zenére a Schopenhauer filozófiáját, schopenhaueri szellemenben, aszketikus fináléval. Nietzsche költészete is állandóan Schopenhauer hatását tükrözi ugyan vissza, csakhogy Nietzsche magával Schopenhauerrel (és Wagnerrel) szemben a schopenhaueri világerőnek, — amit meg kellene tagadni, legyőzni, kiölni, — az életakarathoz szószólójává szegődik.

*

Schopenhauer főműve ezt a sajátos címet viseli: „A világ mint akarat és képzet”, ami azt jelenti, hogy a világ lény *akarat* ugyan, de az nekünk csak mint *képzet* jelenik meg, mert bennünket megtéveszt a *principium individuationis*: a tér és idő szemlélete és a kauzalitás kategóriája (olyszerűen, amint Kant tanítja), vagy pedig amint az indus bölcsesség mondja: mert bennünket Maja fátyla elkápráztat. A világ léte tehát, mint képzet, amint az nekünk megjelenik, amint azt mindenki látja, volta-képen merő illúzió, valóságos léttel csakis az akarat, ez az egyedül való, egységes, minden dolgokkal azonos metafizikai valóság bír. Tudjuk, hogy ennek az akaratnak akarása céltalan s hogy Schopenhauer szerint, az intellektus megfordíthatja az akaratot s a létnek kívánásától elterelheti a nemlét kívánásához, az akarat modifikációjához, amely viselkedés talán minden dolgokat, minden létezt átvihet a túlsó partra, a nem-létbe.

Ezt nem akarja Nietzsche: nem akarja, hogy az akarat elforduljon a léttől és az élettől, nem akarja s küzd minden erejével az ellen, hogy az akarat eltávolodjék természetes vágyától, félti az emberiséget a buddhaizmustól, a kereszténységtől, Schopenhauertől s az európai nihilizmustól. — Schopenhaueri terminusokat használva, mondhatjuk: Nietzscheben az életakarathoz küzd az intellektussal; az ösztönök küzdenek benne mindazzal, ami mindaddig azok megfékezésére szolgált — s az életakarathoz, az ösztönök diadalmat aratnak. A világnak s minden dolgoknak lényege kívánja az életet, és pedig a szép, a boldog, a tökéletes, a hatalmas, bár vészterhes életet. A világnak s minden dolgoknak az életet kívánó lényege tör ki Nietzscheben s hallat Zarathustra beszédeiben, az élet e felülmúlhatatlan himnusaiban, eddig még sohasem hallott hangokat — s visszaköveteli az erőteljes, talán éppen ösztöni életet s hadat üzen mindannak, ami az ösztönöket, az élnivágást, a hatalomra törő életvágyat eloltotta, kiölte vagy akár csak mederbe is terelte, hadat üzen mindannak, ami az embert megszelídítette s féktelenségében, korlátokat nem

ismerő s minden korlátot leromboló szertelenségében hadat üzen az egész keresztény civilizációnak. Ki akarja élni magát, mert szereti az életet, ezt a földi életet, amely szép és kívánatos is lehet s a melynél nincs is szebb és kívánatosabb, bárha ez az élet gyökereiben meg van mérgezve, el van erőlténítve.

Schopenhauer azt tanította, hogy a világ lényege akarat, az élni, létezni vágyó akarási, Nietzsche nem elégszik meg ezzel: nála a világ lényege s így az ember s minden élőlény lényege is ennél több, nem csupán ilyen létet s életet kívánó akarat, hanem *hatalomra törő akarat*. Schopenhauer legyőzendőnek, olyas valaminek tartja az akaratot, ami megszüntetendő, mortifikálandó, Nietzsche pedig minden emberi méreteket túlhaladó kifejlésre szeretné segíteni ezt a hatalomra törő akaratot: az emberfeletti ember, az Übermensch ideáljában. A hatalomra törő akarral (Wille zur Macht) és az emberfeletti ember (az Übermensch) ideáljával adva vannak a Nietzsche gondolkozásának főfogalmai. ismételjük: nem kiölni kell az életakaratot, amint Schopenhauer tanította, amint a buddhaizmus és a kereszténység megkísértette, ellenkezőleg a hatalomra törő akarat törekvését elő kell mozdítani, ha nem is a tömegben, de ott, ahol ez lehetséges: a kiváltságos emberpéldányokban, akik a történetet csinálják s az emberi élet céljai. — Az elfordulás az élettől betegsége az életnek, az akaratgyengeség s a rezignálás betegsége az akaratnak.

Vájjon szabad-e az akarat, vagy akár a hatalomra törő az egyénekben megnyilatkozó akarat? — Az akarat szabadságának kérdése központi helyet foglal el a legtöbb filozófus gondolkozásában. Schopenhauer maga is sokat s igen behatóan foglalkozik ezzel a problémával, — Nietzsche is meglátja ezt a kérdést, — hajlik a determinizmus felé, az embert, a többek között, egy darab falumnak is nevezi, de azért ezt a problémát, a szíve szerint, mégis úgy oldja meg, hogy azt mondja, nem az a kérdés: vájjon szabad-e vagy kötött-e az akarat? hanem az: gyenge-e vagy pedig erős-e az akarat? az akarat sem nem szabad, sem nem kötött, hanem erős, vagy gyenge. — Ez klasszikus példája a nietzschei problémamegoldásnak. A fődolog nála az egészséges, a hatalomra törő akarat, a hatalomra törekvés az élet célja, minden csak annyit ér, amennyit ennek a törekvésnek szolgálni képes, az igazság csak akkor ér többet, mint a tévedés, ha az élet célját szolgálja, az erkölcs is csak akkor ér valamit, ha ezt a célt szolgálja, — különben is, amint Nietzsche mondja: semmi sem igaz és minden szabad.

Nietzsche ideálja a hatalmas élet, amit a hatalomra törő akarat teremt meg. Ehhez hasonlós élet volt már a világon, a görög-római világban, a renaissance-ban. — ilyen elkésett egyéni élet Napoleon is, ez a „feltétlen parancsostó”, ez a „synthesise az Ubermensch-nek és az Ummensch-nek”. Az emberfeletti ember nem tényleg létezett vagy létező valóság, hanem inkább az erő és hatalom, de még a jóság és szépség, általában talán minden ideál minden attribútumával felruházott életideál.

Az emberfeletti ember szereti ezt az életet, amelyben a szenvedések, bajok, bűnök, tökéletlenségek megvannak ugyan, de ezeken, mint külső kereteken, mégis áttöri magát a diadalmos élet, — áttöri magát, és szépnek, élni érdemesnek találja az életet — és minden szenvedéseken, kínokon, bűnökön és tökéletlenségeken keresztül, „minden poklokon keresztül” is utolsó lehetőség élni akarja az életet; — — nem, ennél többet akar: végnélkül szomjúhozza a hatalmat — sa végén da capo-t kiált az elmúló, de örökké visszatérő élethez. Az örök visszatérés gondolata, az örökös körbenforgás nem csüggeszti el az emberfeletti embert, ellenkezőleg, elviseli ezt az egyébként másoknak rettenetes gondolatot is, örömmel üdvözli az örök visszatérést, amely szerint minden, de minden visszatér . . . a kis ember is visszatér.

„Oh, hogyan vágyódnám szerelmesen az örökkévalóság után, s a gyűrűk nászgyűrűje után — a visszatérés gyűrűje után?”

Még sohasem lelem meg a nőt, akitől gyermeket szerettem volna, hacsak nem ez az a nő, akit szeretek, mert szeretlek, oh Örökkévalóság.

*Mert szeretlek, oh Örökkévalóság!*²

Optimista-e Nietzsche, vagy pedig pesszimista? Ezt a kérdést egyszerű igennel vagy nemmel nem lehet eldönteni. Nietzsche mindenesetre a modern kornak leginkább antik, görög-római gondolkozású és érzésű poéta-filozófusa — és prófétája. Párját azonban hiába keresnők a görög' és a római világban, olyan antik vagy talán renaissance szabású harcos Nietzsche, aki a buddhaizmussal, kereszténységgel, európai nihilizmussal, Schopenhauerrel, — „az aszketikus ideál”-hoz vezető irányokkal, találja magát szemben s minden erejével hatalmasan és elragadóan

¹ Jóllehet Nietzsche egyik korszakában arról beszél, hogy ilyen Übermensch már a múltban is élt a világon, — tehát nem pusztán ideál, amelynek megvalósítására az adott viszonyok és az adott erők sohasem elégségesek.

² Nietzsche: „ím-ígyen szóla Zarathusha” c. művének már idézett magyar fordításából.

küzd ellenük, jól tudva azt, hogy olyasmit tanít, ami csak keveseknek kedves, de nem bánja: „akinek füle van, hallja”.

Mert az általában pesszimistikusnak tartott, magától Nietzsche-től is ilyennek ismert s a nihilhez vezetőnek mondott élet- és világfelfogásokkal áll szemben s azok ellen és „a halál praedicatorai” ellen a legkíméletlenebb harcot folytatja, azért méltán tekinthető Nietzsche a pesszimizmus ellenfelének — s mivel az életnek, a hatalomra törekvő életnek szószólója, hirdetvén az emberi lét új „hajnalhasadását”, — optimistának is nevezhető. És mégis alig hiszem, hogy eltaláltuk volna az igazságot, ha egyszerűen azt állítjuk, hogy Nietzsche optimista. Hisz épen Nietzsche az, aki a görögségben is meglátta a pesszimizmust. Talán helyesebben cselekszünk, ha azt mondjuk: magának Nietzsche-nek is olyan a viszonya a pesszimizmushoz, mint amilyenek ő látta a görögségnek viszonyát a pesszimizmushoz. A görögök, Nietzsche szerint, alapjában véve pesszimisták, a lét rettenetességei előtt azonban elmenekülnek az *álomhoz* és a *mámorhoz*, a művészet két nagyhatalmú istenségéhez: *Apollonhoz* és *Dionysoshoz*,¹ és hogy elviselhetővé tegyék a létet, megalkotják az álom- és mámor-világot, a művészet világát, amelyet aztán élni érdemesnek, valóban kívánatosnak is tartanak s ahonnan magyarázható az a sokat emlegetett, eddig egyik népnél utóli nem ért görög derű. Amely felfogását a görög életéről és művészetéről aztán Nietzsche oda általánosítja, hogy az egész világ voltaképpen csak mint esztetikai jelenség igazolható.

„A görög ember ismerte és érezte a lét gyötrelmeit

¹ „Apollon, a formateremtő erők istene, egyúttal a jós-isten. Ő, aki legbensőbb tulajdonságánál fogva a „káprázatok”, a fény istensége, uralkodik a képzelet benső világának szépséges tüneményein is. A felsőbb igazság, az álomvilág tökéletessége szemben a csak hézagosan megérthető mindennapi valósággal, hozzá az alvásban és álomban gyógyító és erősítő természet mélységes tudata, egyben symbolikus analógiája a jövőbe látó képességnek s egyáltalán a művészeteknek, melyek lehetővé és élésre érdemessé teszik az életet.”

Nietzsche Apollonra, illetőleg az apolloni emberre, az álomvilágban élő emberre alkalmazza Schopenhauernek gyönyörű szavait, amelyekkel ő a tapasztalati valóságban elfogult egyedi embert, aki nem lát át Maja fátylan s nem érti meg és nem érzi át a mindenség egységét, jellemzi: „Mint a tobzódó végtelen tengeren, mely üvöltve torlasztja es mossa el a hullámhegyeket, egy pusztaságon ül a halász, a gvöngve alkotmányra bízva életét; úgy ül nyugodtan, a gyötrelmek világának közepette, az egyes ember, a principium individuationis-ra bízva magát”.

Ellenkezőleg a mámor hatása alatt álló ember. „A dionysosi ígézet nemcsak az embert fűzi össze újra az emberrel: az elidegenített, elleneséges vagy megigázott természet is újra békeünnepeit üli tékozló fiával, az emberrel.” Mindhárom idézet Nietzsche-nek: „A tragédia eredete vagy görögség és pesszimizmus” c. művéből való s Fülep Lajos fordítása.

és borzalmait: hogy egyáltalán viselni tudja az életet, velük szemben a ragyogó olymposi álomvilágot kellett megteremteni. A természet titáni hatalmaitól való szörnyű aggodalmat, a minden megismerés határán felül könyörtelenül trónoló Moirát, az emberiség nagy barátjának, Prometheusnak keselyűjét, a bölcs Oidipus rettenetes sorsát, az Atridák nemzetségére nehezedő átkot, mely Orestesből anyagiilkost csinál, mindezt a görögök az olymposiak ama *közbenső művészi világával* szakadatlanul leküzdötték, vagy legalább is elpalástolták és leplezték.”¹ így beszél Nietzsche egyik fiatalkori dolgozatában az apolloni kultúra művészi épületéről, illetőleg annak egyik kimagasló és a görög életre igen nagy jelentőségű részéről, a görög istenvilágról, az „olymposi istenek nagyszerű alakjairól”.

S ahogy a fiatal Nietzsche látta a görög életet s annak viszonyát a pesszimizmushoz, olyannak tartja Nietzsche később is az életnek viszonyát a pesszimizmushoz. Ő jól ismeri Silenosnak bölcsességét, aki Midas királynak unszoló kérdésére, hogy „mi a legjobb és legtöbbet érő dolog, ami embert érhet?”, azt felelte: „Nyomorult, kérészéletű teremtés, a véletlen és szenvedés gyermeke, miért kényszerítesz annak elmondására, amit legüdvösebb volna soha meg nem tudnod? A mi legjobb, el nem érheted, s ez: nem születni, *nem lenni, semminek lenni*. Utána pedig a legjobb, amit kívánhatsz: — a korai halál”.¹

De Nietzsche küzd a pesszimizmus ellen, nem akarja, hogy annak igazságai beteggé, buddhaistává, kereszténnyé, schopenhauerianussá, nihilistává tegyék az embert s annak életét: az életet s az akaratot félti mindentől, ami nem szolgálja annak hatalomra törő célját. Félti a tiszta megismeréstől is, a tiszta gondolkozástól is, mert az is voltaképpen az aszkétikus ideál, a nihil felé vezető utak egyik iránya, azért aztán a tiszta megismerés képviselői, — mint amilyenek Sokratest, Platont, Spinozát, Kantot stb. tartja, akikről időnként igen szellemesen, de igen igazságtalanul szokott nyilatkozni, — Sokratest elismerően is csak középszerű bölcsnek mondja, egyébként pedig mindig durva vele szemben s mindenképpen a csöcselékhez tartozónak s a *décadence* filozófusának tartja, Platon azért menekül szerinte a eszményhez, mert gyáva a valósággal szemben, Spinozáról azt mondja, hogy hókusz-pókusz üz, Kantot a königsbergi nagy kínainak nevezi, — értékelésében igen alacsony helyet foglalnak el.

*

¹ Nietzsche: „A (ragédia eredete stb.” c. művének már idézeti megvár fordításából.

A kultúra egyik legfontosabb tényezőjének tartja Nietzsche az erkölcsöt, illetőleg a vallást, aminek „*az ember-típus emelésére*” talán a legnagyobb jelentősége van. Azért tehát megvizsgálja az erkölcsi értékeket s azoknak hatását az ember akaratára, illetőleg a hatalomra törő akarat szempontjából. Nietzsche kétféle ethikai értékrendszert lát meg az emberiség életében: a *jó és rossz* ellentétpár értékrendszerét s a *jó és gonosz* ellentétpár értékrendszerét.

Az előkelők, az urak értékelése szerint, azaz a természetes értékelés szerint, jó az, ami erőből, talán éppen túlradó erőből fakad s ami erőssé tesz, s rossz az, ami ennek ellentéte: ami gyengeségből fakad s ami gyengévé tesz. Ez az *urak erkölcsé* nagynak nézi a világnak igazán nagy és előkelő dolgait, s örömmel veszi mindazt, amit az élet telje, hatalma, dicsősége nyújt. Ilyen természetes értékeléssel a görög-római világban s annak újraéledésében: a renaissanceban találkozhatunk.¹

Az az értékelés azonban, amit az emberiség életében a zsidóság s annak folytatása gyanánt a kereszténység képvisel, — ahol a gyengeségből származó s gyengévé tevő, akaratot gyengítő tulajdonságok: engedelmesség, alázatosság, részvét stb. ismertetnek el erénynek, tehát olyan tulajdonságok, amelyekre a természetes értékelés szerint a rossz jelző talál s amely értékelés gonosznak tartja azt, amit az előkelő értékelés jónak hirdetett: tehát minden nagyságot s előkelőséget, ami az emberben s a világon van, Nietzsche szerint dekadens értékelés s az ennek alapján nyugvó akaratgyengítő-erkölcs, Nietzsche durva kifejezése szerint: *a rabszolgák erkölcsé*, csandala-erkölcs. S mivel ez az erkölcs gyengévé, akaratgyengévé, életuntá tette az emberiséget, mert kiszívta belőle az életakaratot s életvágyat, amint képletesen mondja, vampyrjává lett az impérium Romanumnak, Nietzsche a legkíméletlenebb harcot vívta e dekadens értékelés letéteményesével, a kereszténységgel, amit nem tud egyébnek tekinteni, mint, együtt a zsidósággal, rabszolgalázadásnak a morálban s értékelését „ressentiment”-ből eredőnek tartja és csakis ezzel a ressentiment-nal tudja magyarázni azt, hogy ez az értékelés megbélyegzőnek (gonosznak) tartja mindazt, ami valóban nagy és előkelő volt és van a világon s az

¹ „Mikor a „jó” fogalmát az uralmon levők határozzák meg, a lélek büszke, fölemelő állapotai döntik el a rangsort.” — „Az előtérben a hatalom túlradó érzése éli, a nagy feszültség boldogsága, az ajándékozni vágyó dúsgazdagság tudata: az előkelő ember is segítse a szerencsétlent, ám nem, vagy nem csupán részvétből, inkább a hatalom fölöslege hajtja őt.” Nietzsche: „Túl az erkölcs világán” c. műve már idézett magyar fordításából.

emberben s felmagasztalja azt, ami az előkelő, természetes értékelés, az urak erkölce szerint rossznak minősítetik, amiben azonban a szegények, szorongatottak, a világ kitagadottjai túlaradóan bővelkednek. (íme „*az erkölcs genealógiája*”!)

Nietzsche a természetes értékelés: a jó és rossz ethikai fogalompár jegyében akarja reformálni az etikát, illetőleg az emberiség keresztény kultúrájában talált jó és gonosz ethikai értéken felépített értékelést át akarja értékelni az urak értékfogalmai (jó és rossz) szerint (Umwertung aller Werte), amely tetteivel megalkotja az Übermensch etikáját, a túlaradó, akaraterős, hatalomratörő, emberfölötti embernek való etikát.

Nietzsche az ösztönöknek nagy szószólója s célja az egészséges — „rechtwinklig an Leib und Seele” — élet s ennek tenyésztése ezen a földön, illetőleg „*az ember-típus emelése*”. Nietzsche sokat foglalkozik ugyan a peszsimizmus és optimizmus kérdésével, de ezt a kérdést hova-lovább nem tartja nagy fontosságúnak, aminthogy a theoretikus kérdéseket egyáltalában nem tartja fontosoknak. Az életakarát, helyesebben a hatalomra törő élet, az élet maga felel meg Nietzschénél minden felvetett theoretikus kérdésre. Az *élet*, főképen az ösztöni élet, pedig mindig és mindenütt azt mondotta, ha talán nem is olyan poétikus hangokon, amilyeneket Nietzsche hallatott, hogy az élet magát az életet, a túlaradó, erőteljes, szertelen, talán éppen dionyszosi életet kívánja s tartja minden dolgok, minden földi dolgok céljának és értelmének.

Tisztába kell jönnünk azzal is, hogy Nietzsche nem filozófus a szó tudományos értelmében, a filozofálás nála igazán nem a tiszta megismerés célját szolgálja. Költő Nietzsche, aki elsősorban művészetével hat s művészetével akarja felemelni az embert, költő, aki egyszerűsmind próféta is, vallásalapító is, az emberiség bírója, vezére, nevelője, tenyésztője akar lenni, amolyan, hogy azt mondjuk: nietzschei értelemben vett filozófus tehát, aki hiszi, hogy az embernek megvalósítható, bár eddig még nem is sejtett lehetőségeket mutatott meg.

Nietzsche elsősorban egy darab életet, egy darab östermészetet reprezentál, aki a szertelen Dionysos bölcsességét hozza az embereknek. Jóllehet ha figyelemmel olvassuk Nietzschét, lehetetlen meg nem találunk benne minden élethimnuszai mellett is az önmagával küzködő, tépelődő reflexiót az életről és létről. De minden tépelődése mellett is örökké szószólója marad az életnek s nem áll be az élet s lét, talán épen a világprocesszus

siratói és virrasztói közé, hanem cselekvő részt követel magának a világ létéből és életéből.

A szertelen életösztön, Dionysos inkarnálódott benne: bár nagyon sokat szenvedett az élettől, de azért mindenkor igazán nagy szeretettel szerette az életet.

Mindnyájunkban inkarnálódik Dionysos, mert mindnyájan óhajtjuk az életet, a túlradó életet, a diadalmas életet. Ezt a nagy vágyat fejezte ki Nietzsche imponánsan és hangosabban, mint bárki is az előtte s az utána élt emberek közül. — Mondom: még akkor is vágyódom, vágyódom az életre, ha át vagyunk is hatva attól az igazságtól, hogy életünk s létünk mit sem ér, hiábavaló, vagy pedig csak egy másik világ szempontjából érhet valamit, bárha annak a másik világnak a miénktől sokban elütő értékelése van. S ha az eltűnő generáció reszkető, beteges, megtört életakarata kívánja is a sír nyugalomát s a nem-létet, s ha, mint MecsNIKov hiszi, bizonyos feltételek mellett jelentkezik is „a halál ösztöne”, azért a folyton megújuló generáció ujjongva lép a világ színpadára s nem törődve a bölcsék rendszerével, sem pedig a hívők hitével, kívánja, hatalmas ösztönétől s olthatatlan életszomjától hajtva, kívánja az életet és pedig a szép, a boldog, hatalmas, bár talán kockázatos és veszélyterhes életet, — épp úgy, mint Nietzsche, akinél szebben ezt a nagy kívánságot emberi nyelven még senki sem fejezte ki.

Az emberi vágyakat s az emberiségnek a túlvilágra irányított hitét a földre akarta visszaterelni Nietzsche, mert azt látja, hogy az ember meggyengült, aminek szerinte az az oka, hogy az ember nagyon eltávolodott a természetes élni-vágyástól; aztán szemlét tartván az emberiség élete felett, — amit olyanszerű világításban látott, mint amilyenek azt mi bevezetésünkben, részben Nietzsche hatása alatt, feltüntetni akartunk, — azt tapasztalta, hogy az emberiség élete legszebb és legkívánatosabb a görög-római világban és a renaissance-ban volt s hogy a kereszténység meggyengítette az embert.

Hogy Nietzsche nem a történész objektív szempontjából nézi és vizsgálja az emberiség életét, — s hogy a kereszténységgel szemben elfogult s felette igazságtalan, mert szenvedélyétől s a jövőbe vetett erős hitétől vezeteti magát, azt talán felesleges is mondani.¹ Az Über-

¹ Pál apostolt dysangelistának nevezi, aki a „bosszú minden apostola között a legnagyobb volt”, ő a „festet öltött, a zsenivé lett cse.nadala-gyűlölet Róma ellen, ő a zsidó, az örök zsidó par excellence”. — A görög-római, a renaissance és az izlam (mór) kultúrájának pusztulását a kereszténység bűnéül tudja be. — Egy kívánatos lehetőséget lát a múltban maga előtt, amely szemében az ő ügyének győzel-

mensch ideálja is, úgy látszik ugyan, hogy teljesen keresztényellenes antik ideál, de ez csak látszat, mert bár az antik vonások megvannak benne, azért keresztény vonásokat, azaz minden egyetemes emberi nagy, szép, fel-emelő, fenséges vonást — s így keresztény vonást is — bőven találni benne.

Az Übermensch-et Nietzsche egyik korszakában kifejezett ideálként fogja fel; úgy hiszem, a nietszchei gondolkozásnak ez a felfogás felel meg inkább és nem a másik, szintén Nietszchétől eredő felfogás, hogy az Übermensch már többször megjelent a világon. Nem: az Übermensch valójában olyan ideál, mint a stoikusok ideálja, amelynek megvalósulására elégtelennek bizonyult mindmostanig minden földi erő, mert a valóságban fel nem található tökéletességnek (nem ritkán egymásnak ellentmondó) attribútumaival ruházott fel. Ez bizony emberfeletti ideál — s azért könnyen megérthető az a többek által hangoztatott felfogás is, amely az Übermensch-nek a Nietzsche rendszerében olyan szerepet tulajdonít, amilyen az Isten fogalmáé a vallásokban — s ez a felfogás aztán az örök visszatérés gondolatában is a vallásokban felforrósított örökkévalóságnak helyettesét látja. Az ideálok ideálja s a célok célja az emberfeletti ember, akiben voltaképpen csak hinni lehet. S Nietzsche hisz benne s prófétai hévvel tanítja eljövételét, — ezért nem lehet őt igazában pesszimistának nevezni s joggal csakis ezért nevezhető optimistának.

— A céltalanság s hiábavalóság tudata és érzése teszik pesszimistává a gondolkozást és nem a gondok, bajok, bűnök, tökéletlenségek meglátása; — emellett a meglátás mellett is optimisztikus derűvel vonhatja be a gondolkodást a bizalom és a hit s a hitből erőt menthet nemcsak a gondolkozás, de maga a cselekvés, maga az élet is[^]

Nietzsche a *nagy bizalom* és a *hit* embere, hisz az emberfeletti emberben s hisz minden dolgok örök visszatérésében.

mét jelentette volna — a Cesare Borgia pápaságát; ehelyett azonban Luther Rómába megy — a renaissance-on megbotránczott s azzal, hogy támadta az egyházat, helyreállította azt. — így megy ez végéig abban a durva szellemességektől hemzsegő könyvben, amit Nietzsche eléggé találóan „Antichrist”-nek nevez, jelölve ez elnevezéssel szenvedélyes gondolkozásának egyik főirányát. — A kereszténység támadói közt nem Nietzsche az első. támadták azt már az ókorban a pogányok is, támadták azt később a keresztény civilizációban is. Machiavelli is szemére vetette a kereszténységnek, hogy „le-fegyverezte az eget” — mert ő is rajongott az antik erényekért, mint akárcsak Nietzsche, de olyan durván, annyira szenvedélyesen, elvakultan mint Nietzsche, talán senki sem támadta a kereszténységet. Ami gondolkozásának bizony nagyon sokat árt, mert könnyen el lehet veszteni azt a hitet, hogy oly írónak van dolgunk, akit komolyan kell venni s aki maga is azt akarja, hogy komolyan vegyék.

Nietzsche, nem győzzük elégszer mondani, az élet filozófusa. Az ő szemében a legtöbbet az élet ér, minden más dolog jelentéktelen és semmi, illetőleg csak annyiban van értéke, amennyiben ezt az egyedül való értéket szolgálja; mert szereti az életet, s mert hisz az élet emelésének lehetőségében, azért ilyen értelemben méltán nevezhetjük őt magát optimistának s (akár egész) poétikus filozófiáját „gaya scienza”-nak.

Nietzsche szereti az életet, nem úgy, mint ahogy a gondolkozótól várnók, hanem amint ezt a szeretetet csakis beteges embereknél láthatjuk.

Az élet legnagyobb javai: a fiatalság, egészség és szabadság, mondja Schopenhauer, merő negatívumok, a miket csak akkor tudunk igazán értékelni, ha elvesztettük. A beteges, sok szenvedést kiállóit Nietzsche szemében az egészség, az egészséges, hatalmas élet a legnagyobb jó, amire érdemes törekedni, amiért érdemes élni és szenvedni, sőt meghalni is — s érdemes azért örökösen körben visszatérni mindennek, éppen mindennek: jónak és rossznak, jónak és gonosznak, szépnek és rútnek, nagyszerű és csak megvetésre érdemes dolgoknak egyaránt, sőt még a legkisebb embernek is. Persze: tovább nem szabad kérdezni, de hát mi célból? Mert erre a kérdésre Nietzsche sem tud felelni — aminthogy általában a hit adta feleletet: után kérdőjeleket semmiféle hit s így Nietzsche hite sem tűr meg. Kérdésünkre: de hát mire való az akarat hatalomra törekvése? csak semmit mondó feleletet adhat Nietzsche is. Élni, érvényesülni, hatalmasnak lenni vágyik minden élet, talán minden lét, ezt vagy ilyesmit mond Nietzsche is, már nem is emberi, hanem valóban emberfeletti nyelven.

Az Übermensch a túlradó erőtől duzzadó emberi ideál, a hatalomra törekvő akarat inkarnációja, aki szabadon, önerejéből, menten minden emberi előítélet kényszerétől fejlődik — a természet szabad levegőjében — és nem az emberi társadalomban, az előítéletek s mindennemű akadályok békóinak *nyájállattá* formáló hatása alatt. Az Übermensch igazán a tökéletesség minden attribútumával ellátott ideál, bárha nem az átlagember, a *nyájállat* számára való; csakis az élet kiváltságainak életideálja s ezért etikája is az urak erkölce.

Az erőtől túlradó emberfeletti emberben nem törik meg az akarat a veszélyek láttára, — ezt már az *amor fati* sem engedi, ellenkezőleg örökké kívánja a létet, örök életű akar lenni e földön, ami Nietzsche hite szerint, lehetséges is, mert ő nagy hittel hisz az örök visszatérésben.

Arra a kérdésre, hogy milyen viszonya van Nietzschének az optimizmushoz, miután már többször említettük ezt a kérdést s részben már meg is feleltünk rá, véglegesen a következő választ adjuk: Nietzsche szószólója az életnek, de nem annak az életnek, amit lát, ami szeme előtt lejátsszódik, hanem annak az életnek, amilyennek azt látni szeretné, amilyennek annak lennie kellene — s amilyen életről az emberiség életének legderűsebb s leg szebb korszakai is: a görög-római élet és a renaissance is csak halvány képet nyújthatnak; — ő valóban nincsen elragadtatva attól, amit a világon s az emberiség életében talált — némileg kivételt a görög-római élet alkot — de olyan lehetőségeket lát, helyesebben: olyan lehetőségekben hisz, amelyek egy örökkévalóságon keresztül is kívánatosá teszik e földi létet, még akkor is, — hogy csak azt említsük, ami Nietzschére nézve a legborzasztóbb, — ha a kis ember is örökké visszatér. Ha Nietzsche hitét nézzük, — aminek kimagasló mozzanatai: a *hatalomra törő akaratnak, mint világerőnek, mint a világ s minden létező dolog és élet lényegét tevő metafizikai valóságnak elfogadása — az emberfeletti ember ideálja*, akiben a hatalomra törő akarat inkarnációjának lehetősége adva van s a *minden dolgok örök visszatéréseinek fantasztikus gondolata*, — ha, mondom, Nietzsche hitét nézzük, amit az ótestamentumi prófétákhoz hasonlatos hatalmas szavával s egész életet hitére feltevő meggyőződéssel hirdet, — azt kell mondanunk, hogy Nietzsche igenis optimista, habár semmiesetre sem naiv optimista, aki a Faust Wagnerjével öntelten tetszeleg magának, hogy mi mennyire vittük! — hanem a pesszimizmus igazságait megértő és átérző optimista.

Nietzsche fiatal korában úgy fogja fel a görögségnek életét s a görögségnek optimizmusát, mint amely legyőzi a lét és valóság meglátásából eredő szükségszerű pesszimizmust, hogy a görögök a létnek, a valóság világának rettenetességei elől az álom és mámor világához, a művészetnek világához menekülnek, amely álomvilághoz (művészet világához, az apolloni kultúra világához) tartozónak tekinti a görögök mythológiáját, hit-világát is; ő maga is a létnek, a valóság világának rettenetességei elől Záráthustrához menekül, aki az emberfeletti embert, ezt a művészet és hit által megteremtett, tökéletesnek tartott ideált s a földi örökkévalóságnak, a minden dolgok visszatéréseinek hitét tanítja; — úgyhogy végelemzésben a Nietzsche optimizmusa is álom- és ábrándvilágból vett ideálból s a hitből táplálkozik.

Sokszor hangoztatott igazságunkat ez alkalommal is elismételjük s azt Nietzschénél, ennél az ízig-vérig poéta-

lelkű és mély érzésű antik-szabású prófétánál csak igazolva látjuk, hogy t. i. a pesszimizmussal a harcot sikeresen csakis a hit veheti fel s hogy a hit az az erő, ami a létnek általában s minden dolgoknak s életünknek is értelmet és értéket adhat.

Tolsztoj.¹

Egy mindenképpen kiváltságos: eseményekben és alkotásokban felette gazdag élet fejeződött be gróf Tolsztoj Nikolájevics Leónak, ennek a minden tekintetben különös töprengő költőnek, gondolkozónak és prófétának halálával. Az óriási orosz birodalomnak legnagyobb zsenije szállt sírba ezzel a kiváltságos nagy emberrel. — Egész hosszú életét, rövid, alig számba jövő megszakítással Oroszországban élte le, — abban az országban, ahol Európa összeolvad Ázsiával. A Tolsztoj életében, működésében és alkotásaiban megtaláljuk az ázsiai és európai gondolkozásnak és világfelfogásnak elemeit. — Egy mélyen vallásos kedélynek isten-keresése, minden dolgoknak feláldozása, elsüllyesztése a végtelen lénybe, akivel szemben az ember s annak minden hatalma és alkotása semmi; önmagába merülés avégett, hogy belsejében a végtelen hatalom akaratát megértse, hogy aztán önmagát: minden érzését, gondolatát és akaratát állandóan feláldozza az Isten akaratának; — se közben az egyéniségnek, saját erejének érzése, karöltve az emberi erőbbe s az ember rendeltetésébe vetett hittel, amely hit nagy alkotásokra: kultúra létesítésére, fenntartására és tökéletesítésére készíti és képezi az embert, a ki az elért eredményektől elkápráztatva, mintegy véglegesen berendezkedik erre a földi életre; — aztán az emberi élet és lét értelmének és céljának az örökkévalóság szempontjából való megállapítása, — minden emberi értékeknek lemérése, az ember életének, történetének és kultúrájának a legmagasztosabb eszmények álláspontjáról való kérlelhetetlen megbírálása; a fennálló gazdasági, társadalmi és állami rendnek egy igaz ember meggyőződéséből fakadó heves hangú megtámadása és megtagadása; olthatatlan elégedetlenségből származó javítási törekvés, erős és komoly vágyódás a tökéletesedésre és a boldogságra, — őszinte, nagy emberszeretettől vezérelt fáradozás mások tökéletesítésére és boldogítására; — a jónak végtelen szeretete s e szeretet oltárán a többi kulturjavainknak, különösen pedig az élvezetnek s ezzel együtt a szépnak is feláldozása; — emellett, talán mindez

¹ Megjelent 1911 január és február havában.

ellenére, Istentől megáldott művészhetőséggel valódi remekművek alkotása; s aztán, amit talán legelőször kellett volna mondani: a felismert igazságnak prófétai hévvel s nem ritkán prófétai érdességgel hirdetése és a felismert helyes úton való előrehaladás, bármily járatlan, keskeny, meredek, göröngyös és vészterhes legyen is ez az út —

— s az embereknek erre a fáradságos útra való irányítása avégett, hogy megtalálják az ígért földjét: a boldogságot; — e mellett a fanatizmus mellett örök kételyek, gyakori kétségbeesés az élet és lét céltalanságán, amely kétségbeesés már-már örületbe s öngyilkosságba kerget;

— aztán ideig-meddig megnyugvás — és újabb kételyek, amelyek talán egészen halála órájáig emésztették ezt a különös nagy embert; — a kételyek, megnyugvás és meggyőződés hatása alatt élete külsőségeinek is megváltozása, különcé válása, amely különc élet már mintha gyermekes és nevetséges vonásokat is mutatna: mindennek különös egységét jelenti Tolsztoj, neve egy igazán nagy, értelmileg és erkölcsileg egyaránt nagy embernek, amely név — viselőjének életében már — régen fogalommal alakult. Az ázsiai bölcsesség, vallásosság, fanatizmus és az európai műveltség, előretörtetés és skepsis nagy összevisszaságának, mindnyájunkat bántó diszharmonijának gigászi szülöttje Tolsztoj.

Most még igen közelről, mondhatjuk: közvetlen közelről látjuk őt; helyes megítéléséhez ma még hiányzik a kellőperspektíva. Tiszteletet keltő alakját, feltűnő ruházatát, különös életmódját s paradox nézeteit már megszoktuk: ez a nagy különc már mintegy hozzátartozott korunknak kulturéjéhez, beillesztettük őt és alkotásait a mi mindennapi életünkbe, amelyben a tudomány, művészet, filozófia, vallás., amolyan sava-borsa az életnek, amit sokra tartunk ugyan, mondjuk is, hogy mindez a valóság megértéséből, a lélek belsejéből, őszinte meggyőződésből, az istenségnek megérezéséből, megsejtéséből vagy épen megismeréséből származik és az emberi lélek tökéletesedés! vágyódásáról és tökéletesedésre való törekvéséről tanúskodik, de azért mégsem vesszük meggyőződéseinket, elveinket s eszméinket annyira komolyan, hogy szerintük rendeznők be életünket; meggyőződéseinknek, elveinknek s eszméinknek szabad érvényesülését annyira, amennyire csakis a tudomány, művészet, filozófia, vallás terén tűrjük meg, — az egész életünk pedig voltaképpen érintetlen marad meggyőződéseinktől, elveinktől és eszményeinktől: azaz *többé-kevésbé valamennyien jobbára hazug életet élünk.*

Tolsztoj sokkal komolyabban vette életét, mint azt közönségesen tenni szoktuk, mert ő komolyan törekedett

arra, hogy olyan életet éljen, amilyent helyesnek, jónak, a végtelen hatalom akaratával megegyezőnek ismert fel.

Az emberi szellem alkotásainak terén világhírt szerzett Tolsztoj, mint költő a világirodalom klasszikusai között foglal helyet, mint gondolkozót előkelő hely illeti meg az emberi szellem kiválóságai között, mint emberbarát, nép-pedagógus a legnagyobbak s a legnemesebbek közé tartozik, mint igaz emberre s Isten útját kereső s Isten útjának irányát jelző prófétára méltán büszke az egész emberiség. De Tolsztoj igazi nagysága nem a költő, vagy gondolkozó, avagy az emberbarát, nép-pedagógus vagy akár a próféta nagysága. Tolsztoj igazi nagysága valami másban van, mert hanem így volna, miért látnók olyan hátalmásnak ezt a nagy embert, akit pedig mint költőt, gondolkozót, prófétát fölülmúltak olyanok is, akik sokkal jelentéktelenebbek, mint ő.

Tolsztoj nagysága, igazi nagysága: egész szellemi és erkölcsi egyéniségének egységében áll. Azért olyan nagy ember ő, amilyenhez hasonló emberi nagyságot korunk aligha mutathat fel, mert meggyőződését nem tekintette csak flatus vocis-nak, amiből esetleg tetszetős művészi műveket létesíthetni, hanem meggyőződését életté tette, — mert érezte s tudta, hogy élete a legkomolyabb dolog ezen a világon, amit érdemes, legjobb meggyőződése szerint, remekművé formálni, istenszoborrá csiszolni. Egész földi pályája alatt azon iparkodott, hogy életében s élete által megvalósítsa azt, amit jónak ismert meg. Emiatt az igaz és komoly törekvése miatt aztán egész élete igen érdekes és értékes változás képét tárja elénk. Gondolkozása és élete valójában *tökéletesedési processzus*. Komolyan, őszintén és igaz ember módjára törekszik a tökéletesedésre, de azért e rögzös pálya megfutása épen nem ment könnyen. Számtalan akadállyal, kísértéssel kellett megküzdenie, talán többször le is tért: eltévedt a helyesnek felismert útról, de nem csüggedt el: küldetésébe vetett törhetetlen hittel tette meg életútját, alkotta meg élete művét, mert hosszas és kínos töprengés és tépelődés, kételkedés és tagadás után felismerte azt az igazságot, hogy azért él ezen a világon, hogy megvalósítsa annak akaratát, aki őt erre a világra küldötte. Amíg erre az igazságra rájött, amíg megtalálta az igazak keskeny ösvényét, mi mindenben ment keresztül! Vérgigánt mintegy az emberiség egész életén, mindenütt tágra nyitott szemmel szemlélődve, mert azt érezte, hogy mindenről, amit csak lát és tapasztal, számot kell adnia — önmagának. De nemcsak szemlélője volt az emberiség életének, hanem tevékeny részt is vett benne — a benyomásokat élete kialakítására használta fel. Volt hívő gyermek, kételkedő

ifjú, hitetlen comme il faut nyegle, majd hitet szomjúhozó, Istent kereső igaz ember, aki aztán egész további életét Isten szolgálatában, — a jónak és igaznak szolgálatában töltötte. Volt élvhajhász világfi, aki a legmagasabb körökben otthonos, hadfi, aki véres csatákban az elsők között harcol, író, akinek első kísérletei már nagy sikert aratnak s akit nagy irodalmi alkotásai után nyomban a legnagyobbak közé soroznak, — volt főúr, akinek nagyszámú parasztjai vannak, aztán vidéken boldog családi életet élő földesúr, majd próféta, akit szerető nagy család környez, mint valami pátriárkát, aztán aszkéziszre hajló szent, aki lernond minden kényelemről, végül pedig megvet mindent, ami az emberek szemében közönségesen értékkel bír, — s elhagyja övéit is, hogy önmagát megtalálja s mielőtt eltávoznék a földről, kizárólag az istenségre koncentrálja érdeklődését s gondolkozását, az istenségre, amihez való eleven kapcsolatot különben életének minden pillanatában mélyen érezte.

Tolsztojnak rövidesen vázolt egyénisége s élete némileg érthetővé teszi, miként válhatott ő az emberiség lelki ismeretévé, amolyan censor vitae-vé, — akinek szava messze hallható volt, — oly messzeségeken, ahová csak emberi szó elhatolhat s akinek élete és tanítása gondolkodóba ejti az emberiséget mindaddig, amíg a nemes, nagy és fenséges érzelmei ki nem vesznek belőle.

Egy mindenképpen kiváltságos élet és mindenképpen csodálatos elme tűnt el az élő emberek köréből. De ez az élet még sokaknak fog példányképül szolgálni s ennek az elmének alkotásai nemcsak gyönyörködtetni fognak sokakat, hanem irányító elvekként beláthatatlan időkig hatékonyak lesznek, bárha talán minden időben olyan különösek, bizarrok lesznek is, mint jelenlegi kultúránkban, amelyből annyira kirívók, sokszor éppen a nevetségességig lehetetleneknek látszók.

Tagadhatatlan, hogy a Tolsztoj alkotásaiban örök értékekkel találkozunk, amely értékek egyik korban sem korszerűek ugyan, de minden időben a csodálat és áhítat tárgyai. Az emberek érzik, hogy nagy, mert örök dologgal állanak szemben, bárha sokszor nevetségességnek találják is ezt a nagy dolgot.

Mi csodálkozunk ezen, pedig hiszen már megértük a világhistóriának azt a legnagyobb csodáját, hogy a klasszikus világ megvető gúnykacaja közepette elhangzott a lelki szegények, alázatosok, ugyancsak korszerűtlen dicsérete, — amely dicséret igazsága azóta meggyőzött minden népeket és minden idöket.

*

Tolsztoj tépelődő *igaz* ember, aki soha sincs megelégedve sem magával, sem a világgal s aki állandóan

tökéletesíti önmagát is s tökéletesíteni törekszik a világot is. Mint tépelődő igaz embert, aki tökéletességre és boldogságra törekszik s aki az embernek hozzáférhető minden tereket bejár, állandóan szemlélve, bírálva s minden tapasztalatot tökéletesedésére, nyugtot nem hagyó problémáinak megfejtésére s a boldogság kutatására fordítva, méltán hasonlítják Fausthoz. Tolsztoj is, mint Faust, az emberiség örök vágyódását, csalódását és küzködését egyéníti meg. Csakhogy míg Faust nem a valóság világában él s benne mint a képzelet alkotásában a lényében meglévő diszharmonia mintegy magasabb harmóniává fejlődik, addig Tolsztojnál, aki a valóság világában olyan életet élt le, mintha az a fantázia szülöttje volna, a diszharmonia életének állandó kísérője marad — se tekintetben még Faustnál is hübb képét adja az emberiség örök, kielégítést nem találó vágyódásának, aminek nyomán hiábavalóságokat felfedő csalódások fakadnak s ami együttvéve jelenti az emberiség végnélkülinek látszó — s ezért örök küzködését.

Érdekes, hogy Tolsztoj több elbeszélésében és regényében saját magát,¹ a saját maga és környezete életét írja le — és élete a valóságban is olyan volt, mint valamely regényhős élete. S ha így áll a dolog, nem kérdezhetjük-e joggal: vájjon regényei eléggé regényszerűek-e s élete valószerű-e, vagy pedig valószerűtlen, romantikus? — Regényei a valóságot rajzolják: egészen különös regények ezek, olyanok, amilyeneket csakis Tolsztoj írhatott. Azt ugyan minden más irodalmi alkotásról el lehet mondani, hogy olyanok, amilyeneket csak az illető író létesíthetett, de itten hangsúlyozva mondjuk, hogy ezeket a regényeket csakis Tolsztoj írhatta, — az a Tolsztoj, aki sohasem volt csak regényíró, hanem akiben már mint kezdő belletristában fel lehet ismerni a tépelődő gondolkozót, az élet értelmét és célját kutató vallásos kedélyt s a meggyőződésnek emberét, aki bár nem tudja még, hogy mit kell cselekednie, — még a sötétben tapogatódzik, de érzi. homályosan sejti, hogy az élet nem multság és nem játék,

¹ így például, hogy csak nagyobb műveit említsük: „A kozákok” c. elbeszélésében az Olenin, a „Háború és Béke” c. hatalmas regényében a Pierre, a „Karenina Anna” c. mesterművében a Levin s utolsó nagy regényében, a „Föltámadás”-ban, a Nechlyudov alakjában.

Mint érdekességet felemlíthetjük azt is, hogy Tolsztoj már fiatalkori kisebb elbeszéléseiben is Nechlyudov neve alá rejtőzik — s ime utolsó nagy regényének hőse is Nechlyudov, pedig ez a regény már a kialakult tolsztoji élet és világfelfogás szülöttje. Azzal a körülménnyel, hogy a „Föltámadás” hőse a fiatalkori dolgozatokban előforduló Nechlyudov nevét viseli, talán azt akarja jelezni Tolsztoj, hogy a fiatal és az öreg Tolsztoj között egyáltalában nincs olyan nagy ellentét, mint közönségesen gondolják.

hanem komoly dolog — és pedig minden dolgok között a legkomolyabb. Tolsztoj regényei ebből a szempontból igen érdekesek — és igen alkalmasak arra, — sokkal inkább, mint a legtöbb regényíró művei, — hogy szerzőjük egyéniségéhez férközzünk. Tolsztoj regényei is a szó legteljesebb értelmében életéhez tartoznak; — egész élete eszmények szolgálatában állott: eszményeit akarta Tolsztoj megvalósítani írásaiban csakúgy, mint cselekedeteiben. A kompromisszumot az ideál és a valóság között nem ismerte s ezért gyakran összeütközésbe jött az élet berendezkedéseivel, a konkrét valósággal s ezért élete is voltaképpen álmódó regényhősnek élete. Persze: nem szabad azt képzelnünk, hogy Tolsztoj eszményei, amelyeknek szolgálatában látjuk egész életét s minden cselekvését, a gyermek Tolsztojban, vagy a tüzértisztben, vagy akár a világfiban már határozott alakot öltöttek volna. Egész élete fejlődést mutat, de tervszerű fejlődés képét mutatja. E fejlődés párhuzamosan történik gondolataiban s életében, illetőleg életének külsőségeiben is. De azért Tolsztoj eszméi csírájukban már a fiatal-Tolsztojnál is megtalálhatók. A fiatal Tolsztoj írásai olyanok, amelyekből, — elismerem, hogy csak most utólag, — tényleg ki lehet olvasni Tolsztoj egész életprogramját. „A kozákokéban, Tolsztoj ez egyik régebbi remek elbeszélésében Olenin így gondolkozik s töpreng: „Hogyan éljen az ember, hogy boldog legyen és miért nem voltam eddig boldog? .. Abban áll a boldogság, hogy másokért éljünk! A boldogság utáni szükségérzet minden emberbe bele van oltva, tehát jogos. De miközben azt önző módon ki akarjuk elégiteni, azaz miközben a gazdagság, dicsőség, az élet kellemességei s a szerelem elérése után törekszünk, megeshetik, hogy ezek a körülmények úgy alakulnak, hogy ezeknek az óhajoknak a kielégítése meddő marad. Tehát ezek a kívánságok nem jogosultak, de nem a boldogság szüksége, mely mindig jogosult.”¹ Ezeket olvasva, úgy érezzük, mintha az öregedő Tolsztojt hallanók, aki megtalálta az élet értelmét és célját s hirdeti a boldogság elérhetését s az evangéliumot, amely legszebben kifejezi azokat az elveket, amelyek szerint az embernek be kell rendezni életét, hogy elérje a boldogságot. — És ha később aztán Olenin töprengését halljuk: „Hogy az ember mint egyszerű kozák éljen a szabad természetben, senkinek ne árton, inkább jót tegyen embertársaival, butább kívánság-e, mint az, aminek eléréseért azelőtt vágytam, hogy miniszter vagy ezredes lehessen valaha”,¹ — ugye nem

¹ „A kozákok. Elbeszélés a Kaukázusból” magyar fordításából; megjelent az „Irodalmi Szecesszió” vállalatában.

kételkedhetünk abban, hogy a fiatal- Tolsztoj előkészítette a későbbi Tolsztojnak életét, azt az életet, amelyet az emberek minden következetessége ellenére is különösnek és érthetetlennek tartanak. Tolsztojnál is, mint igen sok más nagy embernél, azt látjuk, amiben sokan éppen a nagyság kritériumát vélik feltalálhatni, hogy élete voltaképpen nem egyéb, mint gyerekálmainak megvalósítása. Tolsztoj gyermekálmai lázalmok voltak s élete ezeknek a lázalmoknak megvalósítása. Ezt azonban nem azért mondjuk, mintha le akarnók becsülni ezeket a gyermekálmokat s ezeknek valóra válását Tolsztojnak életében. Ellenkezően: csak azt akarjuk ezzel a hasonlatunkkal mondani, hogy Tolsztoj gyermekálmai is különböztek más gyermekálmoktól, a minthogy Tolsztoj is különbözött a többi gyerekektől. Ennek a rajongónak, ennek a tépelődő, töprengő gyermeknek merész álmai voltak — s ezek közül a legmerészebbeket meg is valósította. Persze nem minden gyermekes vágyát valósíthatta meg; — azt a semmitmondó kicsinyes vágyát például, hogy a császár adjutánsa legyen, nem valósította meg. Sem Tolsztoj, sem az emberiség nem vesztett semmit sem azzal, hogy ezt a nem komoly célját nem érte el.

*

A fiatal Tolsztoj két kongeniális nagy íróval ismerkedik meg, akik életére s gondolkozására maradandó hatást gyakoroltak. E két nagy író Rousseau és Schopenhauer. Schopenhauert személyesen is ismerte, mert meglátogatta. — Rousseau és Schopenhauer is voltaképpen költő-filozófusok s mint ilyenek kongeniálisak Tolsztojjal — s ezért könnyen érthető, hogy nagy hatással, állandó nagy hatással voltak Tolsztojra, aki maga is filozófáló költőnek indult.

Tolsztoj azonban nem tartozik azok közé az emberek közé, akiket akár a legnagyobb szellemek is le tudnának téríteni a saját útjukról. Rousseau, Schopenhauer, aztán Kant s a többi régi és újabb filozófusok — egészen Spencer Herbertig és Nietzsche Frigyesig, az emberiség történetének s kultúrájának megismerése s a vallási rendszerek és a legkülönbözőbb szekták tanai, — nemkülönben a tudományok s a művészetek — nem azért érdekelték Tolsztojt, hogy útjának irányát kijelöljék, hanem csak azért, hogy élete és működése olyan tiagy emberi értékévé váljék, amelynek létesítésében érdemes volt az egész kultúrának segédkezni. Persze: mindezt csak az objektív szemlélő mondja, aki a remekművek létrejöttében tervszerűséget lát. Hogy igazság foglaltatik ebben a felfogásban vagy sem, azt most még semmiesetre sem

lehet eldönteni. Hogy Tolsztoj maga nem volt teljesen ezen a véleményen, az egészen bizonyos. Ő világlétében töprengő, tépelődő vándora volt az életnek. Minden lépésénél kételyek lepték meg, de azért haladt a maga útján, — bolyongott az életben. Az élet s halál kérdéseit: mi az élet? Mi vagyok én? Mi az élet célja? Mit ér az élet? Miképp cselekedjem, hogy értelme legyen életemnek? Mi a halál? Mi az élet szemben a halállal? Érdemes-e egyáltalában élni, törekedni, bárminő sikert elérni az életben? — ezek s ezekhez hasonló kérdések gyötörték őt: a tudományban s művészetben, a filozófiában s a vallási rendszerekben, a történelemben s a kultúrában ezekre a kérdésekre keresett feleletet — s mindeneket, saját életét is ezeknek a kérdéseknek szempontjából bírálta meg, — s közben kifejtette a saját maga gazdag egyéniségét. Tolsztoj is költő-filozófus, mint Rousseau és Schopenhauer, de ő maga nem azt a feladatot tűzte maga elé, hogy költő-filozófus legyen, mert tehetségének leggazdagabb forrása vallásos érzülete volt, amire már költői s filozófikus alkotásaiból is következtethetni — s ami később aztán elhatalmasodott egész lényén s minden alkotásán, eredményezvén a tolsztoji életet s a tolsztoji élet- és világlátását.

Tolsztoj mindenekelőtt és mindenekfelett próféta, aki önmagának s az emberiségnek életét is helyes útra akarja irányítani, ezért aztán sokszor kíméletlen hangon bírálja a helytelen úton járókat s azokat a vágyakat, szenvedélyeket, törekvéseket, amelyek, — nézete szerint, — helytelen útra térítik az emberiséget. Még költői alkotásaiban is gyakran hallani véljük a prófétának érdes hangját.

Mint gondolkozó igen előkelő helyet foglal el Tolsztoj — a szépirodalom és a gyakorlati erkölcsstan terén. Tudományos értelemben vett filozófusnak vagy szociológusnak azonban alig nevezhetjük. Nem azért, mintha nem válhatott volna akár tudományos értelemben veendő filozófussá, szociológussá vagy tudóssá, hanem azért, mert Tolsztoj egész nagy tehetségével mindenkor — főképp pedig későbbi alkotásaiban — vallásos érzéstől vezéreltetve szemlél, tanít s bírál mindeneket. Csakis ebből a szempontból érthetjük meg helyesen Tolsztojnak támadásait Shakespeare és Wagner művészeite ellen is — s ez a szempont némileg megvilágítja Tolsztojnak heves támadásait a fennálló gazdasági, társadalmi és állami rend ellen, amely heves támadásaiban csak részben vezéreltetik azoktól a motívumoktól, melyekre a szocializmus támadásai vezethetők vissza.

Többször említettük már, hogy Tolsztoj mélyen vallásos kedélyű ember volt s hogy alapjában véve főképen próféta. Mit jelent ez a kifejezés; vallásos kedély? s általában-mit jelent az, hogy valaki vallásos? — Ha erre a kérdésre Tolsztojjal akarunk megfelelni, őrizkednünk kell hogy azt tartsuk vallásosnak, aki az egyház tanítását hiszi s aki az előirt vallásos cselekedeteket pontosan elvégzi. Tolsztoj szerint: a vallásosság az egyénnek a mindenséghez, a véges lénynek a végtelen lényhez való relációjának eredménye. A mindenséggel minden ember bizonyos relációban van: a végesnek a végtelenhez való relációja szükségszerű s ezért minden ember vallásos is, de természetesen nem egyforma mértékben: akinek egész lényét áthatja a végtelenhez való relációnak tudata és érzése, az mélyen vallásos kedély, az ilyen ember mintha állandóan, szünet nélkül, életének minden pillanatában, minden elhatározásánál s cselekedeténél hallaná Istennek az ember belsejéből előtörő mennydörgésszerű szótát, amit a Korán a következőképpen fejez ki: „Isten szól: az eget és a földet s mind, ami közöttök van, azt gondolod., csak játékból teremtettem s hogy nem kell hozzám visszatérned?”¹

Prófétának a szentírás értelmében azt szoktuk nevezni, aki mintegy Isten megbízásából szól hozzánk, hogy bennünket Isten útjára irányítson. Próféta természetesen csak mélyen vallásos érzületű ember lehet, a mély vallásosság előfeltétele a prófétának, mert hiszen csak az szólhat hozzánk mintegy Istennek megbízásából, aki érzi önmagában az istenséget. De a vallásosság, a mély vallásosság is egymagában még nem teremti a prófétát. Az Istenhez vezető helyes utat meg kell találnia a prófétának, mert csak miután megtalálta már ezt az utat, akkor vezérelhet másokat is a helyes útra. Isten útjának, az-istenséghez vezető keskeny és meredek útnak megtalálása nagy küzdelemmel: fáradsággal, nélkülözésekkel, gyakran éppen önfeláldozással jár s e miatt a gyenge ember, — se feladattal szemben minden ember gyenge, — rendszerint csak többszöri eltévelyedéseken s nagy lelki válságokon keresztül jut az istenséghez vezető útra.

Többszöri eltévelyedéseit s nagy lelki válságait a zseni közvetlenségével tárja elénk Tolsztoj írásaiban, leginkább megkapóan „Gyónásá”-ban. Életét, bizonyára túlzottan, — mert hiszen, mint ő is mondja, az ő élete olyan volt, mint azoknak élete, akikkel egy társadalmi rétegbe tartozott, — minden bűnnel beszennyezettnek látta.

¹ Idézve Emerson Ralph Waldonak „Az emberi szellem képviselői” című művében, Szász Károly fordítása.

Ebben az életben, amely voltaképpen az életet élvezni akaró s a társadalomban érvényesülni törekvő emberek élete volt, azokkal a vágyakkal, törekvésekkel, sikerekkel, amiket mindnyájan jó magunk s társaink életében megfigyelhetünk, nem tudta kedvét lelteni Tolsztoj. Ez élet hiábavalósága és semmissége hamarosan szemébe ötlött — s az élet élvezetei, az elért sikerek s a világ szemében nagy alkotások, — saját vágyai, sikerei és alkotásai is, amelyek hamarosan világhírnévhez juttatták, — elfordították tekintetét az életről s annak nagyhatalmú ellenlábására s megsemmisítőjére, a halálra irányították.

Minden ember öntudatosan vagy kevésbbé öntudatosan megismétli Buddhának az élvezet és szenvedés, az élet és halál ellentétének szemléletéből fakadó kétségbeesését: „Jaj nekem, mit ér (minden királyi fény) minden dísz és minden élvezet, ha az aggkor, a betegség és halál elől engem megőrizni nem tudnak! Mily boldogtalánok az emberek! Hát nincs rá mód, a szenvedésnek és halálnak, melyek minden születéssel megújulnak, örökre véget vetni?”¹ — De a legtöbb ember az élet kényszerűségének, nyomorának és élvezetének hatása alatt elúzi magától ezt a nagy kétségbeesést. Tolsztojt ez a kétségbeesés már-már öngyilkosságba kergette.

Mi az élet? Mi az élet értelme és célja? Lehet-e értelme és célja az életnek, ha életünk elkerülhetetlenül martalékvá válik a halálnak? Minő értelme van a jól megértett életnek s mikép kell cselekednem, hogy helyesen éljem le életemet? Ezek a kérdések foglalkoztatják Tolsztojt — egész életében s ezekre a kérdésekre akar-nak választ adni tanításai.

Egy gyönyörű, régi, keleti, paramythia-szerű mondát mond el Tolsztoj az emberi életről. A vándort a sivatagban vadállat támadja meg. A vadállat elől a vándor elmenekül egy kiszáradt kútba, a kút fenekén azonban egy rettenetes sárkány várja. Ezt az újabb veszedelmet elkerülendő: megkapaszkodik az üldözött vándor a kút oldalfalából kinőtt bokor galyjába. Ereje már-már elhagyja, de azért megfogózik a galyba s ekkor azt látja, hogy egy fehér és egy fekete egér elkezd rágicsálni a galyat, amelyen függ. A vándor látja a helyzet rettenetességét, tudja, hogy mihamar martalékaul esik a sárkánynak, de azért a bokor levelein talált pár csepp mézet kéjjel szürcsölgeti. Két csepp mézet talált Tolsztoj a saját életében, a saját maga rettenetes helyzetében: a családjá és a művészet iránti szeretetet. De ebben a két csepp méz-

¹ Idézve Szubhádra Bhikshu „Buddhista Káté” című művének magyar fordításából.

ben sem tudott tartósan örömet találni, mert állandóan a halál sárkányára szegezte tekintetét.

Az élet céltalanságának tudatától s a halál állandó szemléletétől nyugtalanítva már-már öngyilkosságot akart elkövetni. Az öngyilkosságtól azonban megóvta őt rettenetes kétségeinek s töprengéseinek gyümölcse: az a hite, hogy megtalálta az élet értelmét és célját.

Szemlét tartván az ő vele hasonló életviszonyok között élő és élt emberek felett, azokat négy csoportra osztja. Az első csoportba tartoznak azok, akik még nem ébredtek világos tudatára létüknek s ezért nem is bánthatja őket az élet értelmének s céljának kérdése s a halál nagy titka, ezek voltaképpen a csak állati életet élő emberek (jobbára nők és igen fiatal emberek), akik a fejlődésnek alacsony fokán állanak s így nem látják be, hogy az élet értelmetlenség és rossz. — A második csoportba sorozhatók azok, akik tudatára jutottak annak, hogy az élet hiábavaló, céltalan, szenvedéssel teljes s ettől a tudattól áthatva az élvezetekben keresnek vigaszt az élet hiábavalóságaiért; ide tartoznak a világ hiúságát s az élet értéktelenségét hirdető bölcsek, akik azonban éppen nem vetették meg az élet élvezeteit, ilyen például Salamon király és Schopenhauer. — A harmadik kategóriába az erősek tartoznak, akik a felismert igazság konzekvenciáját gyakorlatilag levonták s véget vetettek életüknek. — Végül a negyedik kategóriába tartoznak a gyengék, akik nem merik levonni a felismert igazságnak gyakorlati konzekvenciáját, jóllehet nagy vágyat éreznek erre, de nincs elegendő erejük hozzá. Ebbe a csoportba sorolja Tolsztoj önmagát is.

Mivel azonban tépelődő szelleme nyugtot nem talált, tovább töprengve, vizsgálat alá vette eddigi vizsgálatait. S nagy öröme arra az eredményre jutott, hogy akiket eddig vizsgált, azok az emberiségnek csak igen csekély részét teszik: ezek az eltévelyedett emberek, akik munka nélkül élnek le az életet s életüket arra használják fel, hogy élvezzenek s mentől többet élvezzenek, az életnek más értelmet nem tudnak adni, hitüket pedig elvesztették; de az emberiség nagy része, az, amelyik munkás életet él, a nagy küzködéssel, nyomorban és szegénységben élő nép, p. o. az oroszországi parasztok a felsorolt kategóriák egyikébe sem sorozhatók. Ezek olyan életet élnek, amelynek értelme van. Az élet értelmét a hit adja meg. A hit, amely, mint Tolsztoj hosszas és kínos kísérletezés után világosan átlátja, nem külsőségekben avagy különböző csodálatos dolgok és történetek elhívésében áll, hanem belső meggyőződése annak, hogy mi véges lények relációban vágyunk a végtelennel, amiből aztán követ-

kezik az is, hogy mi a végtelennel szemben valamennyien egyformák s egymás között testvérek vagyunk. A dolgos, műveletlen népnek megvan ez az eleven hite, bárha átítatva sok felesleges külsőséggel; hiányzik azonban ez a hit az úgynevezett művelt osztályban, az emberiség dologtalan, mások munkájából parazita-életet élő embereknél, akiknek egyedüli céljuk az élvezet, ami életuntságra, pesszimizmusra s öngyilkosságra vezet, — s ha ezek között az emberek között vallásosságot, hitet találunk, többnyire egészen bizonyos, hogy az csak olyan hit s olyan vallásosság, aminek semmi köze sincsen a lélek vallásos vágyódásához: ezek az emberek vagy azzal áltatják magukat, hogy a vallásosság a szertartásokban való részvételben, imák elmondásában, esetleg elmondatásában és csodák elhívésében áll, vagy pedig utálatos hitetlen képmutatók, akik azért színlelnek vallásosságot, hogy érvényesüljenek az életben. Az igazi vallásosság * abban áll, hogy úgy éljünk és úgy cselekedjünk, amint Isten kívánja. Isten pedig azt kívánja, — ezt tanítja Buddha, Laoce, a pythagoraeusok, stoikusok, keresztények s minden tisztultabb vallása és erkölcsi rendszere a vadságból kivetkőzött emberiségnek, — hogy szeressük és segítsük egymást, s úgy cselekedjünk embertársunkkal, amint tőle kívánjuk, hogy velünk cselekedjék stb., mindenki által ismert és elismert nemes elvek, amelyeknek legmagasztosabb formáját az evangéliumban találjuk fel. Az evangéliumi élethez legközelebb a nyomorban, sorscsapások , között élő munkás nagy néptömeg, „az emberiség milliói” állanak, akikhez, mint erkölcsi menedékbe, menekül Tolsztoj a hitetlen, dologtalan, parazita, élvhajász, pesszimista, léha művelt társadalomból, amelyben a keresztény elvek s a vallásosság állandó hangoztatása mellett önző, szeretet nélkül való életet élnek az emberek, embertársaikat rabszolgákká süllyesztik, kihasználják munkaerejét, s erkölcsi s anyagi romlásba és korai halálba kergetik s általában a legrettenetesebb bűnöket követik el. S mindezt mi célból? Azért, hogy élvezzenek és minél többet élvezzenek, ami aztán elkerülhetetlenül életuntságra, az élet , megutálására vezet. Az élvezet nem lehet az élet célja. Akik ezt keresik az életben, azok helytelen életet élnek. Az élet célja nem lehet más, mint annak akarata szerint élni, aki bennünket erre a világra küldött. Ennek a végtelen hatalomnak akarata pedig, az emberiség legkiválóbb és legnemesebb bölcei, prófétái és vallásalapítói szerint, nem önző vágyak kielégítését, hanem az altruisztikus, felebaráti szeretettől diktált érzést és cselekvést követeli, amit, mint már említettük, leginkább a munkás, paraszt népnél talált meg Tolsztoj; azért aztán bámulatra méltó

energiával kiszakította magát az úri osztályból s a parasz-
tok közé menekült abban a hitben, hogy ott legbiztosab-
ban és legkönnyebben megtalálja az istenséghez vezető utat.

A művelt, úri társaságból, onnan, ahol leginkább
értékelik az emberek a kultúrát, mert hiszen annak áldá-
sait leginkább élvezik, a kultúrátlan parasztok közé mene-
kült Tolsztoj. Hogy nem merő szeszélyből fordult el a
kultúrától, azt bizonyítani felesleges. Magasabb erkölcsi-
ség okából menekült a kultúra elől s azok elől az emberek
elől, akik a kultúrában csak olyan életet tudnak élni, amely
életnek legfőbb célja az élvezet. A meglévő kultúrával
szemben bizonyos kultúraellenes vonás el nem tagadható
Tolsztojnál: ő ellenzője, erős megbírálója a jelenlegi
kultúrának, ámde éppen nem ellensége minden kultúrá-
nak . . . Persze: nekünk az is nagyon fáj, ha valaki a
jelenlegi kultúránkat megbírálja s abban nem tudja meg-
találni azokat a nagy értékeket, amelyekért érdemes az
embereknek küzdeni, mert bizony igen sokan közülünk már
önmagában véve is olyan értékesnek tartják a kultúrát,
amelynek fenntartása és tökéletesítése összeesnék magá-
nak az emberiségnek céljával. Valóban legféltettebb kin-
csünk, legnagyobb büszkeségünk kultúránk. Minden eddig
letűnt évszázadokra sajnálattal tekintünk le, mert már
annyira a vérünkbe ment át az a meggyőződés, hogy az
emberi fejlődésnek eddig ismert legmagasabb tökélyére
mi emelkedtünk s a múlt századokat s a múlt századok-
ban élő embereket, azok törekvéseit, szenvedéseit, vágya-
kozásait, csalódásait: fizikai, szellemi és erkölcsi életüket,
űgyszintén minden eddig keletkezett és fennállott emberi
intézményt szeretünk olyannak tekinteni, amelyek vala-
mennyien a mi céljainkat, kényelmünket, élvezetünket:
kultúránknak célját szolgálják. Azt mondjuk s azt hisz-
szük is, hogy a múlt a jelen célját szolgálja. A jellel
szemben csakis a jövőnek lehet előnye, mert a jövőnek
célját nemcsak a múlt, hanem a jelen is szolgálja. Min-
den téren hatalmas és gyors léptekkel haladunk előre.
Már is magas kultúrában, kényelemben s gazdag élvezete-
tek közepette élünk, de jogos reményünk lehet arra is,
hogy utódaink még fejlettebb kultúrviszonyok között fog-
nak élni s valószínűleg minden tekintetben tökéletesebb
életük lesz, mint amilyen a miénk.

Hogy az emberi tevékenység terén sok olyan haladást
és alkotást tudunk felmutatni, amit a múlt idők emberei
elképzelni sem bírtak, bizonyítani is felesleges. Az is
bizonyos, hogy kultúránk olyan egyetemes, mint amilyen
még mostanig egyetlen kultúra sem volt ezen a földön: a
műveltség az emberiség közkinccse. Találmányok, amelyek-

nek eszméi egy lángelmében messze Amerikában születnek meg, hamarosan mindnyájunknak javára szolgálnak. Manapság olyan kényelmi javakat élvezhetünk valamenynyien, amilyenekben a múlt idők hatalmasainak sem volt részük. Az emberi egészség megóvását s helyreállítását, az általános művelődést s az általános jóllétet is mindnyájan kötelességünknek tartjuk szolgálni; olyan közjavak ezek, amelyeknek szolgálatára mindnyájan kötelezettek érezzük magunkat.

Városaink vannak, amelyek kiterjedés, lélekszám, nagyszerű építkezés, fény és pompa tekintetében felülmúlják az ókor csodavárosait: Ninivét és Babilont, de felülmúlják a klasszikus világ kultúrközpontjait is: Athénét és Rómát.

Minden téren fejlődést s a múlt idők tapasztalatainak s tanulságainak felhasználását véljük látni. Hegel ugyan azt mondja, hogy a történelem arra tanít meg bennünket, hogy az emberek soha semmit sem tanultak a történelemből, de Hegel e szellemes mondását, — jóllehet elismerjük, hogy Hegelnél mélyebben kevesen tekintettek be az emberiség történetébe, — csak épen szellemességnek szeretjük tartani. Kultúránk alapjai, úgy mondjuk s úgy tudjuk is, visszanyúlnak a klasszikus világ kultúrájába, de a mi kultúránk nem pogány görög-római kultúra, hanem keresztény: azt mondjuk s erre büszkék is vagyunk, hogy a klasszikus világ kultúráját megneemesítettük a kereszténység világmegváltó tanaival. Mindazt, ami egy magasabb kultúra szempontjából felhasználható volt a klasszikus világ nagy alkotásaiból: a klasszikus világnak örök időre szóló művészetét, tudományát, jogrendszerét, filozófiáját . . . átvettük s megneemesítettük a keresztény elvekkel. A múltnak minden termését gondosan betakarítottuk, hogy azt javunkra s a miutánunk következő emberek javára fordítsuk. A múlt örökségét gyarapítjuk korunk törekvéseivel, munkásságával s alkotásaival, amik közül első helyen említendők: a tudomány eredményei s a technika csodái — íme ez korunk tulajdona, büszkesége, íme ez a mi kultúránk, amit az emberiség szemefényének tartunk. Vájjon joggal büszkék lehetünk-e kultúránkra? Mit nyújt nekünk a jelenlegi kultúra?

Élelmünkre az öt világrész terményeit használjuk fel s általában minden kényelmünkön az emberiség vállvetve, szolidárisán munkálkodik. Színházainkban az idegen szellem legfrissebb alkotásait is élvezhetjük — s egyéb attrakciók is mihamar megteszik világkörútjukat. A természettudományok s a technika megvalósítják az előttünk élt emberek legmerészebb álmait; a gőzhajó, vasút, távíró, távbeszélő . . . legyőzik a távolságot s ez által a forgalmat és közlekedést hihetetlen mértékben emelik, — ma-holnap

valóra váltjuk Daidalosnak és Ikarosnak gyermekhittel megálmodott, de minden időben lehetetlennek tartott álmait . . . Mintha az emberi akarás és cselekvés is az emberiség legjobbjai és legbölcsebbjei által legnemesebbeknek elismert ideálok felé vezető útra tereltetett volna. Mintha legyőztük volna az emberben szunnyadó „radikális gonosz”-t. Törvénykönyveink a tudomány elvei alapján megállapítják, mit kell, mit szabad s mit nem szabad cselekednünk. Amit cselekednünk kell, azt legrosszabb esetben kieroszakolja tőlünk az erkölcsön alapuló hatalom s ha olyasmit követünk el, amit nem volna szabad cselekednünk, a jogtalan módon elkövetett jogsértés orvoslásáról gondoskodik a hatalom; legvégső esetben büntetés által, aminek manapság szintén igen ideális, sőt humánus célja van (p. o. az igazságosság megvalósítása, fenyítés, nevelés, javítás stb.). Különben is remélhetjük, — bár ehhez túloptimistának kell lennünk, — hogy a fejlődés olyan irányba tereli az emberiség akarását és cselekvését, hogy hova-tovább mind kevesebben és kevesebben ütköznek össze a törvénnyel. Még csak a gomba-módra keletkező jótékonyági egyesületeket kell felemlítenünk, na meg azt, hogy a társadalmi érintkezés mennyire megfinomodott s milyen komolyan törekednek az emberek arra, hogy a legelőkelőbb társadalmi osztályok finomságai szerint szabályozzák a társadalmi érintkezést; — hogy örömujjongásba törjünk ki azon, hogy milyen szerencsések is vagyunk mi, hogy most élünk és nem például a görög-római pogány kultúra világában vagy nem ama kezdetleges viszonyok között, amelyek évszázadokon keresztül kísérői voltak a sínylődő emberi életnek.

*

George Henry szemlét tartván az emberiség gazdasági életén, e jelszóban tör ki: *Haladás* és *Szegénység*. Ez a jelszó találó korunknak s kultúránknak erkölcsi életére is. Amiből aztán az is következik, hogy kultúránk nem igazi, hanem *hamis kultúra*. Kultúránk voltaképen csak kevés kiváltságos ember élvezetűi s állítólagos jóllétét szolgálja. A rabszolgaságot a jog a papíron megszüntette ugyan, de az élet kényszerű berendezkedése a valóságban fenntartotta. A legtöbb ember ki van zárva kultúránkból, jóllehet kínos munkájával, erejének elpazarlásával szolgál a kultúrának. Jelenlegi kultúránk hasonlatos az egyiptomi gúlákhoz: hatalmas alkotások ezek a piramisok, amelyek még mai nap is elkápráztatják s bámulatba ejtik a nézőt, csakhogy az a kár, hogy létesítésükhöz az emberek leigázó és lealázó rabszolga-munkájára volt szükség, s hogy nem az élet, hanem a halál érdekében emeltettek. Egész gazdasági, tár-

sadalmi és állami berendezkedésünk, Tolsztoj szerint, csak kevés kiváltságos jóllétére, élvezetére szolgál, csakúgy mint a tudomány, amely a meglévő állapotok igazolását tartja feladatának vagy a művészet, amely az ember hiúságát, élvezetét vagy világfájdalmas hangulatát szolgálja, egész kultúránk kevesek érdekét szolgálja, anélkül azonban, hogy ezeknek a keveseknek is javára válnék. A mai emberiség általában *emberhez nem méltó életet él*, mert magasztos erkölcsi ideálok nélkül szűkölködik s mert nincs erkölcsi vezére. Az erkölcsöt korunkban elszakították gyökerétől: a vallásosságtól, azért aztán voltaképen csakis a személyes földi jóllét szolgálatába szegődött az erkölcs is. Az egyénnek a világhoz, illetőleg a világ végokához való viszonya, illetőleg e relációnak tudata és érzése a vallás. A vallás és a hit az élet éltető eleme, enélkül lehetetlen volna az élet. Aszerint, hogy az élet célját miképpen állapítjuk meg, háromféle erkölcsöt, vallásos meggyőződésen alapuló erkölcsöt, különböztethetünk meg. Az élet célját láthatjuk *az egyéni jóllétben*: ezt a célját látják az életnek a legalacsonyabb fokon állók; s bizony igen nagy tömege a kultúremberiségnek még csak ezen a fokon áll. Már fejlettebb fokot jelent az a morál, amely az élet céljának *kisebb vagy nagyobb embercsoport boldogságát* látja, ha arra törekszünk, hogy boldoggá tegyük családunkat, a törzset, vagy az államot, amelyhez tartozunk, vagy akár az egész emberiséget is, úgy amint ezt Comte Agoston kívánja. A morál legmagasabb fokán azonban sem egyéni boldogságunkat, sem mások boldogságát nem keressük, vagy legalább is elsősorban nem ezt tartjuk feladatunknak, hanem legfontosabb feladatunknak, tartozásunknak az élet forrásával s létünk szellemi ősokával szemben azt tartjuk, életünk céljának azt a szakadatlan köteleességteljesítést ismerjük el, hogy *annak akaratát valósítsuk meg, aki minket erre a világra küldött*. Valamennyiünknek küldetésünk van ezen a világon. Tudjuk, érezzük, egy belső hang szünet nélkül arról biztosít bennünket, hogy minékünk missziót kell teljesítenünk ezen a világon, küldetésünk, hivatásunk van ezen a világon. Az a küldetésünk, az a hivatásunk ezen a világon, hogy a végtelen hatalom, az élet ősforrása és eredete akaratát valósítsuk meg. Ennek a végtelen hatalomnak akarata pedig az ember szívében és eszében van beírva s az emberiség bölcsei minden időben és minden népeknél egybehangzóan tanították a végtelen hatalom akaratát; legszebben, legtisztábban, legmagasztosabb formában az evangéliumban és pedig a *Hegyi Beszédben* találjuk meg az isteni morál parancsait. Aki az isteni morál parancsait követi, az nem keresi egyéni jóllétét, ami amúgy is semmis, mert hiszen minden

egyéni jóllét megsemmisítették — és pedig minden pillanatban várhatjuk ezt a megsemmisülést, — de a társadalom s az állami jóllétet sem fogjuk mint elérendő célt s életünk feladatát tekinteni, mert ez is voltaképen a világi gazdagságnak való szolgálatot jelent, hanem egyedül Istennek fogunk szolgálni, azaz Isten országára törekedünk, amelyről azonban megmondattott, hogy *nem e világról való* s aminek keresése a világ szemében talán esztelenség, de amiért igenis érdemes nélkülözéseket, üldözéseket s szenvedéseket is elviselni. Az isteni moráltól áthatott ember szemében, ami a világ szemében értékkel bír: gazdagság, hatalom, család, rokonság, haza... mind-mind semmivé zsugorodik össze szemben azzal a nagy céllal, amely az ilyen ember szeme előtt lebeg: Isten céljának és akaratának megvalósítása minden érzésével, gondolatával és cselekedetével.

Hogy ettől az erkölcsi magaslattól mily messze vagyunk, hogy mennyire elfogódottak vagyunk az alant járó érdekek szolgálatában, az szemmel látható. A világ ma is olyan mint amilyennek azt az első keresztények találták és látták. Az emberek ma is gonoszok, megvetik s bántalmazzák egymást s így állandóan ébrentartják a gonoszt: kéj- és élvezetsóvárok; esküdöznek s úgy tesznek, mintha rendelkeznének önmagukkal, mintha elszegedhetnének az embereknek s az erőszaknak: a gonosznak gonoszsággal állanak ellen s gyűlölik az idegeneket s ha kell, háborút is viselnek ellenük.

Az emberi együttélés legmagasabb formája, az állam, ma is vasra és erőszakra van felépítve s vassal és erőszakkal tartatik is fenn: fegyveres erővel, hivatalnokok seregével, bíróságokkal, börtönökkel, büntetésekkel és kivégzésekkel. Az emberek élete az élvezetek után való kéjeskínos hajszában telik el. Földi javakért küzdenek az emberek. Lelkükre nem gondolnak, Istennel nem törődnek. Ezért állítja Tolsztoj egyik népies elbeszélésébe n, hogy ismét visszaállított a pokol, — Krisztus után, a világ megváltása után is csakúgy tele van a pokol mindazokkal a bűnösökkel, akikkel az üdv eljövetele előtt tele volt, — mert az emberek hisznek ugyan Krisztusban, Istennek tartják is őt, de nem élnek olyan életet, amilyenre ő tanította, a megváltás, a boldogság, Isten országának megvalósítása céljából az embereket, hanem, jóllehet ismerik az üdvnek tanítását, mégis szeretetnélküliek, bosszúállók embertársaikkal szemben, rosszat rosszal fizetnek vissza, a szemet szemért s a fogat fogért elve alapján ítélik meg egymás felett, élvhajászók, az idegeneket gyűlölik s ha kell patriotizmusból háborúba mennek, hogy idegen s ismeretlen embereket lemészároljanak — s mindezt Isten nevében s Isten segedelmének kikérésével teszik.

Ilyen viszonyok között élünk s ilyen életet élünk. Látjuk az igaz utat s még sem lépünk rá. Testünknek élünk, a halál életét éljük, ahelyett, hogy Isten útjain, fényben vándorolnánk. A világi életet éljük, ahelyett, hogy önmagunkba mélyednénk s azt az életet éljük, amelyre legbensőnkől előtörő legnemesebb eszményeink vezérelnének.

Nagy ellentmondások, nagy hazugságok között él a jelenkor embere. Fény és pompa közepette, mindenféle földi javakban dúskálva, rettenetes vakságban koldus-szegény életet él a gazdag és a hatalmas. Nagy nyomorúságban, kínos küzködésben és sivár vigasztalanságban sokkal nagyobb világosságban él a föld népe, amely bár nyomorog, küzd és agyondolgozza magát, de mégis eleven hit tartja fenn életét, bárha ez a hit sok babonával van is átszőve. De a föld népe közvetlen vonatkozásban áll a rajta kívül levő nagy világgal s ha a föld bármely részéről összetalálkozik a hozzá hasonló sorsban élő emberekkel, testvérnek érzi velük magát.

A kultúrélet belső ellentmondásai s bántó diszharmoniaja elől menekül Tolsztoj a közönséges néphez: a parasztokhoz.

*

Tolsztoj élete — és pedig nemcsak külső, hanem belső élete is — a történelmi nagy egyéniségek közül a Szent Ágoston és az Assisi Szent Ferenc életéhez hasonlítható. Tolsztoj is, hasonlatosan Szent Ágostonhoz és Assisi Szent Ferenchez, hosszas és kínos töprengés, nagy eltévelyedések s lelki válságok után meglátja azt a világosságot, amely világosság, aztán egész további életében vezérli. Persze a Szent Ágoston és a Szent Ferenc élete ma már hatásukban is nagy emberi értékek ismertetik el, míg Tolsztoj hatása a jövő alakulására teljesen ismeretlen — s e tekintetben hozzávetőleg is alig állapítható meg valami: a fejlődés menete s korunk szelleme azt látszik bizonyítani, hogy Tolsztoj halálával épenséggel nem halt ki az emberiségből az a szellem, amely Tolsztoj életét, működését s alkotásait átlengte.

A világi étellel való szakítás egészen közel hozza Tolsztojt Szent Ágostonhoz és Szent Ferenchez, sőt utolsó útja, végleges elmenekülése a világból, egészen Buddhára emlékeztet. Csakhogy az említett szentek is és Buddha is fiatalon menekülnek el a világi életből, úgy hogy rájuk majdnem szószertint talál a Buddha mondása: „En egykor fiatal erővel, fekete hajjal, az első virágzás korában, síró és panaszkodó szüleimnek akarata ellen, levágtam hajjal és szakállal, sárga ruhába öltözve, mentem hazámból ki

a hontalanságba.”¹ — Tolsztojról ezt nem lehet elmondani. Szemére is vetik neki — és bizonyos szempontból nem egészen jogtalanul —, hogy akkor mondott le a világról és az életről, amikor már kiélvezte azokat. Mondom: erre a szemrehányásra talán rászolgált Tolsztoj; — ő maga, aki világias életét kifejezetten eltévelyedésnek tartja, bizonyára legkevésbé sem tiltakoznék ez ellen a szemrehányás ellen, s csak sajnálná, hogy előbb nem követte a sötétségben fénylő, de a sötétség által meg nem ismert világosságot. Mi a magunk részéről igen jelentőségteljesnek tartjuk a Tolsztoj késői megtérését, mert azt látjuk, hogy, miután úgyszólván minden földi boldogságot és világi értéket megismert, — tehát valóban nem ab in visis, vagy pedig csak mások élményeinek halvány hatása alatt, — csatlakozott az emberiség ama legnemesebb vezéréihez, akik Isten országát keresik; — azt az országot, amely nem e világról való. Tolsztoj Leó elmene-külése a kultúrvilágból lesújtó bíráló a mi kultúránkra, mert mintha azt bizonyítaná, hogy a fennkölt ethikai eszmények által irányított élet nem tud megmaradni a jelenlegi kultúrviszonyok között. Az általánosabb igazság talán még ennél is több: a legmagasabb erkölcsi eszmények által irányított, megalkuvást nem ismerő élet talán semmiféle kultúrviszonyok között sem tud megmaradni. Szomorú, bár közismert s széltében hangoztatott igazság, hogy az erkölcsi élet állandó küzdés és harc önmagunkkal és a világgal, s hogy ez a küzdés és harc messze eltávolít bennünket a világban való boldogulás útjától — s hogy az istenséghez a világból kifelé vezető út visz.

*

A szent orosz birodalom végtelennek tetsző síkságain zarándokok vonulnak végig, akik nem e világnak, hanem lelkükért élnek: Isten útjain vándorolnak. Az orthodox egyház mellett sok-sok szekta keletkezik, amelyek mind-mind az üdvöt keresik s valamennyien Jézus tanításából, életének és szenvedésének örök mintájából merítik hitüket.

Tolsztoj is ilyen zarándok s ilyen szektárius. Tana sem akar egyéb lenni, mint a Jézus tanítása, úgy amint az megismerhető az evangéliumokból, elsősorban a Hegyi Beszédből, ebből a legszebb és legmagasztosabb prédikációból, ami eleddig elhangzott ezen a földön. Tolsztoj azt találja, hogy a Jézus tanát, — amire az egész művelt emberiség állandóan hivatkozik s amit magáénak is vall, — fel kell fedeznie, mert az emberek egyáltalában nem eszerint

¹ Idézve a már említett „Buddhista Káté” című mű magyar fordításából.

a tan szerint rendezték be életüket, ellenkezőleg úgy élnek, mintha sohasem élt és sohasem tanított volna Jézus . . .

A Hegyi Beszédben szembe helyezkedik Jézus a régiék törvényével. Tolsztoj ugyanis azt hiszi, hogy amikor Jézus azt mondja: „Ne gondoljátok, hogy jöttem a törvénynek és Prófétáknak eltörlésekre. Nem jöttem, hogy eltöröljem, hanem inkább, hogy azt betöltssem:

Mert bizony mondom néktek, hogy míg az ég és a föld elmúlik, egy kis jóta, vagy egy pontocska el nem múlik a törvényben, mígnem abban mindenek bételjesítettnek”, nem a régiék mózesi törvényére, hanem az örök isteni törvényre gondol. Azért is vezeti be Jézus tételeit ezekkel a nagyjelentőségű szavakkal: „Hallottátok, hogy megmondattok a Régiéknek” ... s aztán a régiék törvénye helyébe tett új törvény állandóan ilyképen vezetettik be: „Én pedig ezt mondom néktek” ...

Tolsztoj a Hegyi Beszédben Jézus öt főszabályát, a kereszténységnek esszenciáját látja. Ezek a szabályok meg vannak írva Máté evangéliuma V. Részében a 21—48. versekben. Tartalmuk rövidesen az, hogy ne haragudjunk senkire se s ne vessünk meg senkit se, hanem még ellenségünknek is jóakarói legyünk; — éljünk tiszta életet s a nőt, akivel közösségünk volt, ne hagyjuk el; — ne esküdjünk, ne kötelezzük el magunkat; — ne álljunk ellene a gonosznak gonosszal s szeressük ellenségünket (amit Tolsztoj elég enyhén úgy is magyaráz, hogy ne tegyünk különbséget honfitársaink vagy idegenek között, hanem valamennyit egyformán testvérünként szeressük).

Tolsztoj tanában, — ami, ismétlem, nem akar egyéb lenni, mint Jézusnak a Hegyi Beszédben elmondott tana, — a központi helyet az a parancs foglalja el, hogy a gonosznak ne álljunk ellen gonosszal. Tolsztoj említi egyik művében, hogy amikor Máté evangéliumának V. fejezetét egyszer egy zsidó rabbinussal olvasta, a rabbinus majdnem minden mondatnál azt mondta: ez benne van a bibliában vagy a talmudban s meg is mutatta a vonatkozó helyeket. De amikor ahhoz a helyhez jutottak, hogy ne álljatok ellen a gonosznak gonosszal, nem mondta, hogy ez is benne van a bibliában vagy a talmudban, hanem gúnyosan azt kérdezte: „Es a keresztények teljesítik-e ezt, oda tartják-e másík orcájukat is?”¹

Talán a gonosznak ellen nem állás gonosszal a legfőbb szabálya a tolsztoji kereszténységnek. A gonoszság, úgymond, mindig gonoszságot szül. A gonosznak, gyökerestül való kiirtása csakis jósággal lehetséges. Ő Jézus tanítását követve: a gonosznak ilyen gyökerestül való

¹ „Miben áll az én hitem” című műnek II. fejezetében.

kiirtására oktatta az emberiséget: egy szép parabolában ahhoz a gazdához hasonlítja magát, aki a földműveseknek azt tanácsolta, hogy a gyomot ne kaszálják le, mert ha lekaszálják, az még dúsabban tenyészik, hanem irtsák ki gyökerestül. Persze: a földművesek nem fogadták meg tanácsát. — Bolond Iván megvalósítja a gonosznak ellen nem állás parancsát: a tarakáni cár fegyveres erővel támadja meg országát, a Bolond Iván alattvalói pedig jóindulattal fogadják s még akkor sem állanak ellen a tarakáni cár katonáinak, amikor ezek fosztogatják s öldöklük is őket, — végre is, az ellen nem állás legyőzi a tarakáni cárt s annak fegyveres erejét.

Tolsztoj a Hegyi Beszédből vett többi elveit is a gyakorlatban a végső konzekvenciáig meg akarja valószínűsíteni. Egyik elbeszélésében egy kis történetet mond el, amelyhez hasonlót csak a szentek életében találhatni. Ezt a történetkét szokta volt a „Háború és Béke” című nagy regényében az egyszerű, mindenkivel egyformán jóindulatú, műveletlen Karataev Platon is elmondogatni. Egy ártatlanul elítélt, hosszú éveken keresztül szomorú rabságban sínylődő ember nem árulja el azt a másik időközben szintén börtönbe került embert, akinek bűnéért ő bűnhődik. Megnyugszik abban, hogy bár ártatlan, de azért mégis a saját s mások bűneiért szenved; ami aztán annyira meghatja a valódi bűnöst, hogy önként feljelenti magát.

A nemi tisztaság kérdésében, a Kreutzer-szonátának sokszor megvitatott témájában, legalább az ideál szempontjából, ugyancsak abszolút álláspontra helyezkedik Tolsztoj. Jóllehet későbbi utószavában némileg enyhíteni iparkodott Poszdnisevnek családi boldogsága összeomlásán érzett fájalmából és elkeseredéséből kitörő lázongó elvein, amelyek más célból bár, mint amely célból Buddha akarja eljuttatni az emberiséget a nirvánába, de, mégis az emberiség megsemmisítéséhez vezetnének. „Úgy az embernek, mint az összeségnek célja a boldogság és az emberiségnek avégből, hogy ezt elérje, egyetlen törvénye van, amelyet végre kell hajtania. Ez a törvény ama lények egyesítéséből áll, akik az emberiséget alkotják. Csupán a szenvedelmek gátolják ezt az egyesülést, még pedig mindenek fölött a legerősebb, a leggonoszabb, az érzéki szerelem, az érzéki kéj. Ha majd a szenvedelmek és különösen az érzéki szerelem, eltűnnek, úgy az egyesülés teljes lesz és az emberiségnek, betöltvén célját, nem lesz többé oka létezni.”¹

Perhorreszkál Tolsztoj minden esküt, bárki bármily célból kívánja vagy követelje azt. S a hazafiságot, ami

¹ „A Kreutzer-szonáta”, Somogyi Ede fordítása.

ellenségé teszi az idegent s arra készíti az embereket, hogy idegen s ismeretlen emberek egymást legyilkolják, barbárnak s a legteljesebb mértékben krisztus-ellenesnek mondja.

Az a kereszténység, amit Tolsztoj akarna megvalósítani s amire az evangéliumokban, főképen a Hegyi Beszédben határozott parancsokat vél feltalálhatni: a békességben, tiszta életet élő, gonoszságot jóssággal visszafizető, jóindulattól áthatott, esküvel semmire el nem szegődött s minden embert minden különbség nélkül egyformán testvérnek tekintő emberek egyesülete volna: olyan kultúra volna ez, amely nem ismerné a haragot, a bosszúállást, a kéjhajhászást, a büntetést, az esküt s a háborút, olyan emberi együttélés volna ez, amely nem ismerné a kényszert s az erőszakot: nem volnának benne hadseregek, bíróságok, börtönök, kivégzések, nem volna magántulajdon, mások munkájának s erejének kihasználása, kevés kiváltságos ember élvezete céljából, nem volna rabszolgaság és semmiféle földi hatalom, amik most mind megvannak s amiknek kényszerítő keretében sínylődik s emberhez nem méltó életet él az emberiség.

*

Ha az emberek Isten akarata szerint élnének, ha olyan életet élnének, amilyenre őket Jézus tanította, akkor boldogok volnának az emberek és semmiféle földi hatalom, erőszak, kényszer, „szükséges rossz” nem volna szükséges. Lehetséges-e ilyen élet? Tolsztoj azt hiszi, hogy lehetséges. Csodálatos világot élünk. Úgy érezzük, mintha megérdemelnők s éppen nekünk szólna Jézus mondása: „Miért mondjátok pedig nékem Uram! Uram!, ha nem mívelitek, amelyeket mondok?” Hisszük, minden intézményünk megköveteli, hogy higgyük, hogy Jézus Krisztus Isten s az emberek külsőségeiben, mint Istenüket imádják is, — de *nem élnek olyan életet*, amilyenre ő tanította az emberiséget, nem cselekesznek úgy az emberek, ahogy ezt ő megkövetelte. Pedig még hozzá Jézus nem boldogtalanságra, hanem boldogságra akarja vezérelni az embereket. Nem azért élt, tanított, szenvedett s halt meg, hogy szenvedést, nyomort, bünt, boldogtalanságot hozzon az emberiségnek, hanem azért, hogy megváltsa, hogy üdvözítse az emberiséget. Meg is váltotta az emberiséget. Isten országát lehozta a földre, az emberek szívébe. Akik jót cselekeszenek, Isten országában élnek. A jónak megvalósítása s állandó törekvés jó cselekedetekre: Isten akarata szerint való élet, ez az Isten akaratának megvalósítása. Erre kell törekednünk. Ha Isten akaratát megvalósítjuk, ha jót teszünk felebarátunkkal s úgy szeretjük

őt, mint önmagunkat, akkor boldogok leszünk, boldogok leszünk még akkor is, ha megvetnek, üldöznek, bántalmaznak is bennünket. Jézus az ő követőinek a boldogságot, Isten országát helyezte kilátásba, de előkészítette őket a szenvedésekre, nélkülözésekre és üldözésekre is. — Ez látszólag ellentmondás, de ez az ellentmondás mindjárt megszűnik, mihelyt meggondoljuk, hogy a világi élet semmi esetre sem nyújthat igazi lelki boldogságot s Jézus nem csinál titkot abból, hogy e világ élvezeteit sokra nem tartja, sőt sok esetben károsnak mondja: „Senki nem szolgálhat két úrnak”... „Nem szolgálhattok Istennek és a világi gazdagságnak”; „. . . . ami becsületes az emberek előtt, az Isten előtt utálatos”. Ha aztán reá emlékezünk arra a szép parabolára, amely nyilván az Isten országát példázza, hogy a meghívott jobbmódúak, mindenféle világias elfoglaltságuk miatt, nem jelenhettek meg a lakomán és csakis „a szegények, csonkabonkák, sánták és vakok” mentek el a város utcáiról és szorosról, akiket semmi világi érdek vissza nem tartott, ha meggondoljuk, hogy maga a gazdagság s általában a világi javak és az ezekről való gondoskodás, ezekkel való törekvés az evangéliumban krisztus-ellenesnek tűnik fel, akkor megértjük, hogy mit ért Jézus azon a boldogságon, ami mindnyájunknak megnyitott, ami az Isten országa a szívekben. — Ez az ország nem e világról való.

Ha az emberiség életét ennek az Isten országának törvényei szerint rendezné be, akkor nem lehetne (természetesen nem is kellene) öldöklésre kész hadsereget, sem állandóan funkcionáló, bíróságokat tartani s börtönöket rabokkal megtölteni; általában nem volna szabad büntetni, nem volna magántulajdon s megszűnnék minden ezzel járó perpatvar és visszavonás. Akkor az emberek megértenék és gyakorolnák azt az igazságot, hogy nem azért élnek ezen a világon, hogy *egymás felett ítélkezzenek*, hanem azért, hogy *segítsék egymást* — s mentsek meg egymást, aminthogy az ember fia sem azért jött erre a vífögra, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon másoknak.

Persze: joggal kérdezhetni: ha az evangéliumban, főképen a Hegyi Beszédben hangoztatott isteni elvek szerint rendeznék be az emberek életüket — egyáltalában lehetséges volna-e a jelenlegi kultúránk? A felelet e kérdésre nem lehet kétes. Sem a perzsa háborúk, sem a keresztes hadjáratok, de még Nagy Sándor, a rómaiak és Napoleon világhódításai sem lettek volna lehetségesek — és rabszolga jajveszékelésekbe fojtott korbácsütésekkel emelt gúlái sem volnának az emberiségnek. De hát igazán olyan nagyon fontos dolog az, hogy világverő hadvezérek, égbetörő gúlák, technikai vívmányok s az élet kényelmét

és élvezetét minden módon szolgáló kultúrát jelentő ilyen s ehhez hasonló alkotásai legyenek az emberiségnek? Igazán fontos volna ez az emberre akkor, amikor az ember egész élete szemközt a halállal folyik le — sa halál kétségtelenül felfedi minden egyéni, emberi életnek, külső alkotásoknak és személyes boldogságnak csalárd és hamis voltát?

Az olyan nagy kérdésfeltevők s boldogságkeresők, mint amilyen Tolsztoj is volt, az emberiség életében s annak sokak szemében épen értelmét és célját tevő kultúrájában megérik a bántó diszharmoniót, amiben az ember belső élete és külső alkotásai leledzenek s ami csak fokozza az ember belső elégedetlenségét. Jelenlegi kultúránk nem szolgálja a belső ember érdekeit. Az egész világhistoria s az emberiség egész kultúrája majdnem teljesen a *fórumon szereplő* emberek alkotása. S ugyan mit mondhatnak a *belső embernek* az ilyen emberi alkotások s ezek a külső életet élő emberek, akik készen talált élet- és kultúrviszonyok közé beékelve hallgatagon vállalt kötelezettséggel a világnak s a világért — nem pedig önmagukért — s Istennek élnek? Civilizáció és állami rend, kultúra és világhistoria, öldöklő hadjáratok, római császárok, görög műveltség, világi tudomány, a szép ürügye alatt az élvezetet szolgáló művészet, kővárosok, embereket leigázó gyáraitokkal együtt — mit érdekeltek engem, amikor én azt érzem, azt látom és tudom, hogy tőlem valamennyien idegenek vagytok; az ember alkotásai vagytok ugyan, de az ember mintegy elidegenedik önmagától, amikor mindezeket létesíti. Az ember akkor közeledik önmagához, amikor az élet célját s azt kérdi, mit cselekedjék, hogy helyes életet éljen, amikor magára eszmél; ekkor aztán kijózanodik mindabból, ami körülötte van. s ami elkápráztatta, az magára hagyja és semmi támaszt sem ád az embernek, úgy hogy az ember tudatára jut annak, hogy egymagában, egyedül áll, s hogy életének feladatát meg kell oldania külön-külön minden egyes embernek. Nagy pusztasággá, sivár kietlenséggé változik körülötte az egész mindenség — s mivé lesznek benne az emberiség büszke alkotásai! Égig érő monumentális alkotások, a tudomány komoly eredményei, a művészet minden szépsége s a technika csodái, ti, akik valamennyien a külső ember érdekeit szolgáljátok, a társadalom fénye és pompája, a világ minden rendű és rangú előkelőségei, Bagration, Kutuzov, Napoleon ... ti mindannyian, akik nagyok vagytok a világ szemében, mit tudtok, rrtít tudhattok ti arról: mi az élet? mi a halál? mi az emberi élet rendeltetése? s mit kell cselekednem, hogy a végtelen hatalomnak, Istennek tetsző életet éljek?

A belső ember aggasztó s nyugtalanító kérdéseire megfelelnek az emberiség nagy vallásalapítói és erkölcs-tanítói — s köztük a legszebben és legtökéletesebben Jézus. Akinek tanításában aztán meg is nyugszik Tolsztoj. A Tolsztoj felfogása a Jézus tanításáról pantheisztikus, misztikus és a logos-tanra emlékeztető vonásokat is tüntet fel, de a magva a Tolsztoj tanának is a szeretet s az ezen alapuló evangéliumi élet. Az emberek tévelyegnek az életben, pedig valamennyien az élet ősforrásából kapták életüket, ahonnan ajándékuul kapták a boldogságra való vágyódást, amely vágy pedig csakis a helyes élet gyakorlásával érhető el: boldogok, akik az Isten országában élnek s azok élnek itt, akik Istennek akaratát teljesítik, a jóság ^cselekedeteit cselekszik. A duhoborcok szektája, amellyel Tolsztoj sok tekintetben rokonszenvvel viseltetik, az emberben egyenesen az istenség revelációját látja s azt tanítja, hogy az emberben megszületik, él, keresztre feszítetik, feltámad és mennybe megy Krisztus. Jól tudjuk, hogy a legnemesebb vágyak élnek mi bennünk mindnyájunkban s bár keresztre feszítetnek is ezek a legnemesebb vágyaink, de újból és újból fel is támadnak, hogy mindnyájunknak megnyissák Isten országát.

*

A Tolsztoj tanítása minden tekintetben ellenkezik a fennálló gazdasági, társadalmi, állami renddel s mindezeknek a megtagadását jelenti. Mint már mondtuk is: hasonlatos helyzetben van az első keresztényeknek helyzetével, akik szintén szembe helyezkedtek az akkor fennállott világgal — s azért ebből a szempontból is helyesen nevezhető Tolsztoj „őskeresztény anarchistádnak. Csak-hogy az első keresztények a pogány és zsidó életberendezéssel, a pogány és a zsidó élet- és világfelfogással helyezkedtek ellentétbe, míg Tolsztoj a most fennálló s kereszténynek nevezett életberendezéssel s a kereszténynek nevezett élet- és világfelfogással helyezkedik ellentétbe. Persze: Tolsztoj azt hiszi, hogy Krisztusra mai napság is találó János evangélista mondása: „e világon vala . . . de e világ ötet meg nem esméré”.

Tolsztoj tanai az emberiség fejlődésébe ellentétként illeszkednek be. Lehet ugyan, hogy az emberiség fejlődése ellentétekben halad, ez esetben a Tolsztoj tanai is benne vannak az emberiség fejlődésének medrében. De ha a tényleges fejlődés mögött maradnak is, az erkölcsi ideál szempontjából az emberi értékek skálájában igen magas helyet foglalnak el.

A legteljesebb mértékben valószínű: igen sok jelet mutat arra, hogy a valóság nem bírja meg az ideált — s

azért aztán az ideál megvalósítása — mondjuk: a krisztusi élet a maga tisztaságában lehetetlen ezen a földön. De ez a körülmény nem a krisztusi élet, hanem a világ és az élet ellen szól.

Bizonyos, hogy két úrnak nem lehet szolgálni. Tolsztoj csak következetes volt akkor, amikor tanaiban teljesen elfordult a világtól, aminek nem akart szolgálni, mert ő csak annak az úrnak akart szolgálni, aki őt erre a világra küldötte s akinek egyesegyedül tartozik számadással sáfárkodásáról.

Nem kívánhatjuk azt, hogy a világi törekvéseknek s világi élvezetekre, hatalomra, méltóságokra, elismerésekre, becsülésre törekvő embereknek világában, ahol az emberek-életük célját az élvezetben, hiúságuk s becsvágyuk kielégítésében látják, akiknek szemében a kultúra már-már mint öncélú realitás jelentkezik, — aminek, mint valami molochnak, emberek boldogsága és emberek élete minden gondolkodás nélkül feláldozható, nemcsak, hanem épen feláldozandó, — a Tolsztoj tanítását örömmel üdvözöljük. De azért Tolsztoj mégsem teljesen kultúraellenes gondolkozó, jóllehet a látszat jogán ilyennek tartható. Neki kell kultúra, értékeli is a kultúrát, csakhogy olyan kultúrára vágyódik és törekszik, amely nem fojtja meg az ember legnemesebb eszményeit, nem vonja el a megélhetés feltételeit az emberi lét életelemeitől: a vallásosságtól, hittől s az erkölctől s nem teszi lehetetlenné a keresztény tanok szerint való életet.

És ha azt látjuk, hogy Tolsztoj megtámadja a művészetnek minden időkre értékesnek megállapított klasszikus alkotásait: a Shakespeare költészetét, a Wagner zenéjét s ha Beethovennek kilencedik symphoniáját a rossz művészi, alkotások közé sorozza s ha a Michelangelo „Utolsó ítélet”-ét abszurdnak nevezi s végül: ha a saját maga szintén nagy értékűnek elismert szépirodalmi műveivel szemben is ilyen érthetetlen kíméletlennek látjuk, — nem szabad felednünk, hogy az öregedő Tolsztoj a művészetben is a vallási cél szolgálatát keresi, mert Tolsztoj-nál a vallásosság a központi nap, aminek a művészet csak egyik hatalmas bolygója lehet.

És jóllehet mondja is Tolsztoj: „fiat justitia pereat cultura”, azért Tolsztoj mégsem teljesen kultúraellenes gondolkozó: olyan kultúra nem kell neki, amely lehetetlenné teszi a justitiát, illetőleg, ha másképp nem valósulhat meg a vallásos és az erkölcsi élet — a justitia — csak a kultúra lerombolása árán, — hát akkor inkább romboljuk szét egész kultúránkat, — hogy aztán olyan kultúrát létesítsünk, amely lehetővé teszi, megkönnyíti a krisztusi életet, mert „a Szombat az emberért teremtett, nem az ember

a Szombatért”. Úgy járt kultúránkkal, amit hamisnak ismert fel, — mondja ő maga, mint az a parasztasszony, aki a hamisított élelmiszereket felismerte s azokat rosszaknak mondotta. A városi kereskedők, akik ezeket a hamisított élelmiszereket árusították s az embereket elárasztották velük, éktelen kiáltozással rá támadtak a parasztasszonyra, hogy mit ért ő a finom élelmiszerekhez, soha életében sem látott olyan finom dolgokat s nem is tudhatja, mi a jó élelmiszer.

Carlyle a hősről, mint prófétáról a többek között ezeket mondja: „Amíg mások formulákból és mendemondákból élnek s beérik azokkal, ez az ember nem temetkezett bele a formulákba, hanem egyedül lelkére s a dolgok valóságára volt utalva... A Lét nagy Rejtélye lobogott benne és körülte, rettenetességével és pompájával; semmi mendemonda nem volt képes elrejteni ezt a kifejezhetetlen ténnyt. „Itt állok! ...” Ilyen embernek a szava: egyenesen a Természet szívéből áradó hang. Semmi másra nem kell úgy hallgatniok az embereknek, mint erre: minden más hang, ehhez hasonlítva, csak gyöngye fuvalom. Vándorlásaiban és kóborlásaiban ezer és ezer gondolat támadt ebben az emberben: Mi vagyok? Mi az a kifürkészhetetlen dolog, amiben élek „s amit az emberek Világegyetemnek neveznek. Mi az Élet, mi a Halál? Mit kell hinnem? Mit kell tennem? A Hara- és a Sinai-hegyek szirtéi, a szürke homoksvatagok nem adnak választ, a feje fölött hallgatógon szétterülő mélységes nagy Ég, kékes fényű csillagaival, nem felelt. Az ember lelkének s a benne lakozó isteni ihletnek kellett megadni a választ!”¹ Mintha szószertint találna Tolsztojra.

Tolsztoj a „Háború és Béke” című nagy regényében Napoleon egyéniségéről, nagyságáról és értékéről elmélkedvén, mondja: „Mi reánk nézve, akik Krisztustól megkaptuk a jó és rossz zsinórmértékét, nincs semmi, ami megérthetetlen volna. És nagyságról szó sem lehet ott, ahol nincs egyszerűség, jóság és igazság”². Mindnyájan tanúságot tehetünk arról, hogy Tolsztojban volt egyszerűség, jóság és igazság.

Korunk kultúréletében egy csodálatosan szép jelenség tűnt fel: egy, tévedésektől bizonyára nem mentes, de kétségkívül kiváltságos ember anyagi, szellemi és erkölcsi javakkal dúsan megrakodva zarándokolt az örökkévalóság útjain.

¹ Carlyle Tamás: „Hősökről”, fordította dr. Végh Arthur.

² Ambrozovics Dezső fordítása.

Egy kérdőjel.

Kultúra, kultúremlék, kulturális élet, kulturális haladás . . . mind olyan kifejezések ezek, amelyek nekünk nagyon kedvesek, mert a kultúrára, mint az emberiség legértékesebb alkotására: legföltettebb kincsünkre s legnagyobb büszkeségünkre, szoktunk feltekinteni. Sőt már-már magának az emberi életnek értelmét és célját is a kultúra létesítésében, fenntartásában és tökéletesítésében látjuk. S amikor kultúráról van szó, a legkevesebb ember mer arra a lehetőségre gondolni is, hogy talán egész kultúránk helytelenül fejlődött és hogy talán az emberiségnek egész élete helytelen utakra tévedt?!

Anélkül, hogy erre a nagy kérdésre határozott választ adni szándékoznám, csupán egy lehetséges felfogásnak nagyolt vázlatát akarom körvonalozni.

A kultúra céljának bizonyára joggal tekinthetjük azt a feladatot, hogy az emberiséget a természet kínos kényszerétől a lehetőséghez képest felszabadítsa, hogy az emberi létet, amely a természettől szenvedéssel teljes s amelynek egész lefolyása valójában a *halál*..... *árnyékában* történik, lehetőleg megmentse, — ha nem is a haláltól, de legalább a hiábavalóságtól; mindenesetre céljául tűzhetjük ki a kultúrának azt a feladatot, hogy bár az elkerülhető, nem általában a létben magában gyökerező vigasztalanság, nyomor, szenvedés, céltalanság . . . helyébe, — ha nem is boldogságot, de legalább tartalmat, megnyugvást, értelmes célt. . . tegyen.

Mi valamennyien, akik e világon élünk, egy ismert hasonlatot használva: hasonlatosak vagyunk a halálra, ítéltékhez. Hasonlatosak vagyunk? nem: mi valamennyien tényleg halálra ítélték vagyunk. Létünk előkészület a halálra: az egész emberi élet a halálra ítélték siralomházában folyik le. *Az élet és a halál között összhangot teremteni*: ez volna a helyes kultúrának talán egyetlen értelmesnek látszó célja s ezt a célt, minden idők és minden népek bölcseinek egybehangzó tanítása szerint, a lélek legmélyéből előtörő legnemesebb vágyainak és eszményeinek megvalósításával érheti el az ember. Ha legnemesebb vágyait és eszményeit megvalósítaná az ember, olyan életet élhetne, amely életet nem riasztana meg a

halál léte s az emberek meghalának anélkül, hogy fájdalmasan válnának meg az élettől, — egy Nietzsche-re emlékeztető fordulattal mondhatjuk: — olyképen, mint ahogyan Odysseus távozik Nausikaától: inkább áldva, mint szeretve őt. Az élet lenyugvó napját áldva, minden sajnálkozás és megbánás nélkül, a jól végzett kötelességteljesítés felemelő érzésével távoznának az emberek az életből.

Mindnyájan, akik e világon élünk, érezzük és tudjuk, hogy mindnyájunknak egyetemes kötelességünk, hogy rettenetes helyzetünkön a lehetőséghez képest segítsünk. És érezzük és tudjuk, hogy el vagyunk tiltva minden olyan cselekedettől, amelyek embertársainknak, sőt általában minden a fájdalom iránt fogékony lényeknek amúgy is mérhetetlen szenvedéseit még fokoznák.

A lét és élet elkerülhetőnek, legyőzhetőnek tartott rettenetességei ellen két úton kísérhetjük meg a küzdelmet: vagy úgy, hogy mindenki csak önmagával törődik s önmagán akar csupán segíteni, anélkül, hogy bárkire is tekintettel volna, vagy pedig úgy, hogy azokkal, akik társai a szenvedésben, összefogva, kölcsönösen segítve egymást, küzdenének a leküzdhető bajok ellen. A védekezés első módja a bellum omnium contra omnes-hez, ahhoz a rettenetes harchoz vezet, amelyet valóban nemcsak a képzelet rémlátása teremtett meg s amelyet igazán nemcsak a minden kultúrát megelőző időben kell elképzelnünk, hanem amelynek meglátására manapság is csak éppen szemünket kell kinyitnunk. Az emberek legnemesbbjei tettek ugyan több ízben már arra is kísérletet, hogy az emberek a leküzdhető bajok ellen vállvetett küzdelemmel, kölcsönös segélynyújtással védekezzenek, de ezek a kísérletek mind mostanig csak kísérletek maradtak s a harc az emberek között ma is csak úgy dühög, mint soha ádázabban ezelőtt sem.

Ebből a szempontból tekintve kultúránkat, könnyű lesz megfelelni arra a kérdésre: vájjon ilyennek kellene-e lennie a helyes kultúrának? Vájjon azt a célt szolgálja-e kultúránk, hogy összhangot teremtsen az élet és a halál között? Vájjon a legnemesebb vágyak és eszmények érdekeit szolgálja-e jelenlegi kultúránk, az a kultúra, amelyben a legnagyobb visszasságok találhatók, amelyben a fény és pompa közvetlen közelében sötétség és zordon sivárság éktelenkedik? Vájjon helyes úton halad az emberiség akkor, amikor a természet kényszerű berendezésével járó szenvedéseket még tetőzi a társadalmi, állami, gazdasági élet mindennemű olyan bajaival, amelyek komoly törekvéssel és szeretettől áthatott munkássággal elkerülhetők volnának. Kérdezzük, de nem merünk válaszolni

kérdésünkre: vajjon a vigasztalanság, nyomor, szenvedés, céltalanság helyébe tartalmat, megnyugvást, értelmes célt tett-e, a kultúra?

Úgy éljük le életünket, amelyre véglegesen berendezkedtünk, *mintha nem is volna halál a világon* s mintha semmi más feladatunk nem volna a világon, mint az, hogy leéljük az életet, lehetőleg kerülve a kínokat s keresve az élvezeteket. Bizony-bizony nagyon is lehetséges az, hogy a jelenlegi kultúra ezt az életcélt szolgálja. Ha meg ezt a célt szolgálja, alig lehet kérdéses: vajjon értékes-e ez a kultúra, vagy pediglen értéktelen, hamis alkotás, ami ahelyett, hogy megkönnyítené az ember feladatának teljesítését, eltávolítja az embert rendeltetésétől: eltávolítja az embert s az emberiséget attól a mindnyájunk által feltétlenül teljesítendő kötelességünktől s feladatunktól, attól az igazi küldetésünktől, hogy *legmagasabb etikai eszményeinknek megfelelő életet éljünk*.

A tudomány és művészet, a technika vívmányai, az élet kényelme, a műveltség s a társadalmi érintkezés finomultsága bizonyára értékes produktumai a kultúrának, de mindezekkel szemben nem szabad felednünk, hogy a kultúra egyáltalán nem irtotta ki az önző szívtelenségét s a rideg szeretetnélküliséget s általában: a gonoszság mennyisége aligha van apadóban a földön, ami pedig majdnem azt jelenti, hogy legfőbb érdekeinket elhanyagoltuk hiúságos hiábavalóságokért. Egyébiránt az emberi életben szélteben azt látjuk, hogy az üres hiúság terpeszkedik s az igazi értékek megvettetnek s megtagadtnak.

Ilyen bántó visszasságok és ésszel alig megérthető zűrzavar közepette már nem is tűnik fel érthetetlennek az a rettenetes abszurditás, hogy az emberek, ahelyett hogy segítenék egymást, gyűlölködve egymás ártalmára vannak s úgynevezett erkölcsi érzékük követelményeinek úgy vélnek eleget tenni, hogy állandóan ítélkeznek egymás felett, kezdve az ártatlannak tetsző emberszóláson, fel egészen az ártalmatlanná tevő halálos ítéletekig. Mintha igazán lehetetlen volna megértetni az emberekkel azt az egyszerű szomorú igazságot, amit a szemünk előtt lefolyó minden egyéni élet félre nem érthető módon, szünet nélkül elismétel, hogy valamennyien a vesztőhelyen vagyunk. A vesztőhelyen pedig, ahol kénytelen-kelletlen várjuk a halált, helyesebben: minden pillanatban remegünk attól, hogy végrehajtatik rajtunk a halálos ítélet; enyhén szólva: legalább is nem illik kegyetlenkednünk egymással, igazán nem decens dolog kellemetlenkednünk és kegyetlenkednünk társainkkal a szenvedésekben.

A kultúra talán odajuttatta az emberiséget, hogy a természettel bizonyos szűk korlátok közé szorított terüle-

ten sikeresen felveheti a küzdelmet. De az emberek között dúló harcban a kultúrának számbavehető jótékony hatása aligha észlelhető: ember ember ellen ma is csakúgy, mint minden időben, olyan harcot harcol, amely borzalmasságok tekintetében minden képzeletet meghalad.

Mindazokat a bűnöket, amiket egymás ártalmára csak elkövethetnek, ma is bőségesen elkövetik az emberek. S általában az emberek embertársaikkal, hacsak tehetik, ma is emberhez nem méltó módon bánnak. Ha megmindezekhez hozzávesszük azokat a sajátságos kifejezéssel szükséges rossznak nevezhető intézményeket, amelyek a szociális létet s minden erkölcsre alapítotttnak mondott hatalmat fenntartanak, amelyek között nem utolsó helyen említendők a háborúk s a börtönök, és ha nem feledkezünk meg arról a szerencsétlen s nyomorult funkcionáriusáról sem az emberi berendezkedésnek, akinek még az állam hatalma és tekintélye sem tud emberséges jelleget kölcsönözni, — a hóhérra gondolok —, egyáltalában nincs miért nagyra lennünk kultúránkkal.

És bárha mindezek ellenére arra a kérdésre: vajjon helyesen vagy helytelenül fejlődött-e kultúránk s vajjon az emberiség egész élete helyes irányban haladt-e avagy helytelen utakra tévedt, határozott feleletet nem akarunk adni s ezt a kérdést továbbra is nyílt kérdésnek tekinthetjük, ezt a nagy kérdőjelt továbbra is meghagyjuk kérdőjelnek; — azért mégis mindenesetre megérthetjük azt a különben érthetetlen jelenséget, hogy az élet és halál között összhangot kereső s a legmagasztosabb ethikai eszményektől irányított egyéniségek közül miért számúzik magukat minden időben oly számosan a kultúrából. Legújabbban Tolsztoj tekintette olyannak a kultúrát, amely csupán kevesek élvezetét s egyáltalában nem erkölcsi célokat szolgál, ami bántóan kirívóvá teszi az ellentétet az élet és halál között s a meghalást, ezt az elkerülhetetlen szükségszerű természetes processzust, megnehezíti s kivetkőzteti természetes egyszerűségéből. S mivel — Tolsztoj szerint — voltaképen sem emberhez méltóan élni, sem pedig természetes egyszerűséggel meghalni nem lehet a mi jelenlegi kultúránkban, csak konzekvens volt ez a nagy ember akkor, amikor elfordult kultúránktól. S mivel Tolsztoj meggyőződését életté tette, talán még utolsó útját is, az aggastyánnak egyébként a legtöbb ember szemében érthetetlen elmenekülését a világból, megérthetjük ebből a szempontból.

És mégis: éppen nem lehetetlen, hogy ez a csak nagy körvonalakban vázolt felfogás és kérdésfeltevés igazságtalan a kultúrával szemben; lehetséges, hogy általában a lét lényegében rejlik oka annak, hogy az ideát

megvalósulása lehetetlen s hogy a valóság eltíporja az eszményeket. Talán egyáltalában lehetetlen is összhangot teremteni az élet és a halál között s talán a valóság meg sem bírná azt a kultúrát, amelynek komoly törekvéssel igazolt és nemcsak hangoztatott egyetlen főcélja és nemcsak amolyan mellékcélja az ideál megvalósítása volna. Mindaz, amit eddig a reális világban láttunk, erre a feltevésre is feljogosít, mert a reális világban minden idők és minden népek méregpoharat nyújtanak Sokratesnek s minden idők és minden népek megostorozzák és keresztre feszítik Jézust.

A gyermekről.

Egész valónkak legjavát gyermekeinkbe szeretnők átültetni. Azt akarjuk akarásunk szent komolyságával, hogy gyermekeink különbek legyenek nálunk. S amikor ezt akarjuk, egyszersmind arra is hajlandók vagyunk, hogy gyermekeink javára sok mindenről lemondjunk, lemondjunk pedig olyan javokról is, amelyekről senki kedvéért különben le nem mondanánk.

A gyermekek folytatják a mi velünk sírba szálló életet. A sírnak örök élettelenségével a gyermekek élő ellentétet alkotnak. Az elhaló élet szereti a megújuló életet. Az öntudatos és gondolkozó ember gyermekében saját életét szereti, amit ily módon is halhatatlannak szeret tudni.

A természet, szemmel láthatóan különösen az élő természet, minden lényben intenzív életre törekszik. Ez az intenzív élet az emberben a gondolkozás következtében nagyszerű önkifejléssé finomodik. Az életnek, leginkább pedig az emberi életnek teljességéhez hozzátartoznak a gyerekek. A gyermekekben meghosszabbodik, megismétlődik és megsokszorosodik az élet. Minden reményünk, amit csak az élethez fűztünk, megújul gyermekeinkben. S épp ezért nemcsak folytatni akarjuk életünket gyermekeinkben, de az emberi életet emelni is szeretnők a gyermekekben. Bizonyos, hogy önmagunkat is tökéletesíteni szándékozunk, egyéni életünkben is a tökéletességre törekszünk, mert mint Pascal mondja: „a torkunkat fojtogató minden nyomorúság mellett is van egy elfojthatatlan ösztönünk, amely fölemel bennünket”, — de tökéletesedési törekvésünknek határt szabnak az egyéni létnek korlátai. Az egyéni lét korlátain túl az életet gyermekeinkben akarjuk tökéletesíteni. Az egyéni életet is lehető hosszúnak akarjuk, intenzív életet akarunk, amely állandó tökéletesedés jegyében halad előre. Ugyanezt akarjuk még fokozottabban, mert az egyéni korlátok áthágásával, gyermekeinkben, akikben az élet csakúgy önmagát szereti, mint az egyénben, akikben azonban az élet mitsem törődve az egyén halandó voltával, a halhatatlanság felé vél utat törni magának.

Az emberi élet a gyermekekben előre és felfelé tör.

Előre és felfelé olyképen, amint Nietzsche is kívánja. („Ne csak *tovább* plántáld magad, hanem *föllebb*.”) Azt hisszük: mindkét irányban a végtelenbe tart ez az élet. Oda, ahová minden emberi életnek torkollania kell, nyilván oda, ahová az embert rendeltetése vezet.

Valahogyan mindnyájan érezzük, hogy a gyermek értéke-sebb nálunk, felnőtteknél. Mindenütt övé az elsőség, őt dédel-getjük, őt kényeztetjük. Mi magunk ösztönszerűen kész örömmel háttérbe szorulunk, ha a gyermekek érdeke úgy kívánja. Úgy látszik, a természetnek is ez az újjmutatása, ezért szereti rendszerint a szülő jobban gyermekét, mint a gyermek szülőjét. A természet maga is tehát inkább favorizálja az új, fejlődő életet, mint a pedig szintén gyámolításra szoruló elaggott, leáldozó életet.

Minden generációnak sok-sok munkája fordítatik a gyermeknevelésre. Majdnem azt mondhatni, a legjobbknak legértékesebb buzgólkodását a gyermeknevelés foglalja le. És ez egészen rendben is van így, mert a gyermek képviseli az emberi nem jövőjét, amely jövő érdekében él és munkálkodik a jelen. A jelennek nem is volna talán létjogosultsága a jövő nélkül. Az utolsó emberi generációnak már igazán alig érdemes élnie. Nem is tudjuk elképzelni: hogy a saját tökéletesítésén kívül minő létjogosultsága lehetne az utolsó emberi generációnak. Ha már nincs mód az emberi élet fejlesztésére és fejlődésére, akkor már meddő és teljesen hiábavaló az emberi élet is. Mi, akik a jelenben dolgozunk, valamennyien a jövő érdekében is munkálkodunk. Egészen bizonyos tehát, hogy a mindenképen a jövőt képviselő gyermekek érdekében is munkálkodunk, azok is, akiknek nincsen édes gyermeke.

A jövő generáció mindenképen a mi gyermekünk, ha talán testileg nem is, de szellemileg és erkölcsileg minden bizonnyal. A jelen a jövővel terhes. A jövő, a mi jövőnk is, javarészen nem miérettünk, hanem gyermekeinkért van. Mi magunk is jórészt őérettük vagyunk itt, amint-hogy atyáink is jórészt miérettünk éltek és működtek.

Persze, persze az igazság nemcsak ennyi, hanem ennél jóval, sokkal több. Igaz ugyan, hogy szüleink a mi életünk és a mi javunk érdekében is munkálkodtak: érettségük, szenvedtek és haltak meg, igaz az is, hogy mi magunk szintén nemcsak magunkért, nemcsak a magunk önös dolgaiért és érdekeinkért vagyunk ezen a világon, hanem a jövő generációért, a gyermekekért is; igaz tehát az, hogy a felnőtt s rohamos léptekkel a sír felé tartó mindenkori jelen generáció a gyermekekért, a mindenkori jövő generációért él, küzdöködik és hal meg ezen a világon; — de viszont az is igaz, hogy a gyermekek

sem alkothatják az emberi élet és cselekvés végső célját, már azért sem, mert a gyermekek mihamar felnőnek, felnőttekké lesznek s akkor az emberi élet célja róluk eltörlődik a nyomukba lépő újabb gyermek-generációra s így megy ez egészen, — ha nem is in infinitum, de mindenestre: — in indefinitum;----- mindebből az következik, hogy valami fenséges célra tör az ember, amely célt a tökéletesedő jövőben, a következő generációkban, minden következő generációban, intenzívebbül és mindig intenzívebbül akar, mert kell akarnia, megvalósítani az ember.

A tökéletesedés gondolata az a megnyugtató gondolat, amely képes arra, hogy békességet vigyen be az ember háborgó lelkébe, aki az egyéni, nem ritkán hiábavalónak tartott és célját tévesztett emberi küzdelem felett való örületbe kergető kétségbeeséstől elmenekül a jövőbe, ahol még lehetségesnek tartja a tökéletesedést.

Agyongyötört, elcsigázott, elesett, elzüllött emberek is felemelő, fennkölt derűvel tekintenek gyermekeikre, sőt a mások gyermekeire is, mert a gyermekekben látják a lehetőségét annak, hogy az ő bennük agyongyötört, elcsigázott, elesett, elzüllött élet megtisztuljon és tökéletesedjék.

A tökéletesedés gondolata az emberi életre alkalmazva egészen bizonyosan értelem és ész nélkül való üres fecsegés, ha nem jelenti egyúttal az erkölcsi tökéletesedést is. Még maga az intellektuális fejlődés is majdnem minden igazi érték nélkül való üres hiábavalóság erkölcsi elmélyülés és fejlődés nélkül. Az embertől, az emberi nemtől erkölcsi tökéletesedést várunk: a gyermekeinkért azért áldozzuk fel, ha kell életünket is, hogy gyermekeinkben erkölcsileg nemesedjék, tökéletesedjék az emberi lét és élet. A gyermek az emberi nem jövőbeli lehetőségének letéteményese s a helyesen értelmezett tökéletesedés várományosa. Minden emberi remény ő feijé fordul, ő a felkelő nap, amely elüzi az emberi létre borult sötétséget.

A gyermek Jézus a Madonna karján a befejezett tökéletességnek e földön való megjelenését jelenti; — s minden halandó gyermek meg-megújuló törekvés a tökéletességre.

Vagy ilyennek tekintjük a gyermeket, — s akkor érdemes élni, küzdeni, szenvedni és meghalni az embernek az emberi nem jövőjéért, a gyermekért, az erkölcsi tökéletesedésért, azért, hogy megvalósítsuk Isten akaratát,----- vagy pedig sok-sok kérdőjellel kell illetnünk a hiábavalónak s céltalannak látszó emberi életet, a kétségbeesett küzdelmet, a majdnem elviselhetetlen szenvedést és a rettenetesen borzasztó halált — — —.

Ha el akarjuk kerülni a sok-sok hiábavalóság vádját, semmiképen sem szabad az utolsó szót a halálnak engedni. Ha igazán nem akarjuk az egész emberi létre és

életre reásütni a hiábavalóság szörnyű bélyegét, akkor az utolsó szó is az életet illeti meg.

Az emberi élet alphája és ómegája, különösen pedig e földi létben az emberi élet célja is a gyermek, ez a titokzatos vita nuova, az emberi élet egy-egy lépcsője az istenséghez vezető úton. Valóban vita nuova a gyermek: új, jobb s remélhetőleg boldogabb és főképen tökéletesebb emberi élet lehetősége a gyermek, akiben az emberi nem erkölcsi emelkedését és tökéletesedését munkáljuk.

Így hisszük, így tudjuk ezt mindnyájan s így érezzük ezt különösen karácsonykor, Jézus születésének ünnepén.

Tavaszbredése.

Annál a lehető legbensőségesebb kapcsolatnál fogva, ami az ember és a természet között van, igazán természetes és épp ezért magától értődő dolog, hogy az ember élete és a természet között hasonlatokat keresünk s ezeket tényleg meg is találjuk. Mellékesen megjegyzem, hogy ezek a hasonlatok általában a legtalálóbba közé tartoznak.

A gyermek- és ifjúkor találóan hasonlítható a tavaszhoz. Annyira magától kínálkozik ez a hasonlat, hogy már alig is látunk benne hasonlatot. Életünk tavasza éppúgy legszebb és legboldogabb korszakunk, mint ahogy a természet évszakai között is a legszebb a tavasz. A vágyódások, remények, ígéretek és sejtések szaka ez. Az a korszak ez, amikor a játék a legkomolyabb s a mosoly a legszentebb dolog, amikor az egész lét és élet egy végtelen boldog ünnepnapnak látszik.

Az emberiség életében állandó és örök tavasz van: a gyermekek s az ifjak ez állandó és örök tavasz hordozói és fenntartói, akiket a többi emberek valamennyien az idősebbekhez illő féltő gonddal őriznek és nevelnek, hogy majdan felváltsák őket az életben s mindabban, amit e kifejezés *élet* csak megjelöl; tehát: a *kötelességek teljesítésében* és a *remények és ígéretek megvalósításában is*.

Előre törtet az ember: mohó vággyal, néha hanyatt-homlok, minden tudatos cél nélkül csak előre törtet az ember. Gyakran úgy látszik, mintha ez a céltalan előretörtetés volna az ember egyedüli életcélja. Ennek az előretörtetésnek nem ritkán gondtalan könnyelműséggel feláldozza az ember mások boldogságát, ha kell: éppen mások életét is. Az ember rendszerint szertelen és türelmetlen az előretörtetésben. Semmiféle korlátokat szívesen el nem ismer s türelmetlen az emberi természet fejlődésével szemben is. A gyermek alig győzi bevárni, hogy ifjú legyen, az ifjú pedig már mindenáron teljesen felnőtt akarna lenni s tőle telhetőleg úgy is viselkedik, mintha már az is volna; mintegy *egymásba rohannak az emberi életkorok*, hogy mihamar eljuttassák az embert az élet céljához, az élet végéhez. Ezen a mohó vággyal előre törtető életpályán rendszerint nem találja meg az ember élete célját, amit eléggé bizonyít az a nagyon is gyakran megismétlődő szomorú eset, hogy, — ha az élet estéje

hosszúra nyúlt árnyékaival elérkezik, — a legtöbb ember üresnek és hiábavalónak találja fárasztó iramban megfutott életpályáját.

A legtöbb az egyéni érdekek által röghöz kötött s az elmúló, semmis hiábavalóságok szolgálatába szegődött embernek élete alkonyán szomorú, halálosan szomorú gondolatai vannak. S valahogyan úgy képzeljük, hogy a télnek is csak ilyen szomorú gondolatai lehetnek. Mi egyebet is szimbolizálhatna a tél, mint a halált s a *hiábavalóságot*. A tavasz töri meg a tél zordonságát, a tavasz veszi le a természetről a *hiábavalóság vadját*. Az emberi létet a hiábavalóság rettenetes vadjától s a halál mindenható uralmától az emberiség örök szent tavasza menti meg. A gyermekek az emberiség örök szent tavasza, a gyermekek, akiket a nevelésükig komoly életgondjaink között és a sokszor megszegyenítően kicsinyes érdekeinek hajhászása közben alig veszünk észre, pedig hát saját életünknek is csak akkor lesz egyáltalában ésszel felérhető és emberileg annyira, amennyire megérthető célja, ha lehajolunk ezekhez a kicsinyekhez, hogy magunkhoz emeljük fel őket és ha részükre olyan lehetőségeket teremtünk, hogy idővel túlszárnyaljanak bennünket.

A természet ősparanca és igazán vasnál erősebb törvénye az *önzés*. De ez az önzés éppen a természet ősparancsának és vastörvényének következtében átfordul ellentétébe: az *önfeláldozásba*, mihelyt gyermekeinkről van szó, akiktől ugyan ideig-óráig eltéríthetnek bennünket az élet hamis érdekei és álértékei, de akikhez állandóan visszavezet bennünket éppen maga a természet.

Nem kételkedhetünk abban, hogy a természetnek igaza van, bizonyos, hogy a természet helyes útra terel bennünket, itt, a gyermekek világában, viszontlátjuk rózsás reményeinket, itt újra felélednek szenvedélyes szertelenségeink, határozatlan határtalan vágyódásaink, könnyelmű ígéreteinck és rejtélyes sejtéseink. Valóban a gyerekek, ezek a játszi kecses emberkék, akikben az egész lét, élet és szellem minden misztériuma megismétlődik, örök *vigaszául* szolgálhatnak az embernek, a lét ez öntudatos vándorának, akinek élete, biztos léptekkel haladván a halál felé, egyébként valójában -igen szomorú és vigasztalan vándorút képét tárja elének.

Ihletett művésznek való méltó feladat volna megérzéskíteni *a többi évszakok hódolatát a tavasz előtt*. Az emberen kívül levő természet ezt a művészi képet nem bírja megvalósítani. Az ember-világ azonban megvalósította ezt a gyönyörű, művészi témát, bárha annak elragadó bájosságát csak igen kevesen látják is meg. Amikor a legkülönbözőbb korú emberek, — akik társadalmi

állás, tapasztalat, műveltség, stb. szempontjából is annyira különböznek egymástól, amennyire éppen csakis az emberek különbözhetnek egymástól, — lehajolnak a gyermekekhez, hogy azokat magukhoz, ha lehet: *maguk fölé* emeljék, amikor a legkülönbözőbb korú emberek nevelik és tanítják a gyermekeket: valóban a többi évszakok mutatják be szeretetteljes hódolatukat a tavasznak.

A *tavaszbédése* a természetnek is és az embervilágnak is *legfenségesebb örömnépe*, méltó arra, hogy a többi évszakok valamennyien hódoljanak előtte.

Minden *ünneprontás* méltán bünszámba megy. Az ember-világ tavasz ébredésének, e gyönyörűséges örömnépe megrontását igen-igen nagy bűnnek kell tartanunk. E fenséges ünnepet azok rontják meg, akik *jóindulat* és *szeretet* nélkül, bárha egyébként a legjobb szándékkal is, közelednek a gyermekekhez. Ezek az ünneprontók elrabolják a gyermekektől a *mosolyt*, az életörömet, anélkül, hogy nyújtanának helyettük olyasvalamit, ami a lét és élet szempontjából értékes volna. Az életörömet mintegy bátorításul a természet ingyen ajándékképpen adja az élet világába elbocsátottaknak. A mosoly és az életöröm bizalmat jelent önmagunkkal s általában a léttel szemben. Ha jóindulat és szeretet nélkül neveljük és tanítjuk a gyerekeket, megraboljuk őket a mosolytól, a természetes életörömtől s ezáltal már zsengekorukban bátoralanná, túlságosan korán a lét üldözött tévelygő bujdosóivá tesszük őket, akiket a jóindulat és szeretet hiánya *idegenné* tett ezen a világon, ahol pedig minden más lény *otthon* érzi magát. Az ilyen gyermekek elvesztik a *természet világát*, még mielőtt bebocsáttatást nyertek volna *a szellem világába*.

Ügy látszik, általában embernek emberhez való relációja helyesen csakis a *jóindulat* és a *szeretet* által szabályozható. A gyermekek még sokkal fokozottabb mértékben rászorulnak a jóindulatra és a szeretetre, mint a felnőttek. A nevelésnek bizonyára nemcsak a jóindulat és a szeretet az eszközei, de bizonyos, hogy a helyes nevelésnek ezek az előfeltételei. Ez előfeltételek nélkül a legtöbb esetben a nevelés egész eredménye veszélyeztetik, sok esetben pedig inkább káros, mint hasznos az ilyen nevelés.

Az ünneprontók pedig, akik hamis áldozatokat mutatnak be tavasz ébredésének ünnepén, nem érdemesek arra, hogy résztvegyenek ezen a gyönyörűséges ünnepen, amelyen a többi évszakok kincseiknek legjavát hódolattal nyújtják át a tavasznak.

Mit köszönhetünk első tanítóinknak?

Bizonyára olyan kérdés ez, amit igen kevesen kérdeznek maguktól, mert talán feleslegesnek, vagy éppen feleletre érdemesnek sem tartják az emberek ezt a kérdést. Azt hiszem, nagyon is érdemes ez a kérdés a feleletadásra s úgy gondolom, igen könnyű dolog erre a kérdésre megfelelni.

Első tanítóink első útmutatóink a szellem birodalmában. Ebben a birodalomban pedig, mint valami tündérvilágban, az a dolgok rendje, hogy minél mélyebbre hatolunk benne, annál nagyobb gazdagság fogad bennünket. Nagy, mérhetetlen és felbecsülhetetlen gazdagság forrásait nyitják meg számunkra első tanítóink. Persze, nem külső javakból álló gazdagságról van itten szó, nem olyan javakról, amelyek idegenek tőlünk s amikkel mitsem nyer egyéniségünk, hanem olyan gazdagságról, olyan javakról van itten szó, amelyek egyéniségünkkel, lényünkkel összeolvadnak s ezáltal tartalmasabbá és tökéletesebbé teszik lényünket.

Talán nem is egészen helyes azt mondani: első tanítóink bevezetnek bennünket a szellem birodalmába. Ez csak többé-kevésbé találó képletes beszéd. Helyesebben s leplezetlenebbül fejezzük ki ezt az igazságot, ha azt mondjuk: tanítóink általában — s köztük természetesen első tanítóink is — a szellem birodalmának kincseit adják át nekünk, ezeket a rendkívüli értékes kincseket olvasszák be lényünkbe, ami által lényünk kifejlik, tartalmasabbá, tökéletesebbé válik s alkalmassá lesz arra, hogy a szellemvilágot mind tökéletesebben fogadja magába.

Első tanítóinknak azt köszönhetjük, amit a föld köszönhet első művelőinek. A föld első művelői termővé teszik a földet, a földet első művelői képessé teszik arra, hogy jótékony és értékes erőit kifejthesse. Mi is tanítóink munkálkodásával képessé tétetünk arra, hogy erőnket jótékony és helyes irányban kifejtsük. Csakhogy míg a föld nem a saját érdekében tétetik termővé, addig a mi kiművelésünk tanítóink által elsősorban és végeredményében is a saját legfontosabb érdekeinket szolgálja.

Első tanítóink egy új érzékünk használatára tanítanak meg bennünket. Felnyitják szellemi szemünket s ezáltal

szellemileg látókká tesznek bennünket. Azáltal, hogy tanítóink szellemi szemünket felnyitják, úgy érezzük magunkat, mintha új érzékünk keletkezne, amelynek helyes használatára való utasítást is tanítóinktól várjuk. Első tanítóink vezérelnek bennünket a szellemi világosságra. Ez a világosság a legkezdetén csak olyan a sötétben derengő mécsvilág ugyan, de mindenesetre a kezdetes az első foka annak a nagy világosságnak, amely a világító világosságok gyanánt kiemelkedő öntudatos és művelt emberek által hova-tovább ragyogó fényvel árasztja el az egész világot.

Van egy nagy fényesség ezen a mi világunkon. Ez az, amit szellemnek s a szellem birodalmának nevezünk. Mi részesei vagyunk ennek a szellemnek, mi polgárai vagyunk ennek a szellemi birodalomnak. Hogy részesei vagyunk ennek a nagy fényességnek s hogy polgárai lehettünk a szellem határtalan birodalmának, azt elsősorban azoknak köszönhetjük, akik szellemileg látókká tettek bennünket, akik erőink kiművelését megkezdették, akik a szellem birodalmának mérhetetlen gazdagságából, bárha talán igen szerény kincseket is, elsőkül juttattak nekünk.

A szellem életével új élet kezdődik számunkra.

Minden tekintetben igazán végtelennek látszó lét nyílik meg tekintetünk előtt. S ha otthonossá válunk ebben a világban, mihamar reá jövünk arra az igazságra, hogy lényünk is ebből a világból való — és hogy létünk célja sem lehet más, minthogy érvényesülésünket itt a szellem világában keressük. Amiből természetesen az következik, hogy a földhöz tapadó érdekeinknek mindenáron való hajhászása eltérít igazi rendeltetésünktől. Ha pedig ezt megértjük, akkor hova-tovább átérezzük azt a nagy igazságot is, hogy a bizonyos tekintetben minden körülmények között röghöz kötött létünk csakis akkor válik elviselhetővé és örömet nyújtóvá, ha még mindennapi, kicsinyes életünknek irányító elveit is a szellem-világból és ami ezzel összefügg, ami annak talán csak másik oldalát jelenti: az erkölcsi világból merítjük. Csak ha megértjük és átérezzük ezt az igazságot és csak ha életünk irányító elveit a szellem-erkölcsi világból merítjük, nyer életünk értelmet és célt.

Bárha első tanítóinktól nem kívánhatjuk is azt, hogy a szellem-világ ily mélységeibe vezessenek bennünket, de első tanítóink mindenesetre megtanítanak bennünket a szellem-világ betűire s ezzel megadják a lehetőségét annak, hogy kibetűzzük az igazságokat s hogy oly javakban gazdagodjunk, amelyek tökéletesebbé teszik lényünket és tartalmasabbá teszik életünket. Így leszünk képesek arra, hogy magunktól is eligazodjunk a létben, hogy szilárd

léptekkel és felemelt fővel járjunk, mert életünk irányító elveit nem a föld porában, hanem az erkölcsi magasságokban, az ideálok honában keressük.

Nem akarok túlozni: első tanítóinknak csak az első lépést köszönhetjük a szellem birodalmában, de enélkül az első lépés nélkül mindörökre elzárt volna előlünk ez a birodalom, amit lényünk örök honának ismertünk meg — s ezért örökké idegennek éreznők magunkat a létben — s enélkül az első lépés nélkül sohasem tehattük volna meg azt a nagy utat ebben a tündérvilágban, amit pedig eddig is már tényleg megtettünk. Első tanítóink nélkül sűrű sötétség borítaná látóhatárunkat, oly sűrű sötétség, ami talán világunk nagy világosságának forrását, magát a napot is, homályba burkolná.

A tanítás és a nevelés értékéről.

Hogy a tanításnak és a nevelésnek igen nagy értéke van, azt szelvében hangoztatja ma már igazán mindenki, bárha talán a tanításnak és a nevelésnek rendkívüli fontosságától és értékességétől nincsen is egyaránt mindenki áthatva. Pedig igen könnyen megállapítható, hogy valódi kultúrában a tanításnak és a nevelésnek legelsőrangú értéket szoktak tulajdonítani. Úgy, hogy a tanítás és a nevelés értékeléséből jogosan következtethetni valamely nemzet kultúrájára, mert a tanítás és a nevelés a kultúrának igazán egyik legfontosabb, — talán éppen a legfontosabb — kérdése, amely legközvetlenebb kapcsolatot tart fenn magának az emberi lét céljának kérdésével és e kérdésnek tényleges megoldásával.

Miről is van szó végső elemzésben a tanításban és a nevelésben? Arról, hogy milyennek akarjuk a jövő nemzedéket és hogy tényleg milyenné tesszük is azt. A szó legszorosabb értelmében: az egész emberiség minden reménységével a jövő nemzedéken csüng . . . Minden jel arra mutat, hogy a helyesen értelmezett életnek célja az egyéni létén túl terjed. Az emberi élet s annak minden feltétele olyan, hogy egyénenként csak magunknak és csak magunkért nem is élhetünk. Tényleg, valamennyien nemcsak magunkért, hanem másokért is élünk. Úgy látszik, mintha csak a másokért leélt életnek volna értelme és értéke. A tények és az ideálok, mintha egész határozottsággal azt tanítanák, hogy csakis a mások javára leélt életnek lehet magasztos értelme s az emberi élethez méltó értéke.

Azt is jól tudjuk, hogy az emberi élet s annak minden feltétele olyan, hogy csak a máért nem is élhetünk. Tényleg, valamennyien nemcsak a máért, hanem a holnapért is — és pedig legfőképpen a holnapért — élünk. Az életet gyakran hasonlították utazáshoz. Ez a hasonlat rendkívüli módon találó. De sőt már nem is csak hasonlat ez: ez az igazság szemléltetése. Ez az igazság pedig szó szerint veendő: napról-napra tovább megyünk, tovább haladunk a bizonytalan jövőbe. Az egyéni élet mihamar eljut végéhez. Oda, ahová az egyéni életet már nem tudjuk többé követni. De az egyénekből álló nemzeteknek s

az emberiségnek életét igenis követhetjük az egyéni arasznyi földi lét korlátolt útján túl is. A sírba szálló generációt fiatal, életvidám generáció váltja fel. Örökseink már életünkben megjelennek. A mi utódaink a mi örökseink, akiknek pusztá megjelenése azt követeli tőlünk — és pedig minden jövő generáció nevében joggal is követelheti, — hogy jól gondoskodjunk róluk, minél dúsabb örökséget hagyunk reájuk. Minden javunkra utódaink tarthatnak jogos igényt. Minden anyagi, szellemi és erkölcsi javaink mintegy *haza várják* utódainkat.

Mindazok közül a javak közül, amelyeket emberek csak birtokolhatnak, mindazok közül a javak közül, amelyek csak értékkel bírhatnak az emberre, legértékesebbek az erkölcsi javak; a szellemi és az anyagi javaknak is csak az erkölcsi javak kölcsönözhetnek értéket, mert mind a szellemi, mind pedig az anyagi javaknak csakis akkor tulajdoníthatunk igazi, való értéket, ha azok erkölcsi célt szolgálnak. Magától értődően épen az erkölcsi javakra van legnagyobb szüksége a mi utánunk következő generációnak, ezekre a javakra tart is legerősebb és legjogosabb igényt az utánunk következő generáció.

Az összes javak a fejlődést, a tökéletesedést szolgálják s mi ezeket az összes javakat abban a reményben, abban a legmélyebb valónkból előtörő hön kívánt reményben származtatjuk át a mi utánunk következő generációra, hogy azok mintegy *erőnkön felül* levő, de azért az összes dolgok és történések egybenhangzó tanúsága szerint is valóságos célt: a fejlődést, a tökéletesedést szolgálják s hogy általuk e javak helyes felhasználásával, utódaink túlszárnyaljanak bennünket. De minden fejlődés és minden tökéletesedés csak tartalom nélkül való üres szó, vagy legjobb esetben is csak lélek nélkül való mechanizmus erkölcsi tökéletesedés nélkül, mert voltaképen minden más, akár anyagi, akár szellemi fejlődésnek is, tartalmat, lelket, értelmet és célt csakis az erkölcsi fejlődés, a szó igazi értelmében vett *tökéletesedés* adhat.

A földi örökkévalóság követelményeinek következtében mindnyájunknak el nem hárítható kötelességeink vannak a mi utánunk következő generációval szemben. Ezek a kötelességek természetesen valamennyien erkölcsi kötelességek és jobbára olyanok, amelyeknek teljesítése mi magunknak is javára szolgál s elmulasztásuk mi reánk is káros. Mert e kötelességek teljesítése tartalommal tölti be életünket s mi magunkat is a tökéletesedés útjára emel, elmulasztása pedig sivár kietlenségbe, feneketlen mélységekbe taszít bennünket. Tulajdonképen minden kötelességteljesítés a jövő generációnak is javára szolgál, mert emeli az erkölcsiséget, ami pedig, úgy látszik, minden

emberi létnek, — beleértve mind a mai generációt, mind pedig a múlt és jövő generációnak beláthatatlan sorozatát, — de talán az egész mindenségnek is, legmélyebb végső értelme és mindenestre emberileg elképzelhető legmagasztosabb célja.

Létünk és életünk rettenetes teljes sötétségét csakis az erkölcsiségbe és az erkölcsi tökéletesedésbe vetett eleven hitünk oszlathatja el. Létünk és életünk csakis az erkölcsi világosság fényárjában fejlődhetik. Enélkül a világosság nélkül nem is volna emberinek nevezhető élet ezen a világon; e nélkül a világosság nélkül lehetetlen volna emberhez méltó életet élni: nekünk embereknek igazán nem volna érdemes végigélni ezt a minden oldalról áthatlan sötétségbe burkolt életet. Az erkölcsi világosságra vezérlők, az emberiség erkölcsi vezetői az emberiségnek legnagyobb jótevői: ők tanították meg az embert *emelt fövel való járásra* s ő nekik köszönhetjük azt, hogy nem vak szemekkel botorkálunk az életnek úttalan utain. Ezt a nagy csodát azáltal vitték véghez ezek a szó legszebb értelmében *erkölcsi hősoszok*, hogy soha semmi veszély sem riasztotta el őket attól, hogy állandóan nemesen, magasztos erkölcsi ideáljaiknak megfelelően cselekedjenek. Mindnyájunknak szép és nemes rendeltetése lehet e földön: valamennyien hősoszok is lehetünk, bárha egyébként a köznapi élet közönséges emberei vagyunk is, ha csak megértjük és követjük azt az igazságot, amelynek hangjától amúgy sem rejtőzhetünk el sehová sem, hogy mi mindnyájan, minden kivétel nélkül arra vagyunk itt, hogy tétovázás nélkül mindenben a tőlünk telhető legjobbbat produkáljuk. Értsük meg jól: életünknek semmiesetre sem lehet az a célja, hogy azt jól-rosszul leéljük, úgy-ahogy átvegetáljuk. Egyéni létünk állandó kapcsolatot tart fenn az örökkévalóság dolgaival — és pedig nemcsak a földi örökkévalósággal, az emberiség életével, hanem az erkölcsi világrenddel is, — amiért is kétségbevonhatatlan kötelességünk, hogy állandóan, szünet nélkül, semmi veszélyt sem ismerve arra törekedjünk, hogy minden erőnkkel az örökkévalóság számára is munkálkodjunk: azaz úgy cselekedjünk, mintha cselekedeteinkért nemcsak a múlt és a jövő generációk összessége kérdőre vonhatna, hanem mintha cselekedeteinkről egy örökkévalóságon keresztül számot kellene adnunk. Ez éppen olyan természetes törekvés, mint a nagy természetben jelentkező minden más törekvés. Igazán nem kell hozzá semmiféle természetfeletti bölcsesség, — mert hiszen mindnyájan megérezzük és megértjük, még a legdurvább és a legelhanyagoltabb lelkületű ember is megérzi és megérti, — hogy életünknek egyedüli célja semmiesetre sem lehet

fizikai egyéni létünknek ápolása s a fizikai örömmel telített *csábképnek* hajhászása. Minden jobb érzésünk, minden természetes ösztönünk és minden okoskodásunk tiltakozik az ellen, hogy létünk célját abban a hiábavaló, hasztalan élvhajhászásban keressük, amely hajsza helyett, hogy közelebb vinne bennünket a boldogsághoz, még inkább eltávolít attól.

Minden jel arra mutat, — ha csak rettenetesen nem csalódunk, — hogy életünk legfőbb célja csakis az erkölcsiség állandó szolgálata lehet. Ha e szolgálatot híven teljesítjük, akkor derekasan munkálkodunk a jövő nemzedékért, a földi örökkévalóság számára is. *A jövő generációnak, a földi örökkévalóság hordozójának, tanítása és nevelése kivétel nélkül mindnyájunknak kötelessége.* E kötelességteljesítésből a mindenrendű és rangú tanítók és nevelők hivatást csinálnak. Valóban az övék a legszebb hivatás és ők ismerték fel legjobban hivatásukat. Büszkék lehetnek hivatásukra s méltán önérzettel töltheti el őket nemes és magasztos hivatásuk, de sohasem szabad elfeledniük, hogy minő felelősség nehezedik rájuk.

Egész határozottsággal állíthatjuk, hogy így felfogva a tanítást és a nevelést, — ami igazában az élet helyes leélését s másoknak is erre tanítását és nevelését jelenti, — semmi más foglalkozásnak sem lehet olyan értéke, mint a tanításnak és a nevelésnek. Persze: bizonyos szempontból akarva, nem akarva, mindnyájan tanítók és nevelők vagyunk, megterhelve a tanítók és nevelők rendkívül nagy felelősségével.

Újságírás és kultúra.

Gyorsan élünk s az elröppenő pillanatot még meg is rövidítjük sokfelé elágazó érdeklődésünkkel. Érdeklődésünk szomját sok minden egyébbel együtt az újságolvasással szoktuk oltani. A világ minden részéről érkező hírek olvasása ma már mindennapi és éppen nélkülözhetetlennek tetsző szükségletünket alkotja. De nemcsak hírszolgálatot teljesít az újság: a lapok változatos tartalma mulattatásunkra és oktatásunkra is bő anyagot nyújt.

A legfőbb újságírói szabály: csak aktualitást írni meg. Ennek a szabálynak érvényesülése meg is látszik az újságírás minden produktumán. A mindenkori jelent rögzíti meg az újságírás. A jelent rögzíti meg akkor, amikor beszámol az öt világrész híreivel s a jelent rögzíti meg akkor is, amikor mulattat, vagy oktat, vagy éppen erkölcsi épülésünket szolgálja. A mindenkori jelenben lejátszódó eseményeknek, gondolatoknak, eszméknek és értékeléseknek tükre az újság. Vájjon hü-e ez a tükör? Ezt mindenestre kérdezni lehet, de ezt a kérdést minden tükörről és mindennemű visszatükröződésről is kérdezhetjük. És ne feledjük, hogy még a legnagyobb mértékben ferdítő tükör is való dolgokat tükröz vissza és minden tükörképéből, a tükröződés szabályainak ismeretével, helyes következtetést lehet vonni a valóságra.

Folytatólagos sorozata az emberiség életéből készült pillanatfelvételeknek: ez az újság. Az egész világ ilyen hevenyészve készült pillanatfelvételek alakjában jelenik meg nekünk. Nyitott szemmel látom a dolgokat és létet tulajdonítok a világ dolgainak; amint behunyom szememet, üres sötétség lép a dolgok helyébe. Az újságírás az emberi életnyilvánulásoknak nyitott szemmel való látása s ha ez megszűnnék... úgy-e attól kellene tartanunk, hogy üres sötétség borul ránk.

De nemcsak világosságot, ennél is többet: ellenőrző nyilvánosságot is jelent az újságírás. A világosság a kultúrának szimbóluma, az ellenőrző nyilvánosság pedig az erkölcsi haladásnak biztosítéka.

Mindeneket meglátni, az emberi cselekvéseket nyilván tartani s ellenőrzés segítségével erkölcsi mederbe terelni — ez az újságírásnak feladata, ez a feladat pedig kétségbevonhatatlanul kulturmissziót jelent.

Hogy minden emberi alkotás tökéletlen, jól tudjuk, s ettől a tökéletlenségtől természetesen az újságírást sem mentesíthetjük. De viszont azt is jól tudjuk és meggyőződéssel állítjuk is, hogy a legtöbb, amire az ember csak törekedhetik, az, hogy becsületes iparkodással erkölcsi célokat valósítson meg. Hogy az újságírás ezt teszi, úgy-e senki sem vitathatja el tőle. S ezért az újságírást az emberi foglalkozások között kulturális és erkölcsi szempontokból is igen-igen előkelő hely illeti meg.

Mint minden szellemi produktum, az újság is az emberek lelkéből fakad, az ember lelki tartalmának kivetítése az, amiért is természetesen az újságból visszakövetkeztethetni a lelki tartalomra. És csodálatosképpen az újságírásnál még az elferdítő visszatükröződésért sem csupán a tükör (az újságírás) felelős, mert a hibaforrás első sorban az emberi (illetve nép) lélekben keresendő; az pedig köztudomású dolog, hogy csak az emelkedett lélek bírja elviselni az őszinteséget és az igazságot. Az újságnak maga az a nép a kritikusa, amelynek lelkéből fakadt az: a nép helyeslése életet, kárhóztató ítélete pedig halált jelent az újságokra, azért hát az újságírásról is alkalmazható az a más terrénumról ismert közkeletű igazmondás, hogy minden népnek olyan zszurnalisztikája van, amilyent megérdemel. De mindenképpen kultúrtényező az újság, amelyből minden komolyabb aggályoskodás és mérlegelés nélkül igen sok ismeretünket merítjük és amelyből a késői nemzedékek is betekintést nyerhetnek az emberiségnek a múlt homályába eltűnedező életébe. Az újságírás az emberi szellem több hosszabb ideig érlelhető, gondosabb kivitelű produktumaival: az irodalommal, művészettel, tudománnyal... együtt pontos útjelző az emberiség sokszor botorkáló előrehaladásának az igazi kultur- és erkölcsi célok felé. Hinni szeretjük, hogy az emberi élet törvénye a fejlődés és hogy minden dolgoknak s így az emberi életnek rendeltetése is az erkölcsiség megvalósítása. Igen, igen ez a célok célja, amelynél nemesebbet és magasztosabbat el sem tudunk képzelni s lelkünk jobbik hitét követve hisszük, hogy az emberiség minden erejével e felé a cél felé törekszik is. S az emberiség e magasztos törekvéséből derekasan kiveszi részét a látszólag csak a sokfelé elágazó érdeklődésünk szomját oltó, a röpke pillanat szeszélyét szolgáló s csupán pillanatszerű felvételeket készítő újságírás is. Ez azt jelenti, hogy az újságírás is azoknak az eszméknek áll szolgálatában, amelyeket az emberiség legjobbjai örökértékűeknek tartanak.

Az egyén és a nemzet szerepe a kultúrában.

Nem kezdjük vitatkozással, de mint közismert igazságot vesszük, hogy az egyén és a nemzet két külön lény, jóllehet egyáltalában nem állítjuk azt, hogy egyik a másiktól független volna, ellenkezőleg azt hisszük, hogy egyik a másik által feltételeztetik. Mégis: más az az élet, amit az egyén él le és más a nemzet élete. Egyik a másik nélkül lehetetlen ugyan, de azért mindenképen két külön élet.

Ez az állításunk természetesen nem akarja útját állani *annak* az esetlegesen helyesnek felismerendő lehetőségnek, hogy az egyén és a nemzet élete egymást kölcsönösen kiegészítik vagy akár annak a lehetőségnek is, hogy ez a két élet visszavezettségük egy életre olyan értelemben, hogy a cél, az irány s az eszközök tekintetében csak az egyik élet, — már akár az egyén élete, akár pedig a nemzet élete, — domináljon.

Az egyéni életnél, amint ezt első pillanatra láthatjuk, a fizikum jobban kidomborodik, mint a társadalmi létnél általában, tehát a nemzetnél is. Nem tagadható, bárha e tekintetben nagy ingadozások lehetségesek, hogy az egyéni életnek is — a fizikai jólléten kívül — más értelmet, célt és rendeltetést is kell tulajdonítanunk, de a nemzeteknél az értelem, a cél és a rendeltetés sokkal inkább szembeűnő és tudatosabb is, mint az egyénnél. — Az egyéni lét, mivel inkább kidomborodik benne a fizikai oldal, általában inkább küzködik a fizikummal, mint a nemzet, amelynek sokkal inkább nyilvánvalóan, mint az egyénnek, határozottsággal megállapítható szellem-erkölcsi céljai vannak. Nem feltétlenül szükséges aszkézisre hajló pesszimistáknak lennünk, akik klasszikus nyomokat követve, a testet a lélek börtönének nevezik, hogy meglássuk az egyéni létnek nem ritkán kínos küzködését a fizikummal s hogy meglássuk és megértsük azt a nagy terűt, amit az élet rak a szellem-erkölcsi életet élő s a szellem-erkölcsi célokat megvalósítani törekvő emberre. A fizikum késztet arra, hogy törődjünk azzal, hogy „mit együnk s mit igyunk” s a fizikumnak bajai bajai egyszersmind az embernek is, akit bizony alaposan meggátolnak, sőt meg is akadályoznak magas szárnyalású

röptében. A legszánalmasabb látványok közé tartozik valamely bármily tekintetben nagy és hatalmas egyéniségnek betegeskedése: már egy kis hőemelkedés tehetetlenné teszi ezt a hatalmas egyéniséget, aki úr, vagy talán éppen fejedelem az eszmék birodalmában, vagy éppen a szónak első jelentésében valódi király a földön. Valóban szánivaló az emberi élet, amely a szellem-erkölcsi irányban való legtökéletesebb kifejlése mellett is a mindenféle bajokkal küzdő s mindenféle bajoktól függő fizikum rabbilincseit nyögi.

Mindezzel természetesen egyáltalában nem akarom azt mondani, hogy az egyénnek, tehát minden egyes embernek ne volna szintén szellem-erkölcsi célja; hiszen én másmilyen emberhez méltó célt, mint szellem-erkölcsit alig tudok elképzelni is, legfeljebb csak annyiban, amennyiben, legalább is közvetve, ilyen szellem-erkölcsi célt szolgál. Viszont egészen bizonyos az is, hogy a nemzeteknek is vannak fizikai szükségleteik, de a fizikai szükségletek kielégítése vagy ki nem elégítése nem jár valamely nemzet szellem-erkölcsi kifejlésére olyan szánalmas fontos eredménnyel, mint az egyéni létnél. Emellett bizonyos az is, hogy igen sok ember, az emberiségnek igen nagy tömege, egész életében alig emelkedik fel arra a magaslatra, ahol nyilvánvalóvá válik, hogy az embernek emberhez méltó célja más, mint szellem-erkölcsi nem lehet. Ezzel szemben viszont azt látjuk, hogy a nemzetek hamarosan, mihelyt mint nemzetek tudatossá válnak, fel-emelkednek erre a magaslatra s állandóan ezen a magaslaton maradnak is. Még a majdnem teljesen megsemmisített, leigázott nemzetek is megmaradnak ezen a magaslaton. Ez esetben a dicső múlt, vagy a dicsőnek tartott múlt emléke eleven fenntartó erővel hat — sa jövőbe, mindenesetre: a jobb jövőbe vetett törhetetlen remény, amely a nemzet önérzetéből táplálkozik, igen magas erkölcsi színvonalon képes tartani a nemzeteket, oly magas színvonalon, hogy ezek a megalázott nemzetek esetleg a teljesjogú, mert szabad, nemzetekkel majdnem egyenlő munkásai lehetnek az emberi kultúrának és erkölcsnek . . .

Az egyéni életnek könnyen megfigyelhető kezdete, fejlődése, hanyatlása és elmúlása van, míg a nemzet keletkezése meg nem figyelhető, fejlődése és hanyatlása pedig egyáltalában nem egyszerű, nem is egyszeri, hanem váltakozó s általában teljesen összeesik egész létével, amely könnyen tekinthető öröknek már azért is, mert elmúlása sem figyelhető meg oly könnyű szerrel, mint az egyéni létnél. Ha az egyéni létet végesnek, akkor a nemzet létét végtelennek tekinthetjük. Amott keletkezést és elmúlást,

itt pedig állandó megmaradást látunk, vagy vélünk látni, amely megmaradó létben az egyes egyének vibráló keletkezése és vibráló elmúlása csak színesebbé, változatosabbá és tartalmasabbá teszi a nemzetnek örök életét.

Az egyes ember születésétől kezdve végig megy az egyéni fizikum fejlődésén, legjobb esetben eljut a delelőre, aztán hanyatlásnak indul s mihamar megérkezik a földi lét határához. Az egyéni lét sok-sok bölcsőt és sok-sok koporsót fogyaszt. Az egyéni lét naponkint, sőt óránként sok-sok olyan javakat produkál és fogyaszt is el, amelyek a fizikai lét célját szolgálják. S az élet ezen kényszerű berendezése alól senki sem vonhatja ki magát, bárminő nemes célok szolgálatában álljon egyébként minden törekvése és minden cselekedete is. Az egyéni lét elválaszthatatlan nemcsak magától a fizikumtól, hanem elválaszthatatlan attól is, hogy állandóan ennek a fizikumnak szolgáljon is: hogy törődjék ezzel a fizikummal s hogy annak szükségleteit kielégítse, mert csak így, majdnem azt mondtam, hogy csak ezután képes szellem-erkölcsi életet élni. Ezért az egyéni lét körében nem ritka jelenség a durva materialista életfelfogás, amely az ember céljának a merőben anyagi jóllétet tekinti, amit alantas egoisztikus eszközökkel valósít meg az ember. Ezzel a jelenséggel kelletlenül gyakrabban találkozunk s bár nyíltan ki merem mondani, hogy ezt az életfelfogást s az ezt az életfelfogást szolgáló törekvéseket és cselekedeteket nem tartom emberhez méltónak, mégis, éppen mivel az egyéni lét elválaszthatatlan a fizikum állandó szolgálatától, emberileg igen is érhetőnek, könnyen megérthetőnek és megmagyarázhatónak találok.

A nemzet élete sem ment a fizikum szolgálatától, csakhogy ennek a szolgálatnak nagy része nem a nemzeti lét, hanem az azt alkotó egyéni életek körébe esik, ami által a nemzetek mintegy mentesítettek a fizikai lét-gondjaitól s részben menten e gondoktól szabadabban s ezért aztán hathatósabban is szolgálhatnak eszményeknek, nemes és legnemesebb céloknak. Nézzük csak a nemzeteknek tanácskozásait egészen nehéz helyzetekben vagy akár imminens veszély esetén; például a római szenátusnak tanácskozását és viselkedését a pyrrhusi háborúk alatt, vagy akkor, amikor Hannibal hordái pusztították Itáliát s már-már az örök várost is az elképzelhető, vagy talán el sem képzelhető veszély fenyegette; mennyire más, megnyugtatóbb erkölcsi és szellemi elbírálást és motiválást inkább megengedő ez a jelenség, mint ennek analógiája az egyéni lét körében, amikor az ember, bármily hatalmas is legyen, betegséggel küzd, akit a fájdalom lenyűgöznek s aki delíriumos állapotában tehetetlenül fetreng.

Az egyén a nemzettel szemben sok tekintetben alsóbbrendű pedig azért, mert alsóbbrendű szükségleteinek kielégítése inkább igénybe veszi az egyéneket, mint a nemzeteket s mert szellem-erkölcsi célok kevésbé határozzák meg törekvéseiket és cselekedeteiket, mint a nemzetek törekvéseit és cselekedeteit, ilyen értelemben nincs teljesen igaza Platónnak, amikor az államot csak nagy embernek mondja, mert az állam (a nemzet) nemcsak ennyi, hanem ennél több, több pedig erkölcsi értelemben is, mert tökéletesebb, mint az ember, az állam (a nemzet) a tökéletesebb ember. Ha ezt állítjuk, talán közelebb jutunk az igazsághoz, mint Platon emez előbb említett és széltében ismételt mondása.

De nemcsak azért tökéletesebb a nemzet, mint az egyén, hogy a nemzet nincs annyira a fizikai lét szolgálatához kötve, mint amaz, hanem azért is, mert időben végtelennek tekintetik s azért olyannak tűnik fel, mint aki a végtelenben levő szellem-erkölcsi ideálokat el is érheti, azaz azokat meg is valósíthatja, míg az egyéni lét időbeli rettenetes és örökösen aggasztó korlátoltságának tudatában legnemesebb eszményeit nem érheti el s tehetetlenségének tudata természetesen károsan hat vissza magára az egész egyéni életre, annak törekvéseire és cselekedeteire is. Míg az emberiséget vagy akár az egyes nemzeteket is olyan hataímas, mintren emberi földi méreteket meghaladó héroszoknak tekinthetjük, akiknek fejei benyúlnak az eszmények világába, akiknek fejeit eszmények koszorúzzák, addig az egyes embert legjobb esetben is olyan szárnalmas törpének kell tekintenünk, aki megpillantja ugyan a neki elérhetetlen magasságban levő eszményeket s ezeknek szolgálatába szegődik is, azzal a lesújtó tudattal azonban, hogy azok részére, — mivel a véges mindig messze mögötte marad a végtelennek, — alig közelíthetők meg. Az egyéni lét egészen kétségtelenül, — jól tudjuk és át is érezzük ezt, — a halálnak árnyékában folyik le. Bármily magasra tűzzük az elérni kívánt bármily magasztos eszményeinket, jól tudjuk, hogy minden nemes, szép és jó törekvéseinkkel is nem az eszményeket fogjuk elérni, hanem legjobb esetben is *útközben* martalékká válunk az elkerülhetetlen és legyőzhetetlen halálnak. Ha a földön el akarjuk érni eszményeinket, amelyek az eszmény természeténél fogva a végtelenben vannak, akkor már a földön fel és be kell olvadnunk valamely olyan öröknek tartott lénybe, aki örök, végtelennek tetsző életében állandóan az eszményekhez közeledve ezzel az örök közeledéssel voltaképen meg is valósítja, állandóan megvalósítja az eszményeket, ilyen földi öröklétű lény az emberiség, de ilyen örökéletű lénynek tekinthetjük a nemzeteket is, akik-

nek létük és egyéniségük sokkal markánsabban kidomborodik, mint az emberiségé.

Az ég tele van csillagokkal, de ezt csak azok tudják, akik feltekintenek az égre; sajnos, igen-igen sokan vannak még a kultúremberiség körében is olyanok, akik nem tudják, hogy eszmények lebegnek az emberi lét felett, nem tudják pedig azért, mert sohasem tekintettek felfelé, az emberi lét égre, — hanem tekintetükkel állandóan a lábuk alatt levő földet vizsgálták s mert minden céljuk odairányult, hogy az életnek mindenféle fizikai jóval megrakott asztaláról minél nagyobb részt biztosítsanak maguknak. — De vannak olyan emberek is, — s hogy ilyenek is vannak, ez a körülmény némi bizalommal tölt el az emberekkel szemben, — akiknek egész élete nem egyéb és nem kevesebb, mint az eszményeknek való szolgálat. Az ilyen ember nem akadályoztatik és nem gátoltatik meg az eszményeknek való állandó szolgálatában attól a tudattól, hogy életének irányt, tartalmat és erőt adó eszményeit ő nem, hanem ezek helyett egészen biztosan a halált éri el, — mert az ilyen ember már e földön is a halhatatlanság biztos tudatában él, mert nemzetének életét élve nem riasztják őt meg az egyén elmúlásának rettenetességei. Ilyképen, de csakis így kiszöböltetik a halál az életből.

Az egyén is és a nemzet is élő valóság. Mindkettő célok által meghatározott életet él. Hogy minő célok határozzák meg az egyén és a nemzet életét, az attól függ, hogy milyen az egyén és milyen a nemzet. Ha nemes célok szolgálatában áll valamely egyén, úgy nemes is az s minél nemesebb célokat szolgál valamely nemzet, annál nemesebb is az. — Az előbb mondottakhoz még hozzáfűzhetjük azt is, hogy a nemzetek általában rendszerint inkább állanak nemes, fennkölt célok szolgálatában, mint az egyes emberek, mivel, hogy úgy mondjuk, a nemzetek nagyobb mérvben szellem-erkölcsi lények, mint az egyes emberek.

Ha azt a kérdést vetjük fel, hogy mind az egyes embereknek, mind pedig a nemzeteknek minő célokat kell szolgálniuk, úgy erre a kérdésre egészen közkeletű feleletet adhatunk, ha azt mondjuk, hogy mind az embernek, mind pedig minden emberi közületnek s így a legtermészetesebbnek, legmarkánsabbnak, legigazibbnak, a nemzetnek is a kultúrát kell szolgálnia. Ezt körülbelül mindenki egész határozottsággal tudni véli, még akkor is, ha ezzel a kérdéssel soha életében komolyan nem is foglalkozott. Majdnem szégyen számba megy, ha kétségbe vonjuk, hogy minden embernek s általában minden emberi létnek a kultúrát kell szolgálnia.

De mi nem csinálunk titkot abból a meggyőződésünkéből, hogy, — bármily sokra és nagyra tartsuk is a kultúrát, — azt mégis csak akkor tarthatjuk az összes emberi törekvések és cselekedetek helyes irányítójának, — amolyan nyugalomban levő mindeneket mozgatónak, amelyre minden emberi törekvésnek irányulnia kell, — ha a kultúra összeesik az erkölcs követelményeivel. Viszont azt szíves készséggel elismerjük, hogy az igazi kultúra teljes mértékben, minden maradék nélkül erkölcsi célt szolgál. Ha meg nem szolgál erkölcsi célt a kultúra, akkor feltétlenül, egészen bizonyosan és nyilvánvalóan is álkultúra ez a kultúra, hamis kultúra az, amivel szemben találjuk magunkat. A hamis kultúrában, az álkultúrában sem az egyén, sem pedig a nemzet nem tudja betölteni hivatását. Mert a kultúra az a meder, amelyben mind az egyén, mind minden más emberi (társadalmi) lét betöltheti hivatását. De csak ilyen meder a kultúra, a hivatás maga az erkölcsi cél, amelynek természetszerűen Össze kell esnie a kultúra céljával.

Ha egyáltalában valaminő elérendő és megvalósítandó célt tulajdonítunk az emberi létnek általában s ezzel együtt az egyénnek s a nemzetnek is, úgy ez az elérendő és megvalósítandó cél csakis erkölcsi lehet és pedig olyan erkölcsi cél, amely összhangban van, amelynek összhangban kell lennie az egész mindenség céljával is.

Az egyén és a nemzet öntudatos célokat megvalósítani hivatott lét. Valószínűnek látszik, hogy az egész világ léte mögött teremtő célgondolat van. De ez a célgondolat, ami fogalmi tudásunk szerint, a teremtményekben nem válik tudatossá. Valóban tudatossá és öntudatossá, ami aztán bizonyos sajátos jelleget kölcsönöz minden egyes embernek és minden egyes nemzetnek is, csakis az egyéni emberi létnél (az egyes embereknél) és az egyes nemzeteknél válik.

A tudatos célgondolat rendet teremt a khaoszban, rendet teremt természetesen az ember és a nemzet életében is. A gyermeknek s az ifjúnak életétől, ettől az éretlen emberi élettől, az érett férfi komoly és rendszeres életét épen a tevékeny célgondolat különbözteti meg. Általában igazán szép és igazán komoly élet komolyan felismert s komoly szándékkal megvalósítani törekvő cél nélkül elképzelhetetlen.

Azok a célok, amelyeket az egyén megvalósítani szándékszik, — még akkor is, hogyha egészen kiváltságosán értékes egyénről van is szó s ha az illető egyén egész létét és egész életét is nemcsak komolyan és őszintén, de a szó szoros értelmében önfeláldozóan és becsületesen is erkölcsi eszmények szolgálatába szegődteti is, ha tehát

az egyén egész tudatos léte alatt a fizikum nyújtotta lehetőségeken belül egész életét, minden gondolkodását, akarását és cselekedetét a jó, szép és igaz szolgálatának szenteli is, — az emberi egyéni lét szükségszerű korlátai közé szorítottak lesznek, amelyekkel szemben a nemzet céljai sokkal inkább korlátalanok; ha szabad magunkat így kifejeznünk, elmondhatjuk, hogy olyanok, amelyeknek követésével a végtelenben levő ideálokat könnyebben megközelíthetjük, illetőleg a végtelenben levő ideálokhoz közelebb férközhetünk.

Az embernek, mint embernek bizonyára van célja és rendeltetése ezen a világon. Legalább is eddigéle minden tudatos emberi élet célt és rendeltetést tulajdonított magának. Úgy látszik s legkomolyabb meggondolásaink is erre vezetnek reá, hogy az embernek célja és rendeltetése csakis erkölcsi lehet. Hogy erkölcsi céljait megvalósíthassa az ember, azért teremti meg az erkölcsi célok szolgálatában álló kultúrát, amely egyrészt emberi erő kifejtés által létesül és tartatik is fenn, másrészt pedig lehetővé teszi s előmozdítja az emberi erők kifejtését.

Az igazi kultúra megérdemli az embereknek és pedig úgy az egyéni léteknél, mint a nemzeteknek, állandó szolgálatát, mint ahogy az igazi erkölcs is megérdemli ezt a szolgálatot. Az igazi kultúra meg is követeli az emberektől a legnagyobb áldozatot. Ezt teheti az erkölcs jogán, aminek minden emberi életnyilvánulás, minden emberi gondolat, törekvés, akarat és cselekedet a legteljesebb joggal feláldozható.

Az ember erkölcsi céljai, csakúgy, mint az emberi kultúra céljai, nem olyanok, amelyeket a magára maradt, vagy magát a társas közületből kiszakított egyes ember el tudna érni. Az ilyen törekvés maga is tökéletlen és tökéletlenséget árul is el. Minden egyes egyén mint valamely közület tagja jelentkezik. Az emberi közületek közül, a családon kívül, amely azonban a szó szoros értelmében is a fizikainak nevezhető létformához is tartozik, a nemzet az, amelynek határozottsággal megállapítható jellemvonásai legmarkánsabban s külön önálló, szellem-erkölcsi létet követelően jelentkezik. Azért hát joggal mondhatjuk, hogy az ember célját és rendeltetését csak akkor éri el, ha nemcsak az egyén céljai megvalósítására törekszik, hanem nemzete életéből, annak küzdelmeiből és főképen annak szellemi és erkölcsi életéből derekasan kiveszi a maga részét. Mindenképen különb az az ember, aki nemcsak egyénileg derék ember, de egyszerűen nemzetének hű fia is, mint az az egyébként tiszteletreméltó ember, aki csak éppen derék ember akar lenni, vagy tényleg az is, de nemzetének tudata nem él benne s ő

maga sem éli a nemzete életét, hanem ellenkezőleg a lehetőség korlátain belül kivonja magát ebből az egyéni életnél is mindenképen univerzálisabb életből. Nemzetének hű fia csak az lehet, aki különben is derék ember, mert a nemzet, mint említettük is, inkább szellem-erkölcsi lény lévén, mint az ember, szellemi és erkölcsi tekintetben érzékenyebb, mint a fizikai lét béklyóit nyögő ember. Tiszteletet parancsoló erkölcsi atmoszférában élnek a nemzetek. Az e földön senkinek és semmiféle földi hatalomnak alá nem vetett nemzetek valamennyien — s ezt szélteben hangoztatják is — szellem-erkölcsi célok megvalósításáért élnek. S ha talán ideig-óráig el is tévelyednek nemes céljaiktól, természetes nemes hivatásaiktól, ezt szégyellik bevallani, bevallottan tehát valóban szellem-erkölcsi célokra törekednek. Nemcsak amolyan deduktív, hanem a történelem által is igazolt igazság az, hogy huzamosabb ideig a nemzetek nem bírják fenntartani magukat erkölcsi ideálok s ezeknek tetterős szolgálata nélkül. Amíg egészséges élő valóság a nemzet, addig erkölcsi célok irányítják törekvését és cselekedetét. Az erkölcsiség a nemzetek életében hasonlatos a fizikai lét körében az éltető és életet fenntartó naphoz. A nemzetek nagy erkölcsi értékének jellemzéséül rámutatunk arra az eddig még eléggé alig méltányolt körülményre, hogy a nemzetek menten minden külső kénysertől, tehát valóban önszántukból erkölcsi célokat követnek. Kultúrállam akar lenni minden állam. Minden állam derék embereket szeretne alattvalóinak. Művészetet és tudományt kultivál, vagy legalább is szeretne kultiválni minden nemzet. Jobbiztonságra, igazságosságra törekszik minden nemzet. S ha talán ideig-óráig el is hajlik valamely nemzet az erkölcs irányától, — ami az élet parancsoló kényszerűségének hatása alatt olykor-olykor elkerülhetetlen, — mégis minden nemzet tudja, át van hatva annak eleven tudatától, hogy erkölcsi célokat kell megvalósítania, hogy csakis így tölti és töltheti be rendeltetését. Ilyen értelemben igaz az, hogy a történetnek ethikai alapja van s ilyen értelemben vehetjük s így könnyen megérthetjük azt az egyébként a történelem nyújtotta borzalmasságok és gaszágok szemlélete következtében érthetetlen s már-már gúnyszámba menő, valójában felemelő s az emberi nem rendeltetése tekintetében bizalmat keltő, gyönyörű mondást, hogy a történetnek az ethika a logikája.

Ha már most azt kérdezzük: minő szerepe van az egyénnek és a nemzetnek a kultúrában, úgy ezek után minden hosszabb okfejtés nélkül azt felelhetjük, hogy mind az egyénnek, mind a nemzetnek a kultúrát kell szolgálnia, de természetesen feltételeztetik, hogy a kultúra-

nak iránya összeesik az erkölcs irányával. Az egyénnek a kultúra céljait kell szolgálnia, mert hiszen a kultúra erkölcsi célokat szolgál, amely céloknak pedig minden emberi lét és törekvés alá van rendelve. Az egyéni lét fizikaibb lévén, mint a nemzet, az egyén az ember szellem-erkölcsi céljainak megvalósításában sokkal erősebben akadályoztatik, mint a nemzet, amely hatalmasabb is, különb is és mindenképen tökéletesebb, mint az egyén s ezért joggal — és pedig főképen az erkölcs jogán — megkövetelheti az egyéntől, hogy őt szolgálja, hogy őt is szolgálja. Sőt ha a nemzet egészen helyes úton jár, ha igazán, majdnem azt mondtam: ideálisan kultur-nemzet, amelynek irányát és célját természetesen minden ízében az erkölcs határozza meg, akkor teljes joggal megkövetelhetjük az egyes embertől, hogy teljesen beolvadjon a nemzet életébe, olyképen, hogy teljesen elveszítve egyéniségét csak mint a nemzet tagja létezzék és szerepeljen, így képzelték ezt az állam erkölcsi omnipotenciájától mélyen áthatott ókori (görög és római) államférfiak és filozófusok s ilyenszerűen képzelték az újkorban is azok, akik, mint például Hegel is, az államban „az erkölcsi eszme valóságát” látták s akiket ettől a meggyőződésüktől nem tudott eltántorítani s magához édesgetni az egyéniségnek tetszetős jelszava ...

Igenis, van létjoga az egyéniségnek. Van is tényleg egyéniség. Sőt valójában minden egyes ember tényleg egyéniség is. De mint minden embernek, úgy az igazi egyéniségeknek is, bármilyen markáns egyéniségek legyenek is egyébként, csakis erkölcsi céljuk és rendeltetésük lehet, ez meg összeesik a nemzet céljával és rendeltetésével s e célok megvalósítása jelenti a helyes kultúrának megvalósítását és fenntartását s jelenti egyszersmind az erkölcsnek szüntelen, örökös, semmi áldozattól vissza nem riadó szolgálatát is.

Ha így fogjuk fel az egyénnek és a nemzetnek szerepét a kultúrában, akkor Homeros-szal joggal elismételhetjük:

Εἷς οἰωνός ἄριστος, ἀμύνησθαι: περὶ πατρῆς.

mert ebben az esetben a nemzet szolgálata egyjelentőségű lesz a kultúra és az erkölcs szolgálatával, — ez a szolgálat pedig egészen bizonyosan minden jogos emberi ambíciókat kielégíthet.

Összegezőként mondhatjuk, hogy az ember rendeltetését, kultúrhivatását s erkölcsi céljainak megvalósítását csupán mint egyén nem érheti el, hanem csak úgy, ha nemzete, illetőleg ennek közvetítésével az emberiség céljait szolgálja. Az egyénnek és a nemzetnek egyformán.

fontos szerepe van a kultúrában. E nagyfontosságú szerepükben kölcsönösen kiegészítik egymást. Az egyéni lét körében az uralkodó vezérmotívum az egoizmus, ami mind az egyén, mind pedig a nemzet önfenntartása szempontjából rendkívüli jelentőséggel bír; a társadalmi lét körében általában s így a nemzetnél is uralkodó vezérmotívum az altruizmus, ami a többek között azt is jelenti, hogy az egyén azért, hogy benne és általa is él a nemzete s annak törekvéseit, ha kell, a szónak szó szerinti értelmében is önfeláldozóan szolgálja, erkölcsileg meg-nemesedik. Kétséget nem szenvedhet, hogy az egyén kulturfeladatát csakis nemzetének, illetőleg ennek közvetítésével az emberiség keretében és kötelékében oldhatja meg. Minden más egyénieskedő, az egyénnek magát a természetes kultur- és etikai közösségekből kiszakítani akaró törekvése egészen elhibázottnak, tökéletlennek és lehetetlennek látszik. Hiszen az egyénnek még gondolkozása is, bármilyen eredeti is legyen az, voltaképpen nagy részében korának s nemzetének gondolkozása. A nyelv pedig, a gondolatok közlésének legáltalánosabb és legtökéletesebb eszköze, igazán nem az egyén, hanem egészen nyilvánvalóan a nemzetnek tulajdona. De azért igenis van egyéni gondolkozás és egyéni nyelv is, amennyiben az egyén reányomja a gondolkozásra és a használt nyelvre egyénisége bélyegét. Olyan értelemben azonban nincs és nem is lehet sem egyéni gondolkodás, sem egyéni nyelv, hogy ez az egyéni gondolkodás független, mintegy autochthon volna valamely nemzet (vagy akár az emberiség) gondolkozásától és nyelvétől. Mindez természetesen nemcsak a gondolkozásra és a nyelvre áll, hanem áll az emberi szellemnek minden rendű és minden rangú alkotására, tehát a tudományra, művészetre, filozófiára, vallásra, mesterségekre stb.

Bár kétségtelennek látszik, hogy az egyén kulturhivatását csakis a nemzet keretén belül töltheti be, azért mégsem akarunk szemet hunyni a fölmerülhető kételyek előtt: vajjon az egyéni élet maga is nem követelheti-e meg joggal azt, hogy céljai és érdekei saját egyéni szempontjaiból tekintessenek? Elvégre minden társadalmi létnek igazi és tökéletes realitását elismerve is, mégis bizonyos az s ezt igazán nem lehet letagadni, hogy mi, az egyének vagyunk az előttünk ismeretes tudatos és öntudatos világnak reális erőközpontjai, s e reális tudatos és öntudatos erőközpontok mindenike egy egész kis világ (mikrokosmos), legalább is relatíve független és önálló érzéssel, gondolkozással, akarással, cselekvéssel. Ha meg így áll a dolog, akkor talán még sem volna szabad az egyénnek teljesen feloldódnia a közben. S tényleg, mintha a kérdésnek min-

den oldalról való alapos megvizsgálása azt mondatná velünk, hogy az igazi kultúrának olyannak kellene lennie» amely egyaránt számol mind az egyénnel, mind pedig a nemzettel s nem követeli meg az egyénnek tökéletes, az egyéniséget megszüntető beolvadását a közbe.

Bevezető sorainkban azt mondtuk, hogy az egyén és a nemzet két külön lény. Ezt a mondásunkat most megismételjük és hozzáfűzzük még azt az állításunkat is, hogy mind a kettőnek egyformán fontos szerepe van a kultúrában s talán mindkettő joggal elvárhatja a kultúrától, hogy egyiknek önfeláldozását se követelje. S azt is hisszük, hogy így nemcsak az egyén és a nemzet élete lesz kellemesebb, szebb, tartalmasabb és jobb, hanem a kultúra és az erkölcs céljai is könnyebben megvalósíthatók, mint olyan kultúrában, amely az egyéneknek és egyéniségeknek többé-kevésbé megsemmisítését követeli.

Az emberi élet értelme és célja.

Az emberi élet értelmének és céljának kérdése mindig érdekes téma. Talán épen a legérdekesebb. Hiszen az embert az egész világból, minden dolgokból igazán és leginkább épen maga az ember érdekli. Sőt minden más vagy másnak látszó érdeklődésének állandó és örökös tápot csakis az a vonatkozás adhat, amelyben a dolgok az emberrel vannak, vagy amelyben azok az emberrel lenni látszanak. E tekintetben valóban egoista, igazán solipsista az ember. Az a bizonyos *érdeknélküli érdeklődés*, az a gyermeces kíváncsiskodás, amely szülője és egyben fenntartója is minden filozofálásnak, voltaképpen minden tudománynak és tudományos gondolkodásnak is, igazában minden ízében egoisztikus vonásokat mutat. A csillagok járása, az anyag szerkezete, a világ alkotmánya, a kisvilág minden rejtelmes csodái és a nagyvilág imponáló misztériumai egyaránt csak annyiban érdekelnek bennünket, amennyiben mivelünk és létérdekeinkkel vonatkozásba, eleven kapcsolatba hozhatók és tényleg hozhatnak is. Rousseau olyasmit mond, hogy ha valamely tudós hajótörést szenvedve, könyvtárával együtt olyan lakatlan szigetre jutna, ahol semmi reménye sem lehetne arra, hogy valamikor megint emberi társadalomba kerüljön, egészen biztosan soha többé bele sem tekintene könyveibe. Hogy mennyiben van igaza, vagy mennyiben téved Rousseau, azt mi semmiképpen sem dönthetjük el, de az egészen bizonyosnak látszik, hogy a természetes talajától és tápláló gyökereitől megfosztott mindennemű . kutatás elsovadna, mihelyt tudatára ébredne annak, hogy elvesztette kapcsolatát az emberrel s ennek érdekeivel.

Kétségtelen, bizonyításra igazán nem szorul, hogy *az ember élete rendkívüli módon érdekli az embert, meg hogy voltaképpen csakis ez a kérdés és minden más kérdés csakis ezen a kérdésen keresztül érdekli az embert.* De azért az eredetileg érdekes kérdésről hamarosan eltolódik az ember érdeklődése amolyan, az embert csakis közvetetten érdeklő kérdésekre, mint amilyen a tudománynak és közéletnek minden olyan kérdése, amely mintegy elszakad az emberi létérdek közvetlenségétől s magától az emberi létől független problémává válik.

A kérdéseknek ez a sajátosság eltolódása, illetőleg

az a körülmény, hogy egyes, mintegy az emberi léttől, emberi élettől általában függetlennek képzelt problémák az emberi érdeklődést nagyban maguknak foglalták le, eredményezte azt, hogy maga az emberi élet problémája, különösen pedig az élet értelmének és céljának problémája gyakran olyannak tűnik fel, vagy legalább is gyakran olyannak is tűnhetik fel, mint amelyeknek csakis theoretikus értéke lehet, mint ami a gyakorlati élet emberét alig is érdekkelheti.

Hogyan lehetséges ez? Egyáltalában lehetséges-e ez? Vagy talán nincsen is így a dolog? Valahol talán hibának vagy legalább is félreértésnek kell lenni? Nincs is így a dolog. Egészen bizonyos, hogy ez így nem lehetséges. Az igazság, az egész igazság az, hogy az emberi élet értelmének és céljának kérdése minden időben felette igen érdekelt az embert. *Most is módfelett és mindenekfelett érdekli is őt.*

Ha azonban azt látjuk, mégis azt látjuk, hogy ez az érdeklődés, ez az *örök érdeklődés* lanyha, akkor ennek okának kell lennie, bizonyára valami útját állotta ennek az *örök eleven érdeklődésnek*. Tényleg úgy is van. Az ilyen örök érdeklődések csak akkor lanyhulhatnak el, ha valami útjokat állja. Az érdeklődés kielégítése a leghatékonyabb szer arra, hogy az érdeklődés megszüntetessék, illetőleg, amennyiben e kielégítés nem tökéletes: hogy legalább ellanyhuljon. Úgy kell tehát lennie, hogy az emberi élet értelme és célja tekintetében tényleg meglévő és öröknek mondott érdeklődés valami módon kielégített. Ez tényleg így is van. *Az emberi élet értelmének és céljának kérdése tényleg minden időben felette érdekes téma, de olyan probléma, amely a legtöbb ember szemében minden időben megoldottnak látszik.* Ez a legtermészetesebb dolog a világon, mert az emberi élet, a tudatos és célok uralma alatt álló emberi élet, másképen nem volna lehetséges. Már pedig, amióta öntudatos életet él az emberiség, azóta megfelel a fentemlített kérdésekre is, megfelel pedig nemcsak theoretikus módon: szóbeli feleletekkel, de megfelel ezekre a kérdésekre cselekedetekkel: az életnek leélésével, az életnek miként való leélésével.

Ha olyan egyébként egészen művelt, tanult és okos emberektől, akik azonban cselekedeteikről, általában életnyilvánulásaikról nem igen szoktak reflektálni és számot adni maguknak, azt kérdeznők, hogy mi hát az emberi élet értelme és célja, úgy kérdésünk mindenestre zavarba ejtené őket s vagy semmiféle feleletet sem adnának kérdéseinkre, vagy pedig amolyan hevenyészett, talán épen a hangulat szülte feleletet kapnánk kérdéseinkre, amely a kérdés komolyságának nem felelne meg

s csak múltó hangulatot tükrözne vissza. De ha ezeknek az embereknek életét és gondolkozását alaposan megfigyelnök, életük és gondolkozásuk komolyan számbaveendő őszinte feleletet adna kérdéseinkre.

Amit most elmondottam, az természetesen az egyéni emberi életre vonatkozik. Természetes azonban, hogy az emberi élet értelmének és céljának kérdése legalább is olyan joggal, mint amilyen joggal az egyéni élet terén tettük, kérdezhető magáról az emberiség életéről is. S ha az egyébként egészen művelt, tanult és okos emberek, akik azonban cselekedeteikről s általában életnyilvánulásaikról nem szoktak reflektálni és számot adni maguknak, — amilyen ember igen-igen sok van, — az egyéni élet értelméről és céljáról csak olyan át nem gondolt feleletet képesek adni, egyáltalában nincs mit csodálkoznunk azon, ha az emberiség életének értelméről és céljáról sem kapunk ezek részéről kielégítő választ. Itt is úgy áll a dolog, hogy *magát az emberiség életét és gondolkozását, tehát életnyilvánulásait, az életnyilvánulások okait és céljait kell alaposan szemügyre venni, mert ezek az életnyilvánulások, az ezeket előidéző okok s az ezeket elérni kívánt célok őszintén és elég hangosan megadják kérdésünkre a választ.*

Mi, akik a pesszimizmus igazságait támogató tényeket egyáltalán nem akarjuk elfilozofálni a világból s akikre e tények rendkívüli hatást gyakorolnak, úgy hogy az objektivitás érdekében épen sötétlátásunkat kell mérsékelnünk, azt hisszük, hogy az emberi élet értelme és célja szorosán, a legszorosabban összefügg magának a létnek, a mindenségnek értelmével és céljával. Hisszük, hogy ha van értelme és célja magának a létnek, úgy igenis van értelme és célja az emberi életnek, az egész emberiség életének, de az egyes ember, a legutolsó, a leghitványabb emberi életnek is. Mellékesen megjegyzem még azt is, hogy ha ez a világ igazán olyan nagyon-nagyon tökéletes, ha ez a világ a legtökéletesebb világ, akkor a világ ilyen tökéletességéhez hozzátartozik az is, hogy azok a hitvány emberek, hitvány életek is a világon legyenek, amelyeket rendszerint nem elég mélységes meggondolás alapján megvetünk — és szeretnénk kiküszöbölni magából a létből, nem gondolván meg, hogy ezek nélkül a világ már nem volna olyan, amilyen és semmiesetre sem volna tehetséges olyan *tökéletesedés*, mint amilyen így lehetséges. A tökéletesedés gondolata pedig nagyobb jelentőségű és realitásokkal inkább alátámasztható gondolat, mint magának a tökéletességnek gondolata, mert a *tökéletesség*

a tapasztalati világban csak mint *ideál* jelentkezik, míg a *tökéletesedés*, mint *reális processzus* konstatálható a tapasztalati világban is.

*

Az emberi élet értelmének és céljának kettős jelentősége lehet. Jelentheti 1. azt az értelmet, amit az élet *tényleg kifejez* és azt a célt, amit az élet *tényleg megvalósít*; és jelentheti 2. azt az értelmet, amit az életnek *ki kellene fejeznie* és azt a célt, amely célt az életnek *meg kellene valósítani*.

A tényleges állapotokról felvilágosítást adhat ez emberek története, ahol ugyanis azt szemlélhethetjük, hogy különböző korokban minő értelmet fejezett ki az emberek élete s életükkel minő célokat értek el.

Az emberiség gondolkozásának története pedig felvilágosítással szolgálhat arról, hogy az emberek miképpen gondolkoztak arról, hogy életükkel mit kellene kifejezniök s minő célokat kellene megvalósítaniuk.

Részleteiben egyik kategóriát sem óhajtjuk most tárgyalni, bármily nagy érdekességgel kecsegtet is egyébként mindkét kategóriának tárgyalása. Azt azonban a két kategória tárgyalása nélkül is már most kijelenthetjük, hogy e kategóriák nem különülnek mereven el egymástól, mert hiszen az életben nagyban és egészben tényleg az valósul meg, amit a gondolkozás megvalósításra érdemesnek tart. A gondolkozás által megállapított vagy meglátott tendencia válik valóvá az életben, már persze annyiban és csak annyira, amennyire ezt az életnek mindenféle melléktentetei megengedik.

Persze az említett két kategórián kívül, részben ezeknek ellentétéként elképzelhető egy harmadik kategória is, amely azt akarná tisztázni, hogy valójában, igazában mondjuk: az Abszolútum szempontjából minő értelme és minő célja van az emberi éleinek, illetve mit kell kifejeznie és tényleg mit is fejez ki ez az élet és minő célt kell megvalósítania s tényleg minő célt is valósít meg ez az élet. Az Abszolútum szempontjából tekinthető ez az értelem és ez a cél *normának*, de tekinthető egyszersmind *valóságnak* is olyképen, hogy az *ideál* és a *valóság* összeeshetik.

*

Ha megvizsgáljuk magunkat, ha szellemünk legbelsejébe tekintünk: oda, ahol a legmélyebb pillantást vethetni a lét misztériumába, ha megpillantjuk lényünk legbelsejében azokat a valóban velünk született eszméket, az innata ideákat, amelyeknek létét semmiféle logika sem semmisít-

heti meg, mert ezek igazában nem is eszmék, amikhez a logika hozzáférhet, hanem metafizikai sejtések, amiken minden eddigi metafizika felépült, olyan valóban kimondhatatlan és halhatatlan metafizikai sejtések, amelyek magának a metafizikának örök életét biztosítják, minden támadások és minden koronként felmerülő megsemmisítések ellenére is, — ha, mondom, ily mélységesen mélyre tekintünk önmagunkon, helyesebben önmagunkon keresztül a mindenség legbelsejébe, akkor *intuitív módon* megragadjuk, kibetűzzük a világ, a lét nagy, fenséges titkát, azt ugyanis, hogy *az egész mindenség* velejében és céljában nem lehet más, mint *erkölcsi mindenség*. S ha a tapasztalati világ ennek ellenére is mutat, aminthogy, sajnos, igenis mutat kelleténél nagyobb mértékben erkölcsi tökéletlenségeket, akkor ez ellentét kiegyenlítendő, mert az erkölcsi mindenségben ilyen ellentétnek nem szabad lennie. Kiegyenlíthető, az ellentét megszüntethető olyképen, hogy megragadjuk a tökéletesedés fogalmát, ami nem egyéb, mint maga a tökéletesség kinyújtva az időben; az idő reális léte mellett pedig alig lehet argumentumokat felhozni.

*

Bárhogy legyen is a dolog az Abszolútum szempontjából, a mi tapasztalati világunkban az ideál és a valóság nem esik össze s azért legjobb esetben is, még a *legsikerültebb emberi élet is*, akár egyéni, akár az emberiség élete legyen az, legfeljebb csakis a *törekvő és fejlődő tökéletesség képét tárhatja elénk, de ez az élet minden fázisában telve van minden tökéletlenséggel*. S e tökéletlenség érzése és tudata rendszerint erős, érdes hangon hallatja hangját s a *tökéletlenség által okozott nyugtalanság s a tökéletesség felé való vágyódás és törekvés egyszerre mindenki szemében mindennél érthetőbbé teszi az emberi élet értelmét és célját*, abban az értelemben is, hogy milyennek óhajtaná az ember és az emberiség életének jelentését s az életével elérhető célt s abban a másik, a realitáshoz inkább hozzátapadó értelemben, hogy tényleg milyen jelentés olvasható ki az ember, illetve emberiség életéből s minő célt valósít meg tényleg ez az élet.

Akárhová tekintünk az egyes emberek és az emberiség életében, akár a léha és züllött emberek életvergődését nézzük, akár pedig a rendes mederben folyó és sikerek koronázta komoly életfolyásokat nézzük, avagy akár az emberiség zajtalan boldog korszakait, akár pedig a rettenetességeket és borzalmasságokat csupaszon feltáró korszakokat méltassuk figyelmünkre, egy dolgot mindenestre megállapíthatunk, azt ugyanis, hogy az egyes ember

és az egész emberiség élete helyes jelentésének okvetlenül csakis erkölcsi jelentést és helyes céljának okvetlenül csakis erkölcsi célt tekinthetünk, Minden más értelem és cél ellen egész valónk tiltakozik, minden más értelem és cél csakis annyiban akceptálható, amennyiben közvetve vagy közvetlenül az erkölcs szolgálatában áll.

*

Bizonyos korokban elfogja az akkori generációt az önvád. Korcsnak érzi magát, atyáinál hitványabbnak s olyannak, amely csakis még hitványabb generációnak képes életet adni. Ez önvádnak klasszikus, tömör kifejezést adott Horatius, akinek szavai klasszikus módon fejezik ki egész korok lelkiismeretfurdalásait is, még aztán egész korok kétségbeesett önmagával való elégedetlenségét is:

„Damnosa quid non inminuē dies?
Aetas parentum peior avis tūlit
Nos nequiores, mox daturus
Progeniem vitiosiore.”
(„Mit meg nem ront e bűnös, silány kor?!
— Dicső vala elődink híre rég,
Mi származunk már hitványabb apáktól,
S nyomunkba lép még rosszabb nemzedék!”

iff. Szász Béla fordítása)

Az ősök derékségén méri e kor elkorcsosulását s a jövőtől, legalább is a közeli jövőtől sem tud semmi jót sem várni. Az öntudatra ébredt dekadenciának vallomása ez a Horatius-féle hely, egyes koroknak nagy elégedetlenségét kifejező erőteljes feljajdulása ez, amely mélységes, jobbára tehetetlenségből s a tehetetlenség érzéséből fakadt mélységesen átértett, vigasztalás nélküli pesszimizmusba torkollik. Rendkívül szomorú ez a tünet, de egyáltalában nem olyan, amit korholni kellene. Hisz az elégedetlenség a dekadencia tudatából származik, ami azt jelenti, hogy leméri ez a generáció, ez a dekadens generáció önmagát, s önmagát hitványnak érzi szemben derék elődeivel s tehetetlenségének érzésében és tudatában mi jót sem vár a jövőtől, sem a tőle függő következő generációtól sem.

Ahhoz, hogy az emberiség haladjon s hogy ismét és ismét reátérjen arra az útra, amelyen mindnyájunk komoly hite és meggyőződése szerint haladnia kell, szükséges bizonyos koroknak és nemzedékeknek szívet megindító zokogás közt felfakadó önvádaskodása, amely önvádaskodás az elkövetkező esetleg késői unokáknak bizonyára javukra szolgál. Ezt a célt is akarta s tényleg ezt a célt is szolgálta Horatius is említett mondásával, s ezt a célt szolgálta Berzsenyi is „A magyarokhoz” írt ódájával, melyben korának generációja hallatja a hatalmas önvádnak szavait.

De nemcsak bizonyos koroknak generációinál találhatjuk meg az önvádat, az önmagával való elégedetlenkedést, hanem *ez az elégedetlenkedés*, hacsak be nem dugjuk füleinket, *hallható az emberiség egész életében és megtalálható minden egyes ember életében is*. Nem mindig egyforma erővel tombol az önvád az egyén és az emberiség életében, de szünetet nem tart s hol halkabban, — néha oly halkán, hogy alig is hallható meg, — hol pedig megőrzítő zajjal hallalja hangját s érzeteti démoni erejét.

Az ember és az emberiség életében minden időben, minden korokban meglevő *önvád azt is megmondja, hogy milyennek kell lennie az ember* (az emberiség és az egyes ember) *életének*. Az önvád a tökéletlenség zokogó jajszáva. *Hogy milyennek kell lennie az emberiség életének, azt a tökéletességnek minden törekvések elé kivetített képe, a végtelenség legtávolabbi végén levő ideál, mondhatja csak meg*. De csodálatosképen ez a végtelenben levő ideál belevegyülhet a köznapi életbe is, illetőleg platóni terminológiával kifejezve, mondhatjuk, hogy a közönséges élet résztvehet az ideálokban.

Ez azt jelenti, hogy *mindig mindenki tudja, hogy milyen életet kell élnie*, az egész emberiség, de nemkülönben minden egyes egyén is, — még a legrettenetesebb eltévelyedések korszakaiban is, — mindig több vagy kevesebb tudatossággal *birtokában van az élet értelme és célja ideáljának*, több vagy kevesebb tudatossággal *mindig tudja, amit az embernek tudnia általában a legfontosabb és legszükségesebb dolog ezen a világon: hogy t. i. az emberi élet — és pedig minden egyes emberi élet s természetesen az egész emberiség élete is — arra való, hogy erkölcsi jelentőséget adjon neki az ember és hogy erkölcsi célt érjen el vele*. Ennek a nagy és legnagyobb jelentőségű igazságnak tudata ott dereng az állati vadságból épen kivetkőző emberben is, — épen ez a tudat különbözteti meg az embert az állattól; — s hogy milyennek kell lennie a helyes életnek, azt azok a korok is jól tudják, amelyekben a sötétség hatalmai látszanak uralkodni.

*

Hogy milyennek kell lennie az emberi életnek, hogy minő értelmet kell kifejeznie s minő célt kell megvalósítania az emberi életnek, azt *konkrété* megmondani, olyan konkrét sablont adni, hogy az minden időben, minden helyen s minden körülmények közt érvényes legyen, alig lehetséges, E tekintetben általános érvényességgel legfeljebb csakis az erkölcsiségre hivatkozhatunk s azt mondhatjuk, amit tömör rövidséggel oly gyönyörűen fejez ki

Seneca: *Vita non est imperfecta, si honesta est...* Ez mindenesetre olyan mondás, amelynek igazsága első hallásra is mindenkinek nyilvánvaló. Azok közé az egészen kis számú, nagy igazságot koncentrált formában kifejező szentenciák közé tartozik, amelyeket elég egyetlenegyszer hallanunk, hogy igazságát azonnal belássuk s hogy megadja egész belső valónkat.

A tisztességes (erkölcsös) élet nem befejezetlen, nem tökéletlen, — a szavak csak ezt mondják, de értelem szerint e mondásban az is benne foglaltatik s bizonyára azt is ki akarja e mondásával fejezni Seneca, hogy viszont a *tisztességes élet befejezett, tökéletes*. Ami azt jelenti, hogy az élet *teljessége, tökéletessége épen maga a tisztesség, az erkölcsiség. Minden egyéb mellékes az életben*. Tehát egészen természetesen e felfogás mellett mellékes, nem fontos, jelentőség nélkül való az élet hosszúsága, illetőleg rövidsége, az élet teljességéhez nem tartoznak az elért sikerek, valamint hogy az eredménytelenségek és kudarok sem kibébihtetik az élet tökéletességét.

Mondanom sem kell, hogy, most ismertetett értelmezésünk szerint, ez a Seneca-féle mondás a stoikus rigorosus felfogást tükrözteti vissza és fejezi ki eklatáns módon, amely felfogás tudvalevően az erkölcsiségen kívül mindent, de mindent az erkölcsiség magasságából *adiaphorónnak, közömbös dolognak, ítél*. Mindent, de mindent, *az életnek minden javát és minden gyötrelmét* is, sőt magát *az életet és a halált* is.

Jól tudom, hogy a stoikus felfogás, amelyre sok tekintetben találó Szent Ágostonnak megjegyzése, hogy „rest a nevetésre és a sírásra”, különösen annak most említett egészen rigorosus, majdnem azt mondhatni, emberfölötti rideg felfogása, egyoldalúnak bélyegeztetik világszerte, mégsem tudok szabadulni attól az emberiség történetében sokszor hangoztatott meggyőződéstől, hogy az *emberi életnek erkölcsi célt kell szolgálnia, erkölcsi értelmet kell kifejeznie s erkölcsi tartalommal kell telítve lennie. Minden egyéb adiaphoron*. Úgy, ahogy ezt épen a stoikusok tanították. Csakis így lesz az emberi élet *honesta*, amiről Senecával elmondhatjuk, még pedig mindnyájunknak legbensőnkől fakadó meggyőződésével, hogy ez az élet *non est imperfecta*. Minden más élet *imperfecta*. Legjobb esetben is csak *torso*, valami, ami nem fejezett ki, amiből a leglényegesebb hiányzik, *groteszk torso*, szigorú megítélés szerint ennél is hitványabb valami: torzalak, ami nem az és nem olyan, mint aminek és amilyennek lényegénél s fogalmánál fogva lennie kellene.

Nem kétséges: nem torzóknak, nem groteszk torzóknak, nem torzalakoknak kell lennünk: nem is vágyódunk,

senki sem vágyódik ilyesmire. A legmélyebb mélységekből (*ex profundus*) is a magasságba vágyódunk és törekszünk egyenkint és összesen, valmennyien, minden népek és minden nemzetek is minden korokban; — az egész emberiség a maga összességében is voltaképen mindenkor derékségre, elsősorban és mindenekelőtt erkölcsi derékségre törekszik, még akkor is, ha talán koronkint ideigmeddig kénytelen letérni is az egyedül helyes egyenes útról.

*

Hogy az emberek különböző korokban minő értelmét fejezték ki az életnek s annak minő célját valósították meg, azt megláthatjuk az egyes korok embereinek életéből. Hogy pedig maga az emberiség minő értelmet fejez ki életével s minő célokat valósít meg életében, erre a kérdésre megfelel az emberiség története, különösen pedig a kultúrhistoria. Az emberi gondolkozás, különösen pedig a gyakorlati életre vonatkozó gondolkozás, leginkább tehát az ethika, illetőleg az ethika története megfelel arra a kérdésre, hogy az emberek a történet folyamán minő értelmet óhajtottak megvalósítani életükkel s minő célokat óhajtottak elérni, — bárha talán állandóan elégedetlenek voltak életükkel s azzal, amit ez az élet tényleg kifejezett és elért.

Mondanom sem kell talán, hogy egy és ugyanazon korban is, azonos kultúrfeltételek mellett is, az *individualitás* nagy és jól megalapozott elvénél fogva, — az individualitás elve most használt értelmében abban a le nem tagadható tényben bírja alapját, hogy valójában és voltaképen minden ember igazi individuum, — különböző egyének különböző életet éltek s különböző felfogásuk is volt az életről magáról s így annak értelméről és céljáról is.

Ez azonban semmiesetre sem jelenti azt, hogy e különbözőségek kínos kakophoniát eredményeznének (hiszen jól tudjuk, hogy a nagy, a legnagyobb kérdésben nincs kétely és nincs vita: a legelvetemedettebb gazember is tudja, hogy melyik a helyes út s azt is tudja, hogy neki is ezen az úton kellene járnia); ellenkezőleg hihetjük, hogy e különbözőségek hozzájárulnak a világ harmóniájához, ami talán épen csak külső kifejezése a kiegyenlítetttségnek s a lényeg lényegének: az erkölcsi mindenségnek mint ideálnak és mint valóságnak is.

*

Ha azt kérdezzük, hogy ma mi az embereknek felfogása az életről s annak értelméről és céljáról, akkor korunk általános szellemének megfelelően a legnagyobb összevisszaságot fogjuk találni. Mind az élet leélése, mind

pedig az életfelfogás rettenetes összevisszaság képét tárja elénk. Mintha e kor ideálok nélkül szükölködnék, avagy mintha az egyéniség kitombolásának korát élnék. Amely örült kitombolást, úgy látszik, a világra szakadt szörnyű katasztrófa sem volt képes helyesnek látszó mederbe terelni. Majdnem azt mondhatni, rendkívül sok szomorú tünet amellet szól, hogy korunk s korunk emberei olyan életet élnek, *mintha életüknek semmi értelme sem volna, mintha életükkel semmi értelmet sem fejeznének ki s mintha életükkel nem is óhajtának semmi értelmet sem kifejezni és mintha életüknek semmi célja sem volna, azaz mintha életükkel semmi célt sem érnének el s mintha nem is akarnának ezzel az élettel semmiféle célt sem elérni.*

Pedig nem szabad azt hinnünk, hogy korunk nem elég fogékony az igazán *életbevágó* kérdések iránt, amely kérdések mindig is érdeklik az embert, de amely kérdések különösen akkor válnak égető érdekességek, ha az emberi élet és az emberi boldogság tétetik fel az élet és halál játszójára.

S bárha olyan korunk embereinek élete, mintha *értelem és cél nélkül való volna*, azért korunkban is talán még inkább, mint más korokban, rendkívüli érdeklődéssel fordulunk mindenek felé, amik létünk rejtélyeiről felvilágosítást tudnának adni, vagy amik ilyen felvilágosítást ígérnek, vagy amiktől csak ilyen felvilágosítást várunk is. A többek között ez okból is a legnagyobb érdeklődésre számíthat korunkban minden miszticizmus s minden, ami misztikus. A misztikumnak keresése rendszerint feltételezi az erkölcsi vágyódást s valójában minden miszticizmus át van hatva az emberi élet legmélyebb s igazában minden időben ismert bölcseségétől, amely erős hittel hisz az erkölcsi mindenségben, amelyhez legbelsőbb lényegünkkel valamennyien mi is hozzátartozunk.

Korunk nagy összevisszaságából két hatalmas oszlop emelkedik ki, amely oszlopok talán megbírják a helyesebb élet merész ívezetét is. A helyesebb élet hatalmas, merész ívezete talán biztos oszlopokon nyughatnék korunknak erős hangot hallató *önváján* s a minden ethikai összevisszaság komor sötétségén mégis átderengő fényt és bizodalmat keltő *erkölcsiségen*, amely, mint semmivel össze nem mérhető és semmivel nem versenyző, önmagában *megálló* és biztos *érték*, minden korban olyannak tűnik fel, mint ami egyedül képes értelmet adni és célt szabni az emberi életnek, sőt talán általában minden létnek, az egész mindenségnek, a látható és láthatatlan világnak, az anyagnak és szellemnek is.

Hogy önváddal minden most élő ember s az egész emberiség tele van, olyan állítás, amit szükségtelennek

tartok bizonyítani. *Minden másképp lehetne, ha más életet éltünk volna.* Igaz ugyan, hogy ez az állítás és bánkódás elsősorban a közre s az emberiség életére áll s onnan ragad át az egyéni életre, az egyének, valamennyiünk életére, de azért ez az önvád nem halkabb és nem kevésbé mardosó az egyénnél, mint magánál az egész emberiségnél. Valahogyan úgy érezzük, habár az ész fényénél élt tisztán és világosan nem láthatjuk, — a tisztánlátásban rendkívüli módon akadályoz bennünket a tapasztalati világban alig kétségbevonható igazsága a determinizmusnak, — hogy igaza van annak a minden időben fel-felbukkanó misztikus felfogásnak, amely felfogásnak Dosztojevszkij „Karamazov Testvérek” című művében az a tudóveszes, kezdetben az atheizmus felé hajló kis diák ad kifejezést, aki azt állítja, hogy mindnyájan mindenért egyetemlegesen felelősek vagyunk ezen a világon.

Az emberi életnek csakis erkölcsi értelme lehet s az emberi életnek csakis erkölcsi célja lehet, Ezt erezzük valamennyien s ezt tudja is ””mindenki, aki jelentőséget és célt keres az életben. Aki keres ilyen jelentőséget, az talál, is benne s aki ilyen célt akar életével megvalósítani, annak sikerül is ez. De nemcsak ez igaz és nemcsak „ennyi sikerül, hanem ennél sokkal több is, t. i. az ilyen embernek mintegy *intellectualis visio* útján tudomása van arról is, hogy amikor erkölcsi jelentőséget tulajdonít életének, amikor életével erkölcsi célt szolgál, akkor voltképpen a mindenségben megnyilatkozó értelemnek jár kezére s magának az Abszolútumnak célját valósítja meg.

Ez is az élet *kiélése*, sőt helyesebben az életnek ez az igazi kiélése és nem az a Nietzsche-féfé, amit igen sokan félreértettek s ami általában igen könnyen felre is érthető. Ez az életnek az a kiélése, amiről az apostol azt tanítja, hogy istenben élünk, mozgunk elvagyunk, Csak az ilyen élet leélése, csak az. ilyen élet kiélése adhat; nyugtot nyugtalan lelkünknek s nyugtathatjuk meg a világhistóriában egymásra torló korszakot. Ha nem így volna, ha nem Istenben élnénk s ha állandóan nem öhozzá vágyódnánk, ha az emberfélének értelme és célja nem az erkölcsiség volna, akkor a világhistória léleknélküli életprocesszus volna s minden egyes ember örökké sötétségben tapogatózó tévelygő volna és minden sírhant szörnyű vádakat kifejező, égnek meredő rémes kérdőjel volna.

*

Ha azt látjuk, hogy a világtörténetben szerepelt nemzetek élete nem erkölcsi jelentőséget fejez ki és nem erkölcsi célok szolgálatában áll, úgy reá kell sütnünk e

nemzetek életére az elhibázott élet rettenetes bűnét. De ha jobban a mélyére tekintünk a történetnek, az emberiségnek vér- és könnytengeren keresztülgázoló történetének, azt látjuk, hogy ez nem, nem igaz: minden nép és minden korszak, ha talán eltévelyedések után és eltévelyedések közepette is, mindig és mindenkor erkölcsi tartalmat akart produkálni s erkölcsi célt akart megvalósítani. S ez nincs másképen az egyes emberi életben sem. Minden emberi életnek erkölcsi jelentősége van s minden emberi élet erkölcsi célt szolgál is; sokan, igen sokan, kelletlenül többen: rettenetes eltévelyedések után és között, igen sokan hosszú, kerülő utakon, csupán az egészen kivételes kiválasztottak a legrövidebb, az egyenes úton.

Az apokatastasis gondolatában, amely a most mondottakat is kifejezi, igen nagy vigasztalás van e látható világ rettenetességeivel szemben. Az erkölcsi világrendnek gondolata, amely világrend a fizikai világrenddel szembenállónak képzeltek, egyesegyedül képes arra, hogy kien-gesztelődést s összhangot létesítsen erkölcsi vágyódásunk s a fizikai világ rendje között. Nincs is semmi értelme és célja sem az egyéni, sem az emberiség életének, az egész világhistóriának, ha nincs a fizikai világ mellett, azt kiegészítőleg, erkölcsi világrend is, aminek céljait kell is szolgálnunk, meg tényleg szolgáljuk is mindnyájan életünkkel, minden küzködésünkkel s minden kudarcunkkal is. Ekkor igazán erkölcsös életünk, ekkor tökéletes is, minden természetes gyarlóságunk ellenére is.

Hatalmas önbizalom száll belénk, ilyennek látván és ilyennek tudván az emberi életet. Hatalmas önbizalmunkban Goethével elismételhetjük: „isten mindig találkozik önmagával: az emberben lévő Isten az emberben találja meg magát. Ezért senkinek sincs oka kicsinyre becsülni magát, a legnagyobbal szemben sem”. (Schöpflin Aladár fordítása Euckennek „Az élet értelme és értéke” című műve magyar fordításában.)

Ha nem hiszünk az erkölcsiségben, az erkölcsi világrendben, az Istenben s az emberi élet értelmében és céljában, akkor nem érdemes, hogy a szem lássa a látható világ dolgait, nem érdemes, hogy a fül hallja a hallható világ dolgait . . ., akkor nem érdemes élnünk, nem érdemes küzdenünk, szenvednünk és meghalnunk.

Egy misztikus tanítás szerint, amely rokonvonásokat árul el a (mindeneknek, még a sátánnak is egykoron Istenhez leendő megtérését és visszatérését kifejező) apokatastasis gondolatával: a lelkek megtisztulva, fehéren térnek vissza az Istenhez. Egyik modern magyar poétánk a halál-sziget felé tartó lelkeket átlátszóknak látja s azt mondja: „sötét fátyol rajtuk a fájdalom”. Ily sötét fátylat viselünk

valamennyien lelkünkön, de e fátyol nem zavarhatja meg tisztánlátásunkat, azt a tisztánlátásunkat, amely *intuitive*, mintegy *intellectualis visio útján* ragadja meg a mindenség lényegét minden dolgokban, az egész mindenségnek s benne az emberi életnek is értelmét és célját.

Az önvádra, az önvádaskodásra nekünk tökéletlen lényeknek szükségünk van, nem is egyéb ez egyeseknél és egész generációknál sem, mint épen a *tökéletlenség tudata és érzése*, de szükségünk van az *erkölcsiség után való vágyódásra is*, ami viszont épen a *tökéletesség után való sóvárgás, ennél több: tetterős vágyakozás*.

Az önvád az eszköz, az erkölcsiség a cél mind az egyes ember, mind pedig az egész emberiség életében is. Ha meg eléretnék a teljes tökéletességű erkölcsiség, akár az egyes ember, akár pedig az emberiség életében, akkor fölöslegessé válik minden további emberi élet, akkor fölöslegessé válnék az emberiség históriája, mert akkor a valóság az ideállal összeesnék, akkor nem lenne hová tovább, akkor valóban színről-színre látnók az Istent.

TARTALOM.

A világ titkainak beszédes némasága.....	3
Quo vadis.....	7
Mit kell tudnunk?.....	9
A boldogságról.....	12
A béke.....	16
A filozófia és az élet.....	19
Egy pár szó a szellemi éleiről.....	24
A nagy emberekről.....	32
Nietzsche és az optimizmus.....	40
Tolsztoj.....	60
Egy kérdőjel.....	87
A gyermekről.....	92
Tavaszbredése.....	96
Mit köszönhetünk első tanítóinknak	99
A tanítás és a nevelés értékéről.....	102
Újságírás és kultúra.....	106
Az egyén és a nemzet szerepe a kultúrában.....	108
Az emberi élet értelme és célja.....	119